

Универзитет „Св. Климент Охридски,, – Битола
Факултет за безбедност - Скопје

ЈУ Завод за социјални дејности Скопје

ЈУ ЗСД

Истражувачки извештај

Анализа

на процесите на ресоцијализација и (ре)интеграција на децата сместени во ЈУ за згрижување на деца со воспитно социјални проблеми и со нарушено поведење

Анализата ја подготвија:

Весна Стефановска

Оливер Бачановиќ

Драгана Батиќ

Наташа Пеовска

СКОПЈЕ, 2024

Издавач:

Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола
Факултет за безбедност – Скопје

За издавачот:

проф. д-р Јонче Ивановски

Уредник:

проф. Катерина Крстевска Савовска

Техничка обработка и корица:

Ќемал Рушид

Истражувачки тим:

проф. д-р Весна Стефановска
проф. д-р Оливер Бачановиќ
проф. д-р Драгана Батиќ
вон. проф. д-р Наташа Пеовска

Соработнички:

д-р Невена Петровска, ЈУ Завод за социјални дејности Скопје
г-а Соња Кипровска, ЈУ Завод за социјални дејности Скопје
г-а Тања Ц. Данева, ЈУ Завод за социјални дејности Скопје
г-а Снежана П. Мишевска, ЈУ Завод за социјални дејности Скопје
г-а Оливера Станковиќ, ЈУ Завод за социјални дејности Скопје
г-а Ваљдета Вукел, Министерство за социјална политика, демографија
и млади

БЛАГОДАРНОСТ

Анализата и истражувањето на процесите на ресоцијализација и (ре)интеграција на децата сместени во ЈУ за згрижување на деца со воспитно социјални проблеми и со нарушено поведење и на функционирањето на Малите групни домови (МГД) немаше да се спроведе без отвореноста и подготвеноста на раководните лица и претставничките на Заводот за социјални дејности – Скопје и на Министерството за социјална политика, демографија и млади (претходно Министерство за труд и социјална политика кои обезбедија пристап и можност за спроведување на интервјуата со децата сместени во МГД и со вработените во тие домови.

Имено, Факултетот за безбедност – Скопје и ЈУ Завод за социјални дејности – Скопје остварија меѓусебна соработка и помош во спроведувањето на анализата на претходно наведените процеси. Тоа произлегува и од потпишаниот Меморандум за соработка меѓу двете институции (бр. 08-847/1 склучен на 15.12.2022) во кој е наведено дека тие „ќе соработуваат и взаемно ќе пружаат помош и поддршка со цел организирање и спроведување научно истражувачки фундаментални и применети проекти, анализи и евалуации кои се поврзани со социјалната заштита на децата со социјални потешкотии и младите во судир со законот во Република Северна Македонија и други облици на соработка со цел размена на искуства, знаења и унапредување на состојбите во оваа област,,.

Поради тоа, изразуваме голема благодарност до директорот на Заводот за социјални дејности, г-н Стојан Станиславски, до раководителката Соња Кипровска и советничките Тања Ц. Данева, Снежана П. Мишевска, Оливера Станковиќ и Невена Петровска и советничката од МСПДМ (порано МТСП) - Валдета Вукелј за нивната согласност и поддршка да се спроведат истражувачките активности, како и за достапните извори на информации поврзани со предметот на истражување потребни за нивна обработка и анализа.

Покрај до нив, благодарност изразуваме и до директорката на ЈУ за згрижување на деца со воспитно социјални проблеми и со нарушено поведење, г-а Виолета М. Палиќ, како и до другите вработени лица во установата за нивната отвореност и учество во интервјуата и фокус групите во рамките на нашите истражувачки активности.

Исто така, посебно сме благодарни на децата за нивното учество во интервјујата и отвореноста да разговараат со нас за очекувањата, проблемите и искушенијата со кои се соочуваат за време на престојот во МГД.

На крајот, значаен придонес обезбеди и нашиот Факултет за безбедност – Скопје, кој го поддржа истражувањето и публикувањето на истражувачкиот извештај.

Од авторите

СОДРЖИНА

<i>Поглавје 1</i>	1
Вовед: формулација на проблем.....	1
Предмет на анализа.....	7
Цел на анализа.....	8
Методолошка рамка.....	9
Дефинирање на клучни термини.....	12
Пристап до податоци и етички прашања.....	13
<i>Поглавје 2</i>	15
УСТАНОВИ ЗА ЗГРИЖУВАЊЕ НА ДЕЦА СО ВОСПИТНО-СОЦИЈАЛНИ ПРОБЛЕМИ И СО НАРУШЕНО ПОВЕДЕНИЕ.....	15
Историјат.....	15
Корисници на установите.....	16
Одредени состојби во установите.....	20
ПРОЦЕС НА ДЕИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈА.....	23
Вовед: причини за развој.....	23
Основни карактеристики на деинституционализацијата.....	26
Деинституционализација на Установата за згрижување на деца со воспитно-социјални проблеми и со нарушено поведење.....	29
Правна поставеност.....	32
Мали групни домови – актуелна состојба.....	35
Физичко опкружување.....	35
Стручни работници во установите /МГД: одредени предизвици.....	37
Стручно усовршување и обучување на вработените во МГД.....	43
Финансиски средства за функционирање на МГД.....	45
Одредени анализи за функционирањето на МГД (2018-2022).....	46
КАРАКТЕРИСТИКИ НА ДЕЦАТА СМЕСТЕНИ ВО ОЕ ЗА ДЕЦА СО ВОСПИТНО- СОЦИЈАЛНИ ПРОБЛЕМИ И СО НАРУШЕНО ПОВЕДЕНИЕ.....	50

Социо-демографски карактеристики на децата сместени во МГД.....	50
Одредени индивидуални и семејни карактеристики на децата сместени во МГД.....	56
<i>Поглавје 3- Истражувачки резултати.....</i>	<i>63</i>
ОСНОВНИТЕ АСПЕКТИ НА ФУНКЦИОНИРАЊЕТО НА МГД ВО УСЛОВИ НА СЕМЕЈНО ЖИВЕЕЊЕ.....	64
Материјални и просторни услови за живеење	65
Куќен ред и функционирање на домовите на начин сличен на семејно живеење.....	66
Односи меѓу децата и персоналот.....	68
Пристап и остварување на социјалните услуги во заедницата	69
ПРОЦЕСОТ НА РЕСОЦИЈАЛИЗАЦИЈА, ВОСПИТУВАЊЕ И ПРЕВОСПИТУВАЊЕ ВО УСЛОВИ НА СЕМЕЈНО ЖИВЕЕЊЕ ВО МГД.....	75
Третмански активности и активности во слободното време	77
Образование	80
Процесот на ресоцијализација: можности или утопија.....	81
Предизвици со кои се соочува персоналот во процесот на ресоцијализација	83
Процесот на (ре)интеграција во семејството и во заедницата и нивно учество.....	88
Вклучување на семејството во процесот на ресоцијализација и реинтеграција на децата од МГД.....	88
Излегувањето од алтернативната грижа - глобален проблем.....	98
Соработка со клучните актери во системот на правда на деца	109
Соработка со Центрите за социјална работа	109
Соработка со училиштата	114
Соработка со здравствените служби.....	115
Соработка со полицијата	117
Поглавје 4- Заклучоци и препораки.....	119
Извори.....	128

Анекси	132
Листа на институции вклучени во интервјуирањето.....	132
Протоколи и инструменти за собирање податоци	133

Скратеници

ГМП	Гарантирана минимална помош
ДЖС	Државен завод за статистика
ЗИС	Закон за извршување на санкции
ЗКП	Закон за кривична постапка
ЗПД	Закон за правда на децата
ЗСД	Завод за социјални дејности
ЗСЗ	Закон за социјална заштита
ЈУ	Јавна установа
КЗ	Кривичен Законик
МГД	Мали групни домови
МП	Министерство за правда
МТСП	Министерство за труд и социјална политика
МСПДМ млади	Министерство за социјална политика, демографија и млади
ОЕ	Организациона единица
ОЈО	Основно Јавно обвинителство
ОС	Основен суд
ПС	Полициска станица
РП	Ресторативна правда
СВР	Сектор за внатрешни работи
ЦСР	Центар за социјална работа

Поглавје 1

Вовед: формулација на проблем

Системот на правда за деца во Македонија претрпе значајни промени во последните 15 години. Кодификацијата на малолетничкото материјално и процесно законодавство направена во 2007 година во еден Закон за правда на деца¹ (Службен Весник на РМ бр. 148/2013) во кој, покрај регулирањето на казнения систем и казнената постапка спрема деца над 14 години (претходно малолетници) кои се кривично одговорни, се опфатени и категориите деца во ризик, заштитата на децата како жртви на кривични дела и превенцијата на детското претстапништво (претходно малолетничка деликвенција) значи осовременување и следење на новите трендови во теоријата и практиката за положбата на децата во системот на правда за деца (претходно: малолетничка правда). Низ целиот законски текст може да се забележи сосредоточеност врз примарниот интерес за заштита, воспитување, превоспитување и правилен развој на децата. Оттука, како што е наведено во член 15 од Законот, од мерките и санкциите коишто можат да се применат, секогаш треба да им се даде предност на превентивните, заштитните и воспитните мерки.

Поделбата на мерки на помош и заштита и санкции за кривични дела и прекршоци е направена според возраста и статусот на детето. **Мерките на помош и заштита**, во областа на образованието, здравствената, социјалната, семејната и други облици на заштита, можат да се применат спрема деца во ризик од страна на надлежните центри за социјална работа. Од друга страна, **санкции за кривични дела и прекршоци** (воспитни мерки, алтернативни мерки, мерки на безбедност и казни) можат да се применат само спрема деца над 14 години сторители на кривични дела и прекршоци од страна на суд надлежен за детско престапништво (претходно: малолетнички криминалитет). Оттука, според третманот се прави разлика на деца во ризик и на деца во судир со законот, иако децата во судир пред

¹Првично Закон за малолетничка правда, Службен Весник на РМ бр. 87/2007, потоа Закон за Правда за децата 145/2010, консолидиран текст, Службен Весник на РМ бр. 148/13

извршување посериозни облици на криминал (за кои е пропишана казна затвор над три години) во најголем дел имале претходно статус на деца во ризик. Најчесто станува збор за деца со воспитно-социјални проблеми, деца со нарушено поведението, деца со нарушено ментално здравје, деца на улици или жртви на семејно насилство. Нивни заеднички ризик фактори се семејните ризични фактори, односно дисфункционално семејство во кое има нарушени семејни односи, семејство со слаб родителски надзор или семејство во кое отсутствува едниот родител, семејство кое живее во крајна сиромаштија кај кое се присутни социопатолошки состојби или семеен криминалитет и слично. Кога степенот на наведените ризик фактори е висок, кај одреден број деца се јавува потреба за одвојување од семејната биолошка средина и сместување во посебна установа.

Од друга страна, кај некои деца над 14 години кога ќе дојдат во судир со законот односно ќе извршат посериозни облици на кривични дела се јавува потреба за одвојување од средината и за изрекување заводска воспитна мерка (упатување во воспитна установа или упатување во воспитно-поправен дом).

Таква установа во нашата земја до летото 2019 година беше **Јавната установа за деца со воспитно-социјални проблеми и нарушено поведење**. Установите од областа на социјалната заштита се трансформираа, согласно новите услуги што ги нуди Законот за социјална заштита, во групни домови и служби за живеење со поддршка. Во рамките на овој процес се направи и трансформација на Јавната установа за деца со воспитно социјални проблеми и нарушено поведење која се организира во пет организациони единици (за деца со воспитно социјални проблеми) и две организациони единици (за деца со нарушено поведење).

Една од причините за деинституционализација на наведените установи е согледувањето за нивната ограничена ефикасност во остварување на предвидените цели, односно согледувањето дека за наведените категории деца и покрај потребата да се одвојат од семејната средина, сепак згрижувањето, грижата, правилниот развој и превоспитувањето е подобро да се спроведува вонинституционално, во мали групни домови во кои животот ќе биде организиран сличен на семејното живеење и функционирање.

Покрај тоа, се јавува потреба за оспособување на децата за самостојно живеење, за активно учество во социјалниот живот, за развој на конструктивни социјални односи кои вонинституционалниот начин на живот, односно животот во мали групни домови многу повеќе ги овозможува.

Наспроти тоа, се согледува потребата за плурализација на социјалните услуги во заедницата, што значи активно вклучување на заедницата во прифаќање и реинтегрирање на децата со воспитно-социјални проблеми и со нарушено поведение во процесите на ресоцијализација и правилен раст и развој. Како што е наведено и во **Националната стратегија за деинституционализација во Република Македонија 2018-2027 Тимјаник**, *„Самата заедница треба да стане давател на грижа врз основа на потребите на нејзините членови преку спроведување микро проекти за услуги и активности кои ќе ѝ служат на целата заедница и за општо добро. На таков начин заедница ќе развие подобро разбирање за социјалната инклузија и за вредноста на лицата од ранливите групи како нејзини рамноправни членови,,*.

Имајќи го предвид наведеното, препорачливо е децата во ризик и во судир со законот кај кои се јавува потреба за одвојување од семејната средина да се сместуваат во поголеми семејни куќи уредени на начин во кои ќе можат да бидат згрижени неколку деца. За нивното функционирање, надлежности на стручната служба, структурата и организацијата, Заводот за социјални дејности во 2018 година донесе **Програма за работа на „Мал групен дом за деца со воспитно - социјални проблеми“**.

Во неа МГД се дефинираат како *„форма на вонинституционална заштита на ограничен број деца со воспитно-социјални проблеми, на кои животот им е организиран на начин сличен на семејното живеење и функционирање, чии родители привремено во определен временски период или трајно, не се во можност да се грижат за нив, а заради психо-социјални, индивидуални, односно семејни причини,,*. Понатаму, во програмата е наведено дека МГД **„претставува замена на семејното живеење, со што се постигнува најмало отстапување од природната средина во која детето расте и се развива.**

Обезбедува услови за континуиран развој, при што не се прекинува врската со родителите/старателите, браќа/сестри и поширокото семејство и со тоа се овозможува лесно реинтегрирање во семејството,,. Стручната работа со децата треба да овозможи мултидисциплинарен пристап, безбедна средина за раст и развој, развој на животни вештини, позитивна дисциплина, корекција на однесувањето, вклученост во образование и професионален развој.

Со донесување на **Законот за социјална заштита (Сл.весник бр.104/2019 год.)** се предвидоа услуги за вон-семејна заштита во чии рамки е и можноста за сместување на децата во установа. Заради нивно поадекватно згрижување, особено на децата во ризик и во судир со законот за кои освен основна заштита се спроведуваат и процеси на ресоцијализација и реинтеграција, установата се организираше во седум (7) организациони единици или мали групни домови, термин кој првично се користеше и во подготовката на одредена документација.

Вака поставените надлежности значат дека, без разлика за која категорија станува збор, грижата за раст, развој, воспитување, образование, здравствена, емоционална и друга заштита, како **основни семејни функции** се пренесува од биолошкото семејство/родителите на стручните служби кои ја преземат улогата на старатели. Тие имаат задача и обврска да се грижат за остварување на сите основни права на децата, почнувајќи од исхрана, образование, стручно оспособување, учество во културниот и спортскиот живот, развој на социјални вештини, контакти со примарното семејство.

Освен наведените функции, службите имаат дополнителни надлежности, во зависност од индивидуалните потреби на децата. Тие се однесуваат на:

- засилен надзор, воспитување и превоспитување, односно она што недостасувало во примарното семејство и довело до ризик состојби и нарушено девијантно и криминално однесување и
- подготовка за самостоен живот, интеграција во заедницата и враќање во примарното семејство и примарната средина по одреден период одвоен од семејството.

Оттука, службите, покрај остварување на основните семејни функции, имаат задача да развиваат просоцијални ставови и позитивни

вредности кај децата, да влијаат врз намалување на агресивното и друго негативно однесување, да ги оспособат за самостоен живот во согласност со општоприфатените вредности во општеството и успешно да ги интегрираат во заедницата.

Според **Извештајот за следење на организационите единици при ЈУ за згрижување деца со воспитно-социјални проблеми и нарушено поведење – Скопје** од ноември 2022 година на Заводот за социјални дејности во Скопје функционираат седум (7) организациски единици (ОЕ) (во пет (5) се сместени 17 деца со воспитно-социјални проблеми упатени од страна на ЦСР) и во две (2) се сместени седум (7) деца со нарушено поведење на кои им е изречна воспитна мерка *упатување во воспитна установа* од страна на надлежен суд за детско престапништво.

Имајќи го предвид претходно наведеното се поставуваат повеќе прашања наменети за различни актери кои се поврзани со функционирањето и користењето на услугите на организациските единици:

за стручните служби, вработени во ОЕ

- Дали стручните служби имаат професионални, кадровски и материјални капацитети да ги вршаат функциите на правилен раст и развој на децата, ресоцијализација, оспособување за самостоен живот и интеграција во заедницата? Со кои предизвици, силни и слаби страни се соочуваат? Дали имаат извори и ресурси да ги остварат своите надлежности?

за децата, корисници сместени во ОЕ

- Дали децата добиваат соодветна емоционална, здравствена, образовна, социјална заштита, помош и поддршка слично како во функционални семејства бидејќи тие недостасувале во нивното примарно семејство? Во какви програми за третман се вклучени согласно нивните индивидуални ризик фактори и потреби? Со кои предизвици, силни и слаби страни се соочуваат?

за клучните актери во системот за правда за деца

- Дали системот за правда на децата со воспитно-социјални проблеми и со нарушено поведење преку

функционирањето на ОЕ овозможува остварување на основните права на детето? Дали обезбедува соодветни ресурси, извори и капацитети не само на стручните служби, туку и на самата заедница во која детето треба да се интегрира?

Наведените прашања бараат одговори со цел да се согледа дали процесот на деинституционализација на погорое наведените установи ги дава очекуваните резултати. Покрај тоа, потребата за анализа и евалуација на квалитетот на услугите што ги даваат разните форми на деинституционализација, меѓу кои се и ОЕ е задача и обврска на самите даватели на услуги и произлегува од **Националната стратегија за деинституционализација 2018 - 2027**. Како што е наведено: *Давателите на услуги, јавни и граѓански организации, треба да бидат охрабрени да преземат **сопствен внатрешен мониторинг и евалуација***. За таа цел, треба да се воведат обврска за внатрешно следење и оценување на квалитетот на услугите.

Оттука, по речиси 3,5 години од формирањето и функционирањето на ОЕ се поставува потреба за сеопфатна анализа на повеќе аспекти поврзани со нивното функционирање и ефикасност, како од перспектива на самите деца со цел да се разберат нивните социјални и лични светови, така и од перспектива на стручниот персонал и клучните актери кои учествуваат во креирање и остварување на политики за ресоцијализација и (ре)интеграција на децата со воспитно-социјални проблеми и нарушено поведение во нивната примарна семејна средина и во заедницата во која живеат.

За таа цел, Факултетот за безбедност – Скопје и ЈУ Завод за социјални дејности – Скопје остварија меѓусебна соработка и помош во спроведувањето на анализата на претходно наведените процеси. Тоа произлегува и од потпишаниот **Меморандум за соработка** меѓу двете институции (бр. 08-847/1 склучен на 15.12.2022) во кој е наведено дека тие „ќе соработуваат и взаемно ќе пружаат помош и поддршка со цел организирање и спроведување научно истражувачки фундаментални и применети проекти, анализи и евалуации кои се поврзани со социјалната заштита на децата со социјални потешкотии и младите во судир со законот во Република Северна Македонија и други облици на

соработка со цел размена на искуства, знаења и унапредување на состојбите во оваа област,,.

Предмет на анализа

Предмет на анализа е функционирањето на ОЕ во кои се сместени деца со воспитно-социјални проблеми и со нарушено поведение и начинот на остварување на процесите на ресоцијализација, (ре)интеграција и социјално вклучување во заедницата од перспектива на самите социјални служби и на корисниците.

Вака поставен предметот опфаќа неколку аспекти и елементи и анализата го опфати следново:

Процесот на ресоцијализација – Овој дел опфати анализа на примената и ефикасноста на мерките на третман, стручно оспособување, рехабилитациски програми, индивидуална и групна работа, како и на улогата и активното учество на самите корисници, односно децата во нивното сопствено воспитување и превоспитување. Посебен фокус ќе се стави на индивидуалните мерки и програми дизајнирани според потребите на децата со различни воспитно-социјални проблеми и нарушено поведение.

Процесот на (ре)интеграција и учество на заедницата – Овој дел опфати анализа на повеќе елементи:

- на услугите и капацитетите на заедницата да обезбеди помош, поддршка и социјално вклучување на децата;
- на учеството на самите деца во социјалниот, културниот, спортскиот живот во заедницата и на нивните капацитети и способности активно да се вклучат и да се адаптираат и интегрираат во заедницата;
- на развојот на социјална мрежа (даватели на услуги) и поддршка на децата, што значи пристап до услуги и други извори во заедницата.

Нормативна, институционална и кадровска поставеност на организационите единици (малите групни домови). Овој дел опфати анализа на:

- *нормативната поставеност*, односно анализа на правната рамка (законска и подзаконска регулатива поврзана со функционирањето на ОЕ);

- *институционалната поставеност*, односно анализа на организационата структура, мрежа, соработка и координација на службите од јавниот и од граѓанскиот сектор кои се непосредно или посредно вклучени во функционирањето на ОЕ и во остварувањето на предвидените мерки и услуги;
- *кадровската поставеност*, односно анализа на човечките ресурси, на нивните капацитети, професионалност и компетенции.
- *финансиска одржливост и долгорочност на ОЕ (МГД)*, имајќи предвид дека семејните куќи во кои се сместени децата се под закуп.

Карактеристики на децата со воспитно-социјални проблеми и со нарушено поведење сместени во ОЕ. При анализата на карактеристиките на децата беа опфатени нивните *социо-демографски, индивидуални и семејни карактеристики*, како и *историјата на девијантно и криминално поведење*.

Цел на анализа

Основна цел на истражувањето е да се согледа начинот на функционирање на малите групни домови и политиките и мерките кои се преземаат за остварување на процесите на ресоцијализација и (ре)интеграција на децата со воспитно-социјални проблеми и со нарушено поведење на национално и на локално ниво.

Посебни цели се:

- Да се согледа примената на мерките и активности насочени кон децата сместени во МГД за остварување на нивните емоционални, здравствени, образовни потреби, за правилен раст и развој, како и за стекнување социјални и други вештини кои ќе ги оспособат децата за самостоен живот и за враќање во нивното примарно биолошко семејство.
- Да се идентификуваат силните и слабите страни со кои се соочуваат вработените во МГД при вршење на нивните надлежности и при работата со децата сместени во нив;
- Да се согледа улогата на заедницата (локалната самоуправа и граѓанското општество) во прифаќање и реинтеграција на децата со воспитно-социјални проблеми и со нарушено поведење;

- Да се направи анализа на карактеристиките на децата сместени во ОЕ, на нивните индивидуални и семејни фактори, како и на криминалната историја и историјата на девијантни и други социопатолошки појави;
- Да се согледа со кои проблеми и капацитети се соочуваат децата во процесот на (ре)интегрирање во заедницата и социјалното вклучување во културниот, образовниот и спортскиот живот;
- Да се утврди улогата на системот за правда на деца во обезбедување социјална мрежа и социјална поддршка на децата сместени во ОЕ и во градењето политики и развој на мрежа на даватели на услуги во заедницата.

Методолошка рамка

Истражувањето опфати неколку фази: (1) подготвителна фаза, (2) собирање и анализа на податоците, (3) подготовка на извештај и (4) организирање тркалезна маса.

Подготвителната фаза се состоеше од преглед на значајни документи, релевантни законски и подзаконски акти и стратешки документи и извештаи поврзани со процесот на деинституционализација на установата ЈУ за згрижување на деца со воспитно-социјални проблеми и нарушено поведение и од развивање на инструменти за собирање податоци. Во рамките на подготвителната фаза, истражувачкиот тим се запозна со клучните актери кои овозможија пристап до податоци, како и со стручниот персонал и со децата од ОЕ од кои се издвои намерниот примерок. Целта е да се воспостави првичен пријателски однос во безбедна и пријатна атмосфера и да се стекне позитивен однос на доверба.

Собирање податоци. За собирање податоци се применија неколку техники и постапки:

- (1) *Полуструктурирани интервјуа лицевице:* (а) со децата и (б) со клучните актери од системот за правда на деца.
- (2) *Фокус групи*². Заради ограничен кадаровски капацитет, користење годишни одмори и немотивираност на дел од

² Во предлог анализата беше предвидено да се спроведат две фокус групи со вработените во ОЕ. Едната фокус група да опфати претставници од службата за деца со воспитно-социјални проблеми и другата фокус група од службата за деца со

кадарот да биде учесник во фокус групите, не можеше да се обезбеди претходно предвидениот број од 7 до 8 учесници во едната фокус група. Поради тоа, се спроведоа две (2) групни интервјуа, едното со три (3), а другото со четири (4) лица.³

- (3) *Увид и анализа на содржината* на соодветни статистички анализи и на други (месечни, полугодишни и годишни) извештаи и документи поврзани со работата на ОЕ, вклучително и на личните досиеа на децата сместени во ОЕ. За анализа на социодемографските карактеристики на децата и на нивните индивидуални и семејни карактеристики, ќе се подготви *соодветна листа за кодирање*.

Извор на податоци

- документи: евиденции, статистички анализи, извештаи, индивидуални досиеа.
- ставови на децата, на вработените во ОЕ и на претставниците на системот на правда за деца.

Инструменти за собирање податоци. За собирање на потребните податоци се подготвија неколку инструменти:

- (1) Протокол за интервју со вработените лица кои беа дел од групното интервју (наместо фокус групите);
- (2) Протокол за интервју со клучните актери/професионалци на локално и на национално ниво кои се непосредно или посредно вклучени во системот за правда на деца;
- (3) Протокол за интервју со децата;
- (4) Листа за кодирање која содржи прашања за социо-демографските, индивидуалните и семејните карактеристики на децата, како и за нивната историја на девијантно и криминално однесување.

нарушено поведение. Примерокот се очекуваше да вклучи 14-16 претставници (од 7 до 8 лица во секоја фокус група).

³Минималниот број на учесници во фокус групите се ограничува на 6, бидејќи доколку има помал број постои ризик од доминација на еден или двајца поединци (Кенинг, Н. (2008). Квалитативни методи на истражување, Филизофоски факултет – Скопје, стр. 123.

Примерок и карактеристики на примерок

Примерокот опфати три категории учесници и тој е намерен примерок.

1. Прва група учесници се децата со воспитно-социјални проблеми и со нарушено поведење на возраст од 14 до 18 години сместени во ОЕ. Бројот на учесници изнесува 9 (5 деца со нарушено поведење и 4 со воспитно-социјални проблеми, односно деца во ризик). При изборот на примерокот, одредена помош беше побарана од стручната служба на ОЕ.

2. Втора група учесници во фокус групите се воспитувачите во ОЕ. Примерокот наспроти предвидените од 14 до 16 претставници (од 7 до 8 лица во секоја фокус група), вклучи 6 учесници.

3. Третата група учесници се клучни актери/професионалци на локално и на национално ниво (5 претставника) кои се дел од системот за правда на деца или се поврзани со процесот на деинституционализација на установите за згрижување деца со воспитно-социјални проблеми и со нарушено поведење. Интервју се спроведе со претставник на Министерството за соопцијална политика, демографија и млади (во понатамошниот текст МСПДМ),⁴ центарот за социјална работа, основното училиште „Димо Хаџи Димов од Скопје и на одделението за имотни деликти и малолетничка деликвенција при Полициската станица - Карпош.

Истражувачки тим: Во истражувањето, односно во спроведување на анализата и подготовката на извештајот беа вклучени проф. Весна Стефановска, проф. Оливер Бачановиќ, проф. Драгана Батиќ, проф. Наташа Пеовска, како и претставници од Заводот за социјални дејности – Скопје – раководителката Соња Кипровска и советничките Снежана П. Мишевска, Тања Ц. Данева, Оливера Станковиќ и Невена Петровска и советничката од МТСП (сега МСПДМ) - Валдета Вукелъ.

Временска рамка: Истражувањето (собирањето на податоци и нивната анализа) се спроведе од април 2023 до јануари 2024 година.

⁴ Со новата реорганизација на министерствата, во јуни 2024 година порано Министерството за труд и социјална политика (МТСП) се трансформира во Министерство за социјална политика, демографија и млади (МСПДМ).

Дефинирање на клучни термини

Деинституционализација. Под деинституционализација, според Allen (1989), се подразбира преселба на лицата од институционални облици на згрижување во други природни средини и претставува обид на доследен и систематски начин да се намалат штетните последици предизвикани од начинот на живеење на лицата изолирани од општеството со ограничени животни можности (Allen, 1989). Деинституционализацијата подразбира: редуцирање на бројот на корисници во институциите, развој на алтернативни општествени методи за поддршка и реформа на јавните установи со цел да се подобри квалитетот на обезбедување заштита (König, 1986) (наведено во Poljak, 2021:13). Во *Националната Стратегија за деинституционализација во Република Македонија „Тимјаник,, 2018-20217*, деинституционализацијата се дефинира како *затворање на институциите и истовремен развој на социјалните услуги во заедницата.*

Дете во ризик. Секое дете кое наполнило седум, а не наполнило 18 години со телесна попреченост или пречки во менталниот развој, жртва на насилство, воспитно и социјално запуштено, кое се наоѓа во таква состојба во која е отежнато или е оневозможено остварувањето на воспитната функција на родителите/или/от, односно старателите/или/от, кое не е вклучено во системот на образованието и воспитувањето, вовлечено во питање, скитање или проституција, кое употребува дроги и други психотропни супстанции и прекурзори или алкохол, а кое поради ваквите состојби е или може да дојде во допир со закон како жртва или како сведок на дејствие кое со закон е предвидено како прекршок или дејствие кое со закон е предвидено како кривично дело. *Дете во ризик до 14 години* е секое дете кое во времето на извршување на дејствието со закон предвидено како кривично дело за кое е утврдена парична казна или затвор над три години или дејствие со закон предвидено како прекршок наполнило седум, а не наполнило 14 години (*Закон за правда за децата, чл.19, ст.2*).

Дете во судир со законот. Според член 40/1 од Конвенцијата за правата на детето: “Дете во судир со законот е секое дете за кое ќе се утврди или кое е обвинето или за кое ќе се потврди дека го прекршило

кривичниот закон.”

Професионалци во системот на правда за децата. Надлежниот суд за деца составен од судија за деца и совет за деца и другите специјализирани органи (центрите за социјална работа, јавното обвинителство, Министерството за внатрешни работи и установите за извршување на санкции за деца).

Пристап до податоци и етички прашања

За потребите на анализата беше добиено одобрение за спроведување интервју со децата и со другите лица вклучени во интервјуата од страна на повеќе надлежни институции (МСПДМ, МВР, Установата за згрижување на децата со воспитно-социјални проблеми и со нарушено поведење, како и од Основното училиште „Димо Хаџи Димов,, од Скопје).

Во текот на анализата се посвети должно внимание на одредени етички прашања поврзани со заштитата на идентитет на учесниците и со гаранциите за доброволно учество, информирана согласност, анонимност и доверливост на собраните податоци. Во таа смисла, сите лица кои изразија подготвеност да бидат интервјуирани потпишаа соодветна *искаж за учество и согласност* нивните искази да бидат анализирани и да се користат во извештајот. Користењето на дадените искази во изворна форма, исто така, беше направено со претходна *писмена согласност* на учесниците. Покрај тоа, лицата кои ги спроведоа интервјуата, ги потпишаа писмени искази за доброволно учество во интервјуто со што ја гарантираа анонимноста на учесникот и доверливоста на собраните податоци. Сите записи од спроведените интервјуа се доверливи и пристап до нив има само работната група.

При собирањето на податоците се водеше сметка за безбедноста и интересот на децата и за обезбедување безбедна и релаксирана атмосфера при спроведувањето на интервјуто. Истражувачкиот тим воспостави соодветен пријателски однос на доверба, со почитување на доверливоста на податоците и на нивната анонимност.

Ограничувања

Во текот на собирањето податоци, тимот се соочи со неколку ограничувања:

Мал број учесници во фокус групите. Заради ограничен кадровски капацитет, користење годишни одмори и немотивираност на дел од кадарот да биде учесник во фокус групите, не можеше да се обезбеди претходно предвидениот број од 7 до 8 учесници во едната фокус група. Поради тоа, се спроведоа две (2) групни интервјуа, едното со три (3), а другото со четири (4) лица.⁵

Ограничен пристап до индивидуалните досиеја на децата. Имајќи предвид дека индивидуалните досиеа на децата содржат обемна документација во која се собираат сите документи/акти поврзани со детето (што се добиени и/или испратени до надлежни установи во текот на целиот процес на обезбедување социјална заштита), истражувачкиот тим не успеа да направи целосен увид во личните досиеа на децата. Поради тоа, бараните податоци поврзани со одредени индивидуални карактеристики на децата ги собра со помош на персоналот. Нивната безусловна помош и поддршка овозможи да се направи анализа и на тој аспект од дефинираниот предмет на анализа.

⁵Минималниот број на учесници во фокус групите се ограничува на 6, бидејќи доколку има помал број постои ризик од доминација на еден или двајца поединци (Кенинг, Н. (2008). Квалитативни методи на истражување, Филозофски факултет – Скопје, стр. 123.

Поглавје 2

УСТАНОВИ ЗА ЗГРИЖУВАЊЕ НА ДЕЦА СО ВОСПИТНО-СОЦИЈАЛНИ ПРОБЛЕМИ И СО НАРУШЕНО ПОВЕДЕНИЕ

Историјат

Република Северна Македонија има долга историја на институционално сместување на деца кои се во ризик или кои имаат нарушување во однесувањето, а кои имаат потреба да бидат привремено одвоени од семејството и сместени во установи за нивна грижа, воспитување и правилен развој. На територијата на целата држава функционираше две специјализирани установи за грижување на деца над 7, односно 10 години, едната за деца со воспитно-социјални проблеми и другата за деца со нарушено поведење.

Во првата, позната како **Домот „25 Мај„**, се згрижувале деца од 7 до 18 години упатувани со решение од страна на Центрите за социјална работа. Покрај деца со воспитно-социјални проблеми, се сместувале и деца - минувачи, а во домот функционираше и дисциплински центар каде, согласно **Законот за правда на деца** (Службен весник бр. 148/13), се упатувале деца на кои, од страна на судот, им е изречена **воспитна мерка: упатување во дисциплински центар**. Домот имал сместувачки капацитет за 90 деца, а просечен број на деца кои престојувале до 2015 година бил од 40 до 50. По упатувањето во установата, децата одреден период поминувале под опсервација (фаза на опсервација) во рамките на која се спроведувала дијагностика и се подготвувала индивидуална програма, односно план за третман и активности. Потоа, според возраста и според други критериуми, се делеле во воспитни групи за ресоцијализација за кои се грижеле воспитувачи. Во однос на вработените лица, кои заедно биле вклучени во процесот на ресоцијализација и реинтеграција на децата, покрај стручен тим, составен од социјален работник, педагог, психолог и правник, во домот имало и воспитувачи, наставници и медицинска сестра. Децата кои требало да посетуваат основно образование учеле во основното училиште „Живко Брајковски„ во општина Бутел, а наставата до 2015 година се одвивала во самиот дом. Од учебната 2016/17 наставата се

одвивала во самото училиште, но децата не биле интегрирани со другите ученици, туку биле заедно во мешана паралелка со комбинирана настава.

Во втората установа за згрижување, воспитување и образование на деца со нарушено поведение, позната како **Заводот „Ранка Милановиќ“**, се згрижувале деца од 10 до 18 години, на кои им е изречена заводска воспитна мерка од страна на суд за деца или кои се упатени од страна на ЦСР согласно Законот за семејство. Станува збор за деца сторители на кривични дела кај кои е потребно привремено одвојување од семејната средина. Целта на воспитната мерка „Упатување во воспитна установа„ е да се обезбеди постојан надзор од страна на стручни лица (со стручна и школска подготовка за воспитувачи) заради воспитување, превоспитување и правилен развој на децата. Во домот просечно биле сместени по 20 деца, а имал капацитет за 70 деца. Децата настава по основно образование посетувале во самиот дом.

Од 2015 година двете установи се спојуваат и функционираат како **една Установа за згрижување деца со воспитно-социјални проблеми и со нарушено поведение Скопје**, но со две посебни служби/оддели, иако физичките простории остануваат на истите локации и функционираат одделно.

Корисници на установите

Бројот на деца сместени во наведените установи во периодот од 2006 до 2022 година може да се види на следната табела:

Табела 1. Број на корисници сместени во Установи за згрижување на деца и млади со воспитно-социјални проблеми и со нарушено поведение на годишно ниво (извор: Социјална заштита на деца, млади и возрасни, Државен завод за статистика, stat.gov.mk)

	вкупно	Домот „25 Мај	женски	„Ранка Милановиќ,,	женски
2006	92	62	20	30	/
2007	89	62	22	27	/
2008	96	64	22	32	2
2009	81	59	16	22	2
2010	78	55	14	23	1
2011	73	48	14	25	/
2012	73	53	18	20	/
2013	54	34	14	20	5
2014	64	42	15	22	6
2015	59	40	15	19	5
2016	54	37	13	17	4
2017	51	32	6	19	6
2018	56	39	7	26	6
2019	54	38	15	16	2
2020	38	31 ⁶	14	17 ⁷	1
2021	37	28 ⁸	8	9 ⁹	1
2022	39	27 ¹⁰	8	12 ¹¹	1

⁶Во април, 2020 година биле 25 деца во 5 ОЕ, Завод за социјални дејности (2020) Извештај за следење на организационите единици при ЈУ за згрижување деца со воспитно-социјални проблеми и нарушено поведење – Скопје (јан-април 2020).

⁷ Во април, 2020 година биле 10 корисници во 2 ОЕ, Ибид.

⁸Во декември 2021 биле 24 корисника, Завод за социјални дејности (2021) Информација за ЈУ за згрижување на деца со воспитно-социјални проблеми и нарушено поведење.

⁹ Во декември 2021 биле 6 корисника, Ибид.

¹⁰Во ноември 2022 биле 17 корисника, Завод за социјални дејности (2022) Извештај за следење на организационите единици при ЈУ за згрижување деца со воспитно-социјални проблеми и нарушено поведење – Скопје (ноември, 2022).

¹¹ Во ноември 2022 биле 7 корисника, Ибид.

Табела 2. Број на корисници сместени во Установи за згрижување на деца и млади со воспитно-социјални проблеми и со нарушено поведење во одредени период од годината.

	Дом „25 Мај„	Установа „Ранк Милановиќ„
2017	26	17 ¹²
2018	24	18 ¹³
2019	/	/
2020	25	10
2021	24	6
2022	17	7
2023	22	6

Наведените податоци покажуваат дека бројот на деца кои се сместуваат на годишно ниво во установите постепено се намалува. Поголема разлика може да се види во 2013 година во Домот „25 Мај„ кога бројот на деца со воспитно-социјални проблеми значително се намалил.

Во однос на децата сместени во одреден период, од втората табела може да се види дека и тој број, со процесот на деинституционализација и со нивната преселба од летото 2018, односно од 2019 година се намалува. Во периодот на интервјуирањето (јуни 2023) во МГД за деца со воспитно – социјални проблеми се регистрирани 22 корисници, додека во домовите за деца со нарушено поведење се регистрирани 6 корисници.

На што се должи намалувањето на бројот на корисници?

- **Упатување само од страна на судот.** Со промените во 2019 година и врз основа на членот 96/1 од Законот за социјална заштита во кој е наведено дека Услугата за сместување на деца во судир со законот на возраст од 14 до 18 години во воспитна установа се

¹² Извештај, Проценка на влијанието на регулативата на воведувањето модел на социјални договори во РМ; 2017, Марија Ристевска, Марија Донева, Гордана Димитровска Галиќ, Центарт за истражување и креирање политики

¹³ Завод Завод за социјални дејности (2018) Извештај за функционирањето и предлози за трансформација на ЈУ за згрижување деца со воспитно-социјални проблеми и со нарушено поведење - Скопје

спроведува со изречена воспитна заводска мерка, согласно со прописите од областа за извршување на санкциите (или согласно друг закон), центрите за социјална работа повеќе не упатуваат деца во ризик во воспитна установа. Во неа се упатуваат само деца-сторители на кривични дела на кои им е изречена воспитна мерка од страна на судот по спроведена редовна судска постапка.

- **Бавно процесирање на предметите од казнено-правниот систем за деца** и рестриктивно изрекување на мерката *Упатување во воспитна установа* од страна на судот за деца. Конкретно, дел од вработените велат дека кривичните дела бавно се процесираат во системот за правда на деца, нагласувајќи дека постапките се бавни и дека судовите не ги препознаваат, „како да не забораваат со текот на годините,. Од последниот достапен извештај на Државниот завод за статистика *Сторители на кривични дела во 2017 година*, мерката *Упатување во воспитна установа* е изречена на 5 деца.¹⁴
- **Зголемена примена на социјалната услуга „Сместување деца во згрижувачки семејства**,. Во рамките на оваа услуга се предвидени и згрижувачки семејства за деца со воспитно-социјални проблеми. Но, на веб страните на МТСП и на Центарот за поддршка на згрижувачки семејства (zgrizuvanje.gov.mk) не може да се најдат расчленети статистички податоци за семејства кои згрижуваат деца во ризик, освен за вкупниот број семејства и корисници на таа услуга.
- **Намален број деца во ризик и со нарушено поведење?** Од наведената табела може да се согледа дека бројот на деца во ризик кои се евидентирани во центрите за социјална работа во последните 3 години е зголемен, додека на децата во судир со законот е намален (иако има одредени осцилации). Ваквите статистички показатели за зголемениот број деца во ризик укажуваат дека многу повеќе се користат други облици на социјална заштита, наместо услугата на вонсемејна заштита и сместување во МГД. Во однос на децата во судир со законот, иако нивниот број се намалува, сепак може да се забележи дека и судовите многу повеќе изрекуваат други воспитни мерки, споредбено со мерката *упатување во воспитна установа*.

¹⁴ За последните 5 години нема достапни податоци за Сторители на кривични дела.

	2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022	2023
деца во ризик	832, 1034, 916, 896, 1101, 992, 1798, 1875, 1735	
деца во судир	2325, 2195, 2010, 1950, 2537, 2467, 1867, 2267	2054

Извор: Социјална заштита на деца, млади и возрасни лица (2015-2022), Државен завод за статистика

Покрај наведените фактори кои се поврзани со намален број корисници во МГД (кои дополнително треба да бидат предмет на длабинска и повеќеслојна анализа), дел од вработените се согласуваат дека намалувањето се должи и на самиот процес на деинституционализација. Како што велат: *„ние имавме 94 деца, па 80, па 70 па 55 деца додека дојдоа до 29 за да може да се направи овој процес на деинституционализација со помалку„*. Наведениот исказ **го отвора прашањето:** Дали намалениот број упатувања на деца со воспитно-социјални проблеми од страна на ЦСР е одраз на реалната состојба или резултат на одредени приоритети и одлуки на надлежните лица во ЦСР, односно во системот на социјална заштита. Иако, тенденцијата е да се зголемуваат други вонинституционални начини на сместувања, како што е *„сместување во згрижувачко семејство„*, сепак, нема достапни податоци за бројот на деца со воспитно-социјални проблеми кои користат таква услуга.

Одредени состојби во установите

Домовите „25 Мај„ и „Ранка Милановиќ„ во последните години од нивното функционирање како „големи установи„ многу често беа мета на критики, афери и скандали. Во јавноста постоеше генерален став дека децата од „25 Мај„ завршуваат во „Ранка Милановиќ„, оттаму во ВПД – Тетово и на крајот во КПД „Идризово„, како патот на голем број од тие деца да им е однапред трасиран низ казнените установи. Иако има успешни приказни во тие домови, сепак, одредени негативни состојби кои се евидентирани и во повеќе извештаи на Народниот Правобранител и на други граѓански здруженија оставаат лоша слика и имиџ во јавноста. во текот на 2017 година, во јавноста се обелодени

аферата за сексуално злоставување на штитенички од домот „25 Мај“,¹⁵ а не се ретки и медиумските прилози за бегствата на штитениците од двата дома.¹⁶ Исто така, во една истражувачка сторија,¹⁷ според искази на вработени се вели дека „повеќето од децата доаѓаат мирни, желни за љубов, но за неколку недели се вклопуваат во атмосферата и стануваат најголеми разбојници„.

Од друга страна во извештаите на Народниот Правобранител пред 2015 година по направените посети во домовите, иако наводите за состојбите се генерално позитивни, големи забелешки се даваат на честиот број бегства, на одредени несоодветни хигиенски услови во домот „Ранка Милановиќ“, како и на слабото организирање на слободното време и на третманските активности.

Имено, **Народниот правобранител** при посетата во заводот „Ранка Милановиќ“, во 2011 година, во **Годишниот извештај** го констатира следново: „При посетата е забележано присуство на помалку од 50% штитеници од вкупниот број сместени лица т.е. само 12, а според утринскиот преглед на бројната состојба на малолетниците дури 11 деца отсутнуваа без одобрение, што ги доведува во прашање ефикасноста и целисходноста на процесот на воспитување, превоспитување и правилен развој на малолетниците згрижени во оваа установа. НПМ смета дека собите во машкото одделение се недоволно опремени и ги исполнуваат само минимум основните предуслови за сместување (кревет и ормар за лични работи), а недостасуваат други материјално-технички предуслови и помагала што може штетно да влијае на процесот на воспитување,

¹⁵ За мрачните тајни на Домот за деца „25 мај“, – дали децата добро се чувани, објавено на 21 февруари, 2018 на Скопје инфо, <https://skopjeinfo.mk/za-mrachnite-tajni-na-domot-za-deca-25-maj-dali-decata-dobro-se-chuvani>

¹⁶ Исчезна девојче од домот „25 Мај“, објавено на 3 април 2018 на порталот Фактор, <https://faktor.mk/ischezna-devojche-od-domot-25-maj>, Од домот „Ранка Милановиќ“, побегна штитеник, објавено на 25 мај 2018 на Скопје инфо, <https://skopjeinfo.mk/od-domot-ranka-milanovikj-pobegna-shtitenik>, Хоророт продолжува: повторно исчезната штитеничка од домот „Ранка Милановиќ“, објавено на 21 март 2018 на порталот Курир, достапно на: <https://arhiva.kurir.mk/makedonija/vesti/hororot-prodolzuva-povtorno-ischezinata-shtitenichka-od-domot-ranka-milanovikj/>

¹⁷ Денковска, А., Згрижени за иднината, мечтаат за љубов, Истражување: „Нова Македонија“, Два месеца меѓу домските деца, објавено на порталот актив.мк, достапно на: <https://www.aktiv.mk/com-akeeba/resursi/istrazuvalki-storii-2/333-zagrizeni-za-idinata-mechtaat-za-ljubov>

превоспитување и правилен развој на децата. ... НПМ смета дека состојбата на тоалетите и тушевите во машките сместувачки капацитети е загрижувачка (децата потврдија дека тушевите не работат и дека се принудени да се полеваат со вода од кофи или да се тушираат во женското одделение). При посетата НПМ искажа загриженост и во врска со организацијата на работата и спроведувањето на активностите во установата бидејќи доби впечаток дека наставата се одвива без задоволително присуство на ученици, а малолетниците (со исклучок на 3-4 деца) не беа ангажирани во ниту една активност, туку спиеа, беа во своите спални соби или гледаа телевизија во заедничката соба за дневен престој.¹⁸

И во Годишниот извештај од 2015 година е констатирано дека „подолг временски период децата немаат соодветна грижа во поглед на унапредување и подобрување на воспитанието, немаат дополнителни ангажмани и освен чистењето и средувањето на просториите каде што престојуваат, немаат конкретни активности за ресоцијализација и подобрување на нивното однесување. Во дополение е наведено во Јавната установа најзастапено е деструктивното однесување кон инвентарот (удирање по врата, кршење врата, кршење столица, кршење телевизор и сл.).¹⁹

Во Годишниот извештај за степенот на обезбедување и заштита на човековите слободи и права за 2019 година на Народниот Правобранител е констатирано дека во домот „Ранка Милановиќ“, постојат лоши и деградирачки услови, под секаков стандард за сместување на деца, поради што се препорачува преселување на корисниците во мали групни домови и, согласно Националната стратегија за деинституционализација, спроведување на тој процес.²⁰

¹⁸ Народен Правобранител, Национален превентивен механизам (2012) Годишен извештај 2011, стр. 48-49.

¹⁹ Народен правобранител, Национален превентивен механизам, Годишен извештај 2015, стр.43

²⁰ Народен Правобранител (2020). Годишен извештај за степенот на обезбедување и заштита на човековите слободи и права 2019, стр. 37.

Во однос на одредени карактеристики на штитениците во **Извештајот на Заводот за социјални дејности во 2017** е наведено дека дел од корисниците имаат нарушувања во здравствената состојба, развојни проблеми, проблеми во однесувањето, или асоцијално поведење, што ја чини хетерогена структурата на групата. Со тоа се зголемува и комплексноста на работата и планирањето на индивидуалните и групните активности.

Покрај наведените констатации во самите домови, дел од проблемите се однесуваат и на девијантното и криминално однесување на тие деца кои често преминуваат од еден во друг дом и на крајот завршуваат во затвор за деца, односно во затвор за полнолетни лица. Тоа се констатира во истражувањето **„Маргинализацијата и девијантноста на младите во судир со законот во воспитно-поправните и казнено-поправните домоци„** (Стефановска, Бачановиќ, Батиќ, Пеовска, 2019: 168)), спроведено од страна на Факултетот за безбедност – Скопје во кое ¼ од интервјуираните деца кои се сметени во ВПД имаат историја на институционална грижа, односно претходно биле сместени во Домот „25 Мај,, и/или во Установата „Ранка Милановиќ,,.

Ваквите негативни состојби и забелешки, но и тенденцијата да се зајакне граѓанското општество и да се намали институционалното сместување, доведе до значајни реформи во системот на социјална заштита. Дел од тие реформи е процесот на деинституционализација.

ПРОЦЕС НА ДЕИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈА

Вовед: причини за развој

За процесот на деинституционализација, за неговите позитивни ефекти во системот на социјална заштита, од една страна, како и за негативните ефекти на институционалната грижа спрема децата, од друга страна има значајна научна и стручна литература. Но, не може да се каже точно кога почнува процесот на деинституционализација бидејќи неговиот развој е одраз на социо-економските и културните специфичности на секоја земја. Тој развој во некои земји започнал уште во 50-тите години, во други во 80-тите, додека во трети на почетокот на

21 век. Независно од неговите почетоци, деинституционализацијата е генерирана од повеќе причини.

Во делот на установите за деца, најчестите причини за нивна трансформација се поврзани со негативните последици врз детето поради одвојувањето од семејството, но и поради самиот институционален начин на живот во самите домови, што се потврдува од повеќе истражувања. Истражувањето што го правеле Koller-Trbović и Žižak (2006) потврдува дека одвојувањето на детето од семејството претставува најтешка и најнепосакувана интервенција на општеството кога станува збор за негова заштита доколку живее во ризични услови за негов развој. Затоа се препорачува, пред да се донесе одлука за одвојување на детето да се утврди степенот на загрозеност во семејството и во целиот процес да се има предвид неговиот најдобар интерес. Одвојувањето, како последна мерка, треба да биде заради заштита на неговиот живот и здравје, а веднаш потоа да се работи на создавање услови за негово враќање во семејството или за обезбедување друг облик на семејна заштита. Во друг Извештај (Eurochild, 2014b) се нагласува дека децата кои растат во институции имаат послаб емоционален, телесен и когнитивен развој, пониска интелигенција и слаби образовни резултати. Исто така, имаат проблем со комуникација и со воспоставување нормални односи во понатамошниот живот. Browne (2009) во друго истражување спроведено во Романија во 2000 година под наслов „Злоставување на деца во установите за станбено згрижување,“ по пат на анонимни прашалници врз 3164 деца од 7 до 18 година утврдил дека 37,5 % од децата сместени во институции биле жртви на тешки телесни повреди. Во 77% од случаите, сторители биле самите воспитувачи во установите, додека 1/5 од децата исказиле дека биле уценувани поради сексуални активности (Poljak, 2021: 18).

Врз основа на повеќе истражувања, се издвојуваат следниве негативни последици предизвикани од институционалниот начин на згрижување (Tolfree, 2003):

1. Изолација на децата од заедницата во која живеат што води до стигматизација и дискриминација,
2. Сместувањето е често на барање на родителот, а не во најдобар интерес на самото дете,
3. Контактите со родителите се сè поретки со текот на времето,

4. Недостасува персонализирана грижа, внимание и љубов спрема децата,
5. Институциите не обезбедуваат соодветна стимулација и целисходни активности за децата,
6. Ретки се другарствата со деца кои не се од институцијата,
7. Постои насилство меѓу самите деца, како и други облици на насилство,
8. Институциите немаат соодветен одговор на психолошките потреби на децата,
9. По излегување од институциите, децата тешко се снаоѓаат и затоа дел од нив се враќаат во институции за полнолетни лица (во затвор или во психијатриски болници) (Poljak, 2021: 22-23).

Во *Анализата на состојбата во установите за сместување деца во ризик и деца во судир со законот во Република Македонија* (Камбовски, Лажетиќ, Нанев, Груевска - Дракулевски, Маљановски и Мујоска Трпевска, 2018: 118-119) се наведуваат неколку значајни причини кои го поттикнуваат развојот на деинституционализација. Едната е поврзана со редукција на сиромаштијата во семејствата што овозможува враќање на децата кај нив или сместување во други згрижувачки семејства. Другата причина, односно напуштањето на институциите е поврзана со зајакнување на граѓанството и демократијата во општеството. Тоа би значело, трансформација на општеството способно да ги интегрира сите свои членови, а не да ги исклучува во институции. Третата причина, како што се наведува, е поврзана со примената на универзалните норми и стандарди за правата на детето, од кои основно е правото на детето да живее во своето семејство или, ако тоа не постои, во најприродна средина што одговара на неговите потреби за развој на личноста и почитување и заштита на неговите слободи и права.

Имајќи го предвид наведеното, процесот на деинституционализација станува **неповратен процес и глобално прифатена политика, признаена како најдобар начин за обезбедување на правата и потребите на корисниците.**

Основни карактеристики на деинституционализацијата

Основната димензија на деинституционализацијата е преминот од институционална кон *грижа во заедницата*. Грижата во заедницата не е само промена на локацијата, туку и **длабока промена на начинот на кој се обезбедуваат услугите**. Таа подразбира **процес во заедницата**, учество на разновидни даватели на услуги, афирмација на човековото достоинство, зајакнување на корисникот да преземе различни улоги и да води вообичаен живот. Таа означува **право на корисникот да биде вклучен во заедницата**. Во контекст на деинституционализација, а како нејзина главна и крајна цел се јавува потребата на корисникот на деинституционализацијата да му се овозможи самостојно живеење или можеби е посоодветно да се каже, неговите активности да се насочат кон остварување на оваа цел. Во таа смисла се укажува дека **самостојното живеење** е клучен концепт и главна цел на деинституционализацијата. Притоа, се дава една важна напомена поврзана со правилното сфаќање на овој поим. Имено, самостојното живеење не треба погрешно да се сфати како отсуство на зависност од поддршката од друг; тоа го означува сосем спротивното, потребата од поддршка за самостојно живеење и за контрола врз потребната поддршка. Тоа значи „самостојно живеење со поддршка“, а се однесува и на **самостојно живеење во заедницата**. (т. 16) Значи, може да се зборува за два клучни моменти во процесот на осамостојувањето: прво, давање поддршка на корисникот и нејзината контрола и второ, заедницата како средина во која треба да се создадат услови корисникот да го оствари осамостојувањето.

Грижата фокусирана врз лицето е главната патека кон остварување самостоен живот. Една од главните цели на деинституционализацијата е да се востановат услуги скроени според потребите на секое лице, за со нив да се замени тоталниот и стандардизиран одговор на институциите. (т. 17) Поинаку кажано, услугите се персонализирани, а се прилагодуваат според потребите на корисникот, со цел да се надминат услугите специфични за институциите во кои претходно престојувал карактеристични со тотален и стандардизиран одговор типичен за установите воопшто, вклучително и за воспитните.

Деинституционализацијата и **развојот на услуги во заедницата** бараат нови начини на **планирање, организирање и финансирање услуги за**

лицето - корисник, со цел да се обезбеди потребната поддршка во неговата вообичаена средина. Новите методи на планирање и обезбедување грижа **се засновани на класичната „работа на случај“ (casework)**, со што **ресурсите**, претходно користени од системот за институционална грижа, **се пренасочуваат кон услуги во заедницата и кон индивидуалниот корисник**, обезбедувајќи работници за поддршка, подобра организациска рамка и сеопфатен пристап. „Управувањето со случаи“, „управувањето со грижата“, „независното посредување“, „персонализираните пакети на грижа“ и сл. се различни видови на обезбедување грижа, развиени со цел да се персонализира поддршката. Тие ги земаат предвид личните потреби, амбиции и желби, ја „кројат“ грижата според поединецот и ги зголемуваат изборот, контролата и моќта на самите корисници. (т. 18) Главната алатка на персонализацијата или на грижата фокусирана врз лицето е *личното планирање* (различно од „индивидуално планирање“). Тоа е проактивен метод на зајакнување заснован на целите на корисникот, што ја прифаќа неговата перспектива и го гледа корисникот од аспект на неговите силни страни како компетентно и способно лице, поддржувајќи го и овозможувајќи му да го постигне посакуваниот квалитет на живот. (т. 19)

Националната стратегијата посебно внимание му посветува на значајната и трансформираната улога на заедницата во процесот на деинституционализацијата. Во таа смисла се потенцира: **Самата заедница** треба да стане **давател на грижа** врз основа на потребите на нејзините членови преку спроведување микро проекти за услуги и активности кои ќе ѝ служат на целата заедница и за општо добро. На таков начин заедница ќе развие подобро разбирање за социјалната инклузија и за вредноста на лицата од ранливите групи како нејзини рамноправни членови. (т. 36) Процесот на деинституционализација се состои од **основни столбови (главни цели)** на трансформација на институциите и мерки од политиките, потребни да се овозможи трансформацијата: 1) *трансформација и затворање на институциите*; 2) *преселба на корисниците во заедницата*, 3) *обезбедување услуги во заедницата* и 4) *спречување институционализацијата*. (т. 42) Од наведеното е видно дека најмалку два од четирите основни столбови, односно главни цели на процесот на деинституционализација се однесуваат на заедницата.

Постојат два можни **концепциски модели за транзиција** од институционална кон грижа во рамките на заедницата:

- **конверзија (претварање)** кога постојните институции се претвораат во услуги во заедницата и
- **супституција (замена)** кога институциите се затвораат и се заменуваат со нови услуги што се обезбедуваат од други даватели во заедницата.

Во двата модели институциите се трансформираат во услуги во заедницата и објектите на институциите не се користат повеќе за резиденциска грижа. При конверзија, истите ресурси се искористуваат за задоволување на потребите на различен начин, а при супституција ресурсите се пренасочуваат кон други, главно новосоздадени, даватели на услуги.

Кога се работи за Македонија, соодветно е да се искористи мешовит модел. Во регионите каде веќе постојат институции, ќе се воведат нови услуги преку претворање на институциите во нови даватели на услуги. Онаму каде што не постојат институции, или каде што тие се мали по обем, ќе се воведат нови услуги во заедницата, а корисниците што потекнуваат од тие региони ќе бидат згрижени од страна на локални даватели на услуги. (т. 90)

Заедниците не смеат да бидат едноставно пасивни приматели на поранешните корисници што се враќаат во нив, туку **треба да играат активна улога** при создавањето и давањето на услугите преку микро проекти или иницијативи во заедницата. На тој начин ќе се воведат делотворни одговори на нивните, но и на потребите на членовите на заедницата. Локалните самоуправи ќе бидат охрабрени да земат активно учество во оваа насока (т. 92). Главните ризици за текот на процесот на деинституционализација се поврзани со: намалување или губење на политичка волја за деинституционализација, недоследно спроведување на процесот, отпор од страна на вработените лица во институциите и од страна на окружувањето во одредени заедници. Воедно, во Стратегијата се нудат и решенија што можат да ги намалат ваквите ризици: доследно и добро управување со процесот и делотворен и континуиран процес на мониторинг на активностите, широка коалиција составена од чинители за спроведување промени, дијалог со заедницата, како и поддршка за промени на политичко ниво. (т. 94)

Групните домови во процесот на деинституционализацијата се „неопходен дел“, но се укажува и на нивната, слободни сме да кажеме, преодна форма, односно транзициски вид на деинституционализација на патот кон целосно остварување на „**правото да се живее во заедницата**“. Имено, согласно Стратегијата: *Групните домови се неопходен дел од деинституционализацијата*. Меѓутоа, тие не треба да се сметаат за „стандардно решение што ги почитува **сите начела на правото да се живее во заедницата**“⁷. Треба да се направи поголем напор да се отстранат пречките во околината, да се обезбеди пристапно домување и да се развие систем за живот со поддршка, како и алтернативни опции за семејна грижа за децата.

Деинституционализација на Установата за згрижување на деца со воспитно-социјални проблеми и со нарушено поведење

Во нашата земја процесот на деинституционализација, односно на трансформација на установите за институционална грижа официјално е започнат од 2007 година со донесување на првата **Стратегија за деинституционализација (2008 - 2018)**. Во неа се наведени основните принципи врз кои се темели деинституционализацијата: најдобар интерес на корисникот, право на живот во семејството, граѓански права, еднаквост на можности и недискриминација, заштита од секаков вид насилство, злоупотреба и занемарување, инклузија и интеграција, партнерство, мултисекторска соработка и квалитет на социјалните услуги. Потенцијални корисници се децата без родителска грижа, со воспитно-социјални проблеми и нарушено поведење, како и децата и другите лица со пречки во интелектуалниот и физичкиот развој.

Нагласувајќи ја потребата за деинституционализација на установите за згрижување на децата со воспитно-социјални проблеми, во Стратегијата се констатирани следниве предизвици:

- не постои дефиниција за деца со воспитно-социјални проблеми и со нарушено поведење,
- центрите не изработуваат план за индивидуална работа – третман со корисникот, недоволно ги следат и недоволно соработуваат со установите,

- нема специјализирани згрижувачки семејства за оваа категорија деца,
- нема дневни центри за тие деца,
- невладиниот сектор не се вклучува со конкретни програми,
- нема ресурси за сместување на деца кои имаат потреба од специјализиран третман.

Националната стратегија за деинституционализација во Република Македонија 2018 – 2027 „Тимјаник„ е сеопфатен документ во кој се наведени правната основа, визијата и целите на процесот на деинституционализација, потребите и институционалната рамка во нашата земја. Во неа е даден преглед на започнатиот процес, на ризиците и можностите за намалување на ризикот или штетата, а се наведени и клучните стратешки области (столбови) за трансформација на институциите. Како значајни приоритети се наведени: (1) Трансформација на институции, што значи намалување на нивниот капацитет (2) Преселба на корисниците и (3) Развој на услуги во заедницата.²¹ Во седмата (7) глава се наведени стратешките алатки за спроведување на политиките, меѓу кои акцентот е ставен на социјалното вклучување и во последната осма (8) глава е наведено кои органи се одговорни за спроведување, мониторинг и оцена на стратегијата.

Според Стратегијата, **основната димензија на деинституционализацијата е преминот од институционална кон грижа во заедницата.** Како што е наведено: *Грижата во заедницата не е само промена на локацијата, туку и длабока промена на начинот на кој се обезбедуваат услугите.* Тие услуги треба да се персонализирани, да одговораат на локалните потреби и да се овозможи еднаков пристап. Тоа подразбира процес во заедницата, учество на разновидни даватели на услуги, афирмација на човековото достоинство, зајакнување на корисникот да преземе различни улоги и да води вообичаен живот. Од друга страна, заедниците не треба да се пасивни приматели на поранешните корисници што се враќаат во нив, туку треба да играат активна улога при создавањето и давањето на услугите кои ќе

²¹ Во текот на последните 20 години, како дел од процесот на деинституционализација, се развија услуги за грижа во заедниците, главно од типот на дневни центри, групни домови и служби за организирано живеење со поддршка, згрижувачки семејства и одреден број на советувашишта.

одговорот на нивните потреби. Според тоа, граѓанскиот сектор се смета дека за еден од главните носители и придвижувачи на промените. Вака поставените приоритети и задачи даваат добра основа за нивно успешно реализирање.

Бидејќи Стратегијата ја опфаќа и трансформацијата на ЈУ за згрижување на децата со воспитно-социјални проблеми и нарушено поведење, **се поставува прашањето**: Дали се предвидени одредени специфични околности во тој процес, имајќи ја предвид основната цел на нивното згрижување која се состои од ресоцијализација и корекција во однесувањето. Одговорот е дека во Стратегијата не се посебно адресирани специфичностите на децата во смисла дека станува збор за деца во ризик и во судир со законот, што значи дека, за доуредување на одредени околности поврзани со нивниот третман, се остава простор во други документи. Основата е дека деинституционализацијата на таа установа, односно на двете служби за заедничко живеење, значи, нивна трансформација во посебни ОЕ (станбени единици), наведени и како Мали групни домови, со помали сместувачки капацитети и преселба на корисниците во нив. Таквите МГД обезбедуваат услуги во заедницата, во поубава средина и во домашна атмосфера, со повеќе персонализација и избор, што значи дека, со добра распределба на ресурсите, се добро решение за *транзиција* во заедницата.

Имајќи предвид дека во правните акти се користат повеќе формулации и термини (групен дом, мал групен дом, организациона единица, служба за заедничко живеење, воспитна установа), се поставува прашањето за видот на социјалната услуга што се користи, имајќи го предвид различниот правен основ на упатување. Според зборото на законот, децата со воспитно-социјални проблеми ја користат услугата на вонсемејна заштита: сместување во установа (независно што тоа се реализира во организациони единици, односно во МГД). Слично, и децата со нарушено поведење се упатуваат во воспитна установа заради издржување на заводска судска мерка (независно што таа се реализира во ОЕ, односно во МГД кои не се предвидени во Законот за правда на деца и во Законот за извршување на санкции).

Имајќи го предвид наведеното, заради правна нормираност, слично како во Законот за социјална заштита, треба да се доуреди можноста

воспитната мерка „упатување во воспитна установа,, да може да се реализира преку други вонинституционални форми на сместување, односно ОЕ на воспитната установа. Ваквото доуредување е значајно заради статистичко следење, развој на посебен третман, услуги, како и заради обезбедување посебни услови неопходни за остварување на основната цел на предложената воспитна мерка.

Правна поставеност

Деинституционализацијата на ЈУ за згрижување на деца со воспитно-социјални проблеми и со нарушено поведење (чија анализа е основен предмет) се случува во системот на социјална заштита и поради тоа има правна основа во законските акти кои се дел од системот на социјална заштита.

Закон за социјална заштита 104/19. Во членот 117, покрај воспитна установа, како установи за вонсемејна заштита, се предвидени и други видови домови, меѓу кои и групен дом за деца во ризик.²² Во таа категорија се вбројуваат и малите групни домови чие функционирање е доуредено во Правилникот за начинот, видот и бројот на стручните лица за давање на грижа за сместените лица, просторните услови и опремата за живеење во Мал групен дом (Сл.весник бр.79/09 година). Но, иако според словото на законот се смета за установа, сепак организациски претставува вонинституционална форма на згрижување.

Правилникот за начинот, видот и бројот на стручните лица за давање на грижа за сместените лица, просторните услови и опремата за живеење во Мал групен дом (Сл.весник бр.79/09 година). Во мал групен дом во кој се сместуваат деца и помлади полнолетни лица со воспитно социјални проблеми се обезбедува задоволување на основните животни потреби како што се домување, воспитување и образование, исхрана, одржување на лична хигиена, обезбедување на облека, нега и грижа за здравјето, спроведување на работни активности, организирање на слободното време, помош во учењето, водење грижа за училишните и вонучилишните активности, а во

²²Покрај него се предвидени и резиденцијален дом, дом за помош и нега, установа за третман и рехабилитација и установа за прифат на баратели на азил.

соработка со надлежниот центар за социјална работа се остварува процесот на ресоцијализација и пружање на помош за оспособување на детето за самостоен живот по напуштање на домот.

Завод за социјални дејности (2018) Програма за работа на „Мал групен дом за деца со воспитно - социјални проблеми“. Мал групен дом, претставува форма на вонинституционална заштита на ограничен број деца со воспитно-социјални проблеми, на кои животот им е организиран на начин сличен на семејното живеење и функционирање, чии родители привремено или трајно, заради психо-социјални, индивидуални, односно семејни причини, не се во можност да се грижат за нив.

Претходно наведените акти укажуваат дека МГД се наменети за деца со воспитно-социјални проблеми, што значи дека се предвидени како функционални (организациони) единици на **Службата за воспитна работа со таа категорија деца.** Во однос на **Службата за воспитна работа со деца со нарушено поведење,** во која се извршува мерката *Упатување во воспитна установа* настанува мала конфузија: прво, бидејќи во таа служба се упатуваат само деца во судир со законот на кои им е изречена воспитна мерка, и второ, бидејќи, поради проблематиката на самата мерка (цели, третман), покрај социјална заштита, се бара и засилен надзор и третман. Затоа, **се поставува прашањето:** дали процесот на деинституционализација кој ги опфати и децата во судир со законот на кои им е изречена заводска воспитна мерка е во согласност со нејзините цели, како и со Законот за правда на деца и Законот за извршување на санкции?

Во прилог на тоа, во **Програмата за работа Услуга сместување на деца во судир со законот во воспитна установа** од 2018 година, подготвена од страна на Заводот за социјални дејности е наведено дека овој вид услуга е наменет на сите деца од 14 до 18 годишна возраст кои дошле во судир со законот и за стореното кривично дело од страна на судот им е изречена санкција, со проценка дека е потребно да се издвојат од примарната социјална средина, за да им се обезбеди постојан надзор од страна на стручни лица со цел нивно воспитување, превоспитување и правилен развој. Поради тоа, Заводот проценува дека за таа категорија деца, односно **за таа установа не е можна деинституционализација,** иако, во согласност со процесите на децентрализација и плурализација, остава простор за нејзина трансформација во

регионални објекти со помал капацитет од 7 до 10 лица (**Извештај за функционирањето и предлози за трансформација на ЈУ за згрижување деца со воспитно-социјални проблеми и нарушено поведение-Скопје, 2018**). Оттука, според реалната состојба, и покрај укажувањето на Заводот, **се поставуваат прашањата:** (1) дали МГД може да ја замени воспитната установа и ги оствари општите и посебните воспитните цели и (2) дали, во организациска и функционална смисла, може да ги обезбеди потребните услови за нивно остварување?

Во однос на локацијата на МГД, Овие објекти треба да ги исполнуваат условите во однос на локацијата, просторот и опремата за живеење пропишани со **Правилник за начинот, видот и бројот на стручните лица за давање на грижа за сместените лица, просторните услови и опремата за живеење во мал групен дом** (Сл. весник на РСМ бр 139/09). Особено е важно локацијата на малиот групен дом да биде во населено место, со развиени сообраќајни врски и друга инфраструктура, пристап до основните служби, да има можности за прифаќање и интегрирање во заедницата и остварување на редовни контакти со родителите на сместеното лице. Во однос на просторот објектите треба да располагаат со простории (дневен престој, спални соби, кујна, трпезарија, тоалети) и опрема кои одговараат на потребите за семејно живеење и прилагодено на таквите потреби. Исто така, утврдени се и условите за стручните лица кои можат да работат со корисниците. Критериумите за стручните лица кои ја обезбедуваат услуги за вон-семејна заштита треба да бидат соодветни на видот и целта на услугата, како што е пропишано во Законот за социјалната заштита.

Овие услови пропишани со наведениот Правилник се неопходни за да им се обезбеди на корисниците задоволување на основните животни потреби како што се домување, воспитување и образование, исхрана, одржување на лична хигиена, обезбедување на облека, нега и грижа за здравјето, спроведување на работни активности, организирање на слободното време, помош во учењето, водење грижа за училишните и вонучилишните активности, а во соработка со надлежниот центар за социјална работа се остварува процесот на ресоцијализација и давање на помош за оспособување на детето за самостоен живот по напуштање на домот.

Мали групни домови – актуелна состојба

Физичко опкружување

Во периодот на вршење на интервјуата (мај – јуни, 2023) функционираа 5 организациони единици: три (3) за деца со воспитно-социјални проблеми и две (2) за деца со нарушено поведење. Во рамките на истражувањето беа посети четири (4) ОЕ.

Едната ОЕ за деца со нарушено поведење лоцирана во населба Визбегово е сместена во двоспратна станбена куќа со голем двор, со летна кујна и голема тераса. Опкружена е со станбени куќи и населбата има соодветна инфраструктура и поврзаност со патна мрежа. Се добива впечаток дека и покрај првичниот отпор од соседите во населбата,²³ децата и вработените се добро прифатени и немаат проблеми и конфликти.

Втората ОЕ за деца со нарушено поведење е лоцирана во населба Радишани, исто така, во двоспратна куќа со зеленило и со мал двор. Местото е мирно и опкружено со индивидуални семејни куќи. Децата немаат проблем со соседите, но ретко излегуваат во населбата и не воспоставуваат поблиски контакти со други деца на нивна возраст или со блиските соседи.

Едната ОЕ за деца со воспитно-социјални проблеми е лоцирана во населбата Влае, во станбена куќа во мирно опкружување, со мала дворна површина. Од вработените е укажано дека немаат проблем со соседите и децата се добро прифатени.

Втората ОЕ е лоцирана во населба Козле, на фреквентна улица. Куќата нема двор, односно простор децата одреден период од денот да го поминат во надворешниот дел околу куќата.

Од направените посети се доби впечаток дека станува збор за куќи сместени во добро опкружување, во градски средини со соодветно поврзана патна мрежа. Иако, во најголем дел, се почитувале бараните стандарди во поглед на просторните услови и потребната опрема за

²³Како што е нотирано и во Извештајот на Народниот правобранител за 2019 дека група граѓани од населба Визбегово поднеле поплака со барање децата да бидат преместени на друго место, укажувајќи дека истите се без грижа и надзор.

живеење во мал групен дом (член. 15 и 18 од Правилникот за начинот, видот и бројот на стручните лица за давање на грижа за сместените лица, просторните услови и опремата за живеење во Мал групен дом, Сл. Весник на РМ бр.79/09),²⁴ тие предуслови, според укажувањата на вработените носат со себе други ризици:

Финансиска одржливост. Бидејќи услугата, односно воспитната мерка се спроведува во приватни куќи закупени за одреден временски период за што се плаќа месечна закупнина се отвора прашањето за финансиската одржливост во случај на финансиска криза, како и за економската исплатливост поради големи месечни расходи. Исто така, користење приватни, наместо државни ресурси за таа намена се чини оди во корист на несоодветната тенденција да не се зајакнуваат државните капацитети, туку напротив, приватните. Таа тенденција, кога станува збор за обезбедување социјална заштита на ранлива категорија деца во ризик и во судир со законот, може да биде непостојана, неодржлива и со краток рок. Исто така, во тој дел, се нагласува и **ризикот од оштетувања** на куќите кои одат на товар на МСПДМ (порано МТСП), а не се ретки ни случаите на кршење и демолирање на инвентарот во нив од страна на корисниците.

Ризик од селења. Поради раскин на договори за закуп се јавуваат случаи на менување на куќите, а со тоа и селење на децата што се покажува како негативна појава. Велат: *Сметам дека често селење не е добро, се губи кохезија. Како ќе функционираат како семејство, ако*

²⁴ **Просторни услови и потребната опрема за живеење во мал групен дом**

Член 15

Локацијата на мал групен дом треба да биде во населено место, со развиени сообраќајни врски и друга инфраструктура, пристап до основните служби (центар за социјална работа, училишни и здравствени институции), да има можности за прифаќање и интегрирање во заедницата и остварување на редовни контакти со родителите на сместеното лице.

Објектот треба да биде приклучен на електрична, водоводна и канализациска мрежа, да има приклучено телефонска линија.

Околу објектот треба да има одредена површина на дворно место и изведен приод до објектот кој овозможува непречен пристап за пешаци и возила.

Член 17

Опремата во просториите треба биде соодветна на опремување на семејна куќа, при што да се води сметка истата да одговара на возраста и функционалното ниво на децата, изработена од цврст материјал и на начин да овозможи безбедност за децата.

знаете дека за два, три месеци повторно ќе се селите? Треба да има некоја константност. Всушност, селењето, промената на локацијата, новите услови претпоставуваат период на адаптација кој може да влијае на децата корисници, на нивните навики и на прифаќањето на новата средина што реално може да создаде проблеми. Затоа е потребно да се размислува за решенија кои ќе обезбедат одржливост на грижата во системот на социјална заштита, особено со вклучување на општините. Во таа насока, една од препораките од Националната програма за развој на социјалната заштита 2022-2023 година се однесува на тоа „да се преоцени практиката услугите за вон-семејна заштита да се обезбедуваат во изнајмени објекти и да се обезбедат ресурси за таа намена во соработка со општините,,.

Ризик по безбедност на децата и на вработените. Според одредени согледувања, куќите не се безбедни, како што велат: *Видете го прозорот, се е со стакло и овде и во канцеларија... Има 4 влеза, од сите прозори ви бегаат, а сносител одговорност.* Посебно нагласуваат за куќите во кои се сместуваат деца во судир со законот.

Стручни работници во установите /МГД: одредени предизвици

Споредувајќи ја кадровската екипираност на установите додека функционираа како Домот „25 Мај„ и Заводот „Ранка Милановиќ„ и по нивната трансформација, несомнено е дека бројот на стручни соработници, односно воспитувачи е поголем, што може да се види од Табела 3. Всушност, една од придобивките на МГД и на процесот на деинституционализација е што се отворени можности за нови вработувања поради поголемиот број МГД. Од приложената табела за бројот на вработени и за поделбата според образовна структура и профили може да се согледа дека од 2015 година, со спојување на двете установи во една, бројот на вработени воспитувачи и други стручни работници (социјален работник, психолог, педагог, здравствен работник и инструктор) значително се намалува до 2018 година, кога тој број потоа се зголемува. Зголемувањето на 34, односно на 48 воспитувачи во МГД се должи на фактот што функционираат 7 куќи (5+2) и има потреба да се покрие нивно 24 часовно функционирање и работење во смени.

Но, податоците во последните 3-4 години бележат тренд на намалување на бројот на стручни работници, што може да се види од табелата 4. Последниот податок за 2023 година покажува дека во двете установи има 35 вработени (23 во 3-те ОЕ за деца со воспитно-социјални проблеми и 12 во 2-те ОЕ за деца со нарушено поведење).

Табела 3. Број на вработено во ЈУ за згрижување на деца со воспитно-социјални проблеми и со нарушено поведење (извор: Државен завод за статистика)

	ЈУ за згрижување на деца со воспитно-социјални проблеми и со нарушено поведење							ВКУПНО	Домот „25 Мај„							Установата „Ранка Миланови„						
	вкупно	восп	Соц	пси	пе	Д	ин		вкуп	восп	Соц	пси	пе	Д	ин	вкуп	восп	Соц	пси	пе	Д	ин
2007								31	12	8	2	1	/	1	/	19	14	1	1	1	1	1
2008								44	22	15	4	1	1	1	/	22	16	2	1	1	1	1
2009								46	22	11	4	3	3	1	/	24	18	2	1	1	1	1
2010								38	17	10	3	2	1	1	/	21	15	2	1	1	1	1
2011								37	18	11	3	2	1	1	/	19	13	2	1	1	1	1
2012								39	17	9	2	2	1	1	2	22	16	2	1	1	1	1
2013								40	19	10	3	2	1	1	2	21	16	2	1	1	/	1
2014								31	16	10	3	1	1	1	/	20	15	2	1	1	/	1
2015	23	13	4	3	2	1	/															
2016	21	12	4	3	1	1	/															
2017	21	12	4	3	1	1	/															

2018	34	28	3	2	1	/	/													
2019	48	47	/	1	/	/	/													
2020	47	47	/	/	/	/	/													
2021	46	45	/	/	/	1	/													
2022	41	40	/	/	/	1														

Табела 4. Број на вработени во ОЕ за деца со воспитно-социјални проблеми и со нарушено поведење

019	Вкупно	ОЕ за деца со восп.-соц. пробл	ОЕ за деца со нарушено повед
2020 ²⁵	46	32	14
2021 ²⁶	41	30	11
2022 ²⁷	38	26	12
2023	35	23	12

²⁵Завод за социјални дејности (2020) Извештај за следење на ОЕ при ЈУ за згрижување деца со воспитно-социјални проблеми и нарушено поведење – Скопје (јан-април 2020), април 2020

²⁶Завод за социјални дејности (2021) Информација за ЈУ за згрижување на деца со воспитно-социјални проблеми и нарушено поведење, декември 2021

²⁷ Завод за социјални дејности (2021) Информација за ЈУ за згрижување на деца со воспитно-социјални проблеми и нарушено поведење, ноември 2022

Проблем на намалување на кадарот

Намалувањето на бројот на воспитувачи во организационите единици претставува проблем и предизвик, кој се констатира како од извештаите на Заводот за социјални дејности, така и од исказите на самите вработени лица. Како што велат:

1. *„И луѓето више, колегите си напуштаат работа по малите групни домови, од 5 куќи станавме 3 куќи, сега ќе бидат и две или една ... никој не сака да работи ... има осипување на кадарот,,*
2. *„Во однос на кадарот ние го примаваме, повеќето од нив си заминаа. Прво оние од невладин сектор сакаа да работат и кај нас и да останат во НВо, тоа беа млади луѓе до 30 години, некои се омажија, некои имаа бремености патолошки, некои заминаа во странство. Направивме комисија, сите тие имаа убави сивија, имаше многу заинтересирани, после им се покачи платата, па уште повеќе беа заинтересирани. Пет луѓе кои беа прогласени за реформатори си заминаа од различни причини, им го снема ентузијазмот многу бргу,,*
3. *вработувања не сакаат да пуштат, многу малку како која партија дојде да си ги вработи извинете и после они им беше отскочна даска нормално на вработените си одеа во министерства, по заводи, по сегде и ние останавме 7.*
4. *генерално во нашата држава како што сите знаеме луѓето почнаа сериозно да ја напуштат државата и мислам дека сегде се соочуваат со недостиг и имаше и други моменти што делува на напуштање на работата, вообичаено кај негувателите, таа лиценца што тие ја добија како негуватели им важеше и во други држави и мислам дека тука се направи тој момент.*

Врз основа на наведените искази може да се констатира значајно осипување на кадарот што резултира од повеќе причини: сложеност на работата и немотивираност, основ за добивање сертификат за понатамошно користење во странство, основ за добивање други попримамливи работни позиции и слично. Покрај тоа, напуштањето на работата, укажува и на намалување или на отуство на мотив и волја да се работи со деца кои имаат проблем со однесувањето, бидејќи работа со такви деца бара многу труд, упорност, трпение и љубов, дури и кога нема видливи резултати на краток рок. Тезата дека е тешко да се воспитува дете, уште пообесхрабрувачки звучи кога треба да се превоспитува дете кое има проблеми во однесувањето, проблеми во

семејството, проблеми со менталното здравје или со зависности. Затоа, наместо разочараност и откажување, добрите и успешни приказни, иако ретки, треба силно да мотивираат, да бидат препознатливи и да зборуваат сами за себе.

Укинување на стручен тим

Втора значајна промена е „укинувањето на стручниот тим,“ кој работел опсервација и дијагностика во периодот/одделот на опсервација пред децата да бидат сместени во воспитни групи. Тоа се согледува и од статистичките извештаи на Државниот завод за статистика во кои од 2019 година постои само позицијата *воспитувач*, независно од нивното образование. То би значело дека позициите социјален работник, психолог и педагог, кои биле дел од стручен тим, посебно не се евидентираат. Ваквата промена не наидува на одобрение, посебно од страна на лицата кои имаат долгогодишно искуство и кои имаат значителен работен стаж и во претходните установи (Домот „25 Мај,“ и Установата „Ранка Милановиќ,“). Сметаат дека, како воспитувачи не можат да прават наод и мислење и според тоа немаат одговорност да определуваат мерки и посебни третмани за одредени категории лица. Како што велат *„од организациски аспект, неопходно е враќање на стручен тим, тој сноси одговорност, дава насоки, и дополнително, на одреден број на деца им е потребен поинаков третман. ...Тој стручен тим ќе може да направи проценка за ресоцијализација заедно со тимот на воспитувачи.*

Укинување на специјализирани оддели/тимови во ЦСР

Со сличен предизвик се соочуваат и стручните работници во Центрите за социјална работа кои укажуваат дека со промените на Законот за социјална заштита во 2019 година се губи професионалноста на стручните работници бидејќи работат, како што велат и *„услуги и права,“*. На тој начин се губи специјализацијата, посебно што претходно во рамките на центрите за социјална работа функционираше одделни служби за деца, односно за згрижување. Исто така, аргументираат дека нема посебен стручен тим за малолетничка деликвенција, како што се формираат тимови *„за брачно, семејно, посвојување и згрижување,“*.

Недостаток на кадар во ЦСР

Исто така, како проблем се јавува и недостатокот на кадар, на старатели, односно водители на случај и оптовареност со работа.

Стручно усовршување и обучување на вработените во МГД

Стручното усовршување и обучување на стручниот кадар кој работи во МГД е значаен аспект во процесот на деинституционализација и ресоцијализација на децата сместени во МГД. Преку соодветни обуки, кадарот треба да се стекне со знаења, вештини и ставови за начинот на кој треба да ги извршува своите должности истовремено почитувајќи ги правата и достоинството на децата.²⁸ Работата во МГД е навистина сложена, особено ако се имаат предвид податоците дека голем број од децата кои се сместени во нив се соочуваат со бројни ментални и бихевиорални проблеми. Оттука, значајно е покрај основната обука на кадарот, да се развиваат и дополнителни обуки кои ќе бидат дел од нивната професионална едукација во насока на развивање и одржување на квалификуван, мотивиран и посветен кадар во МГД.

Од анализата на податоците кои се добиени од интервјуираните лица, се забележува дека со започнување на процесот на деинституционализација основните обуки за кадарот во МГД ги спроведуваат исклучиво стручен кадар од Заводот за социјални дејности „сега овие 5 години преку заводот што имаше, имаше обуки...“ (интервјуирано лице). Најчесто станувало збор за основна обука, која до појавата на КОВИД 19 пандемијата се спроведувала со физичко присуство, но од 2020 година е креирана платформа на Заводот за социјални дејности на кои се поставени обуките кои се достапни и за стручните кадри од МГД. Од исказите на дел од интервјуираните лица, беше нагласено дека во претходните установи (се мисли на Домот „25 Мај“ и Установата „Ранка Милановиќ“) кадрите ги обучувале за развој на децата, за емоции, за работа во дисциплински центар, индиректно укажувајќи дека во последните години отсуствуваат ваков вид на обуки.

Во Извештајот од Заводот за социјални дејности за следење на организационите единици при ЈУ за згрижување деца со воспитно-социјални проблеми и нарушено поведение –Скопје (јануари-април 2020), како позитивни се нотираат, обуката спроведена од др. С. Бајрактаров од Клиниката за Психијатрија и обуката за родителски вештини која била онлајн организирана од страна „Алтернатива – Гајдазис,, каде учествувала една стручна работничка. Од исказите на

²⁸ <https://www.apt.ch/knowledge-hub/dfd/training-prison-staff>

интервјуираните лица, може да се забележи дека дел од нив посетувале обука за одредени клучни теми поврзани со децата кои се воспитно запуштени или имаат нарушување во однесувањето обука. дел од нив посетувале обука поврзана со психотропни супстанции, во однос на тоа како воспитувачите да препознаат деца кои се под дејство или се корисници на психотропни супстанции. Дел од кадарот во МГД поминале обука за траума, која е значајна тема кога се работи за деца кои имаат воспитно социјални проблеми или имаат нарушено поведење. Сепак, се забележува дека не сите се стекнале со вештини како да препознаат траума, особено што не постои дисеминација на знаењето, ниту континуитет во обуките за оваа проблематика.

Генерално може да се заклучи дека кадарот изразува потреба за дополнителни, поспецифични обуки не само за оние кои ги нуди Заводот за социјални дејности. Одредени прашања кои треба да бидат предмет на дополнителна обука за кадарот во МГД за добивање или надоградување на нивното знаење и развивање на нивните вештини, се однесуваат на: справување со деца кои имаат проблеми со менталното здравје, превенција на девијантно однесување, справување со деца корисници на психотропни супстанции, третман и заштита на деца жртви на трговија со луѓе (дел од нив се нотирани и во Извештајот на ЗСД за 2022). Во една од исказите на интервјуираните лица се наведува дека за да има успешен процес на деинституционализација и ресоцијализација на децата, потребно е сите субјекти во системот да бидат свесни и обучени за целиот процес на деинституционализација, а особено за карактеристиките на децата кои се сместени во МГД. Оттука, посебно се акцентира потребата да се развиваат мултисекторски обуки во кои ќе бидат вклучени кадри од МГД, ЦСР, МВР, НВО и други субјекти.

Сепак, вработените во МГД ги поврзува професионализацијата не само во однос на обучувањето, туку и во однос на условите во кои работат. Како што велат: *„Значи, оваа работа бара професионалност во секоја смисла, меѓутоа бара надоградба и бара услови“*. Тоа би значело дека, и покрај постоењето на обуки (основни, посебни, континуирани) за стручниот кадар во МГД, без соодветни услови и ресурси за правилно спроведување на процесот на ресоцијализација, истите нема да го покажат својот ефект.

Финансиски средства за функционирање на МГД

Согласно Законот за социјална заштита, средствата за финансирање на социјалната заштита се обезбедуваат од Буџетот на Република Северна Македонија, како и од општините, Градот Скопје и општините во градот Скопје, во согласност со одредбите на законот. Владата на Република Северна Македонија донесе **Национална програма за развој на социјалната заштита 2022-2032 година**, во која се утврдуваат целите, приоритетите и правците на развојот на социјалната заштита на граѓаните, со мерки на активна социјална политика, на среден и долг рок („Службен весник на Република Северна Македонија“, бр. 237/22). Согласно Законот за социјална заштита, начинот и средствата за остварување на социјалната заштита, Владата ги утврдува секоја година со донесување на годишна програма за остварување на социјалната заштита²⁹ во која ги утврдува и подрачјата на социјалната заштита, потребите на населението и социјалната превенција. Во таа смисла, во Националната програма се предвидени следниве извори на финансирање на активностите за социјална заштита кои на соодветен начин можат да се применат и на малите групни домови.

ФИНАНСИРАЊЕ НА АКТИВНОСТИ ЗА СОЦИЈАЛНА ЗАШТИТА

- а) Значително да се зголеми јавното финансирање за обезбедување на социјални услуги наспроти правата на парична помош за социјална заштита.
- б) Распределбата на државните средства да се заснова на приоритизација на потребите од социјални услуги и да се обезбеди рамномерна географска покриеност преку финансирање на достава на социјални услуги согласно со политиките за рамномерен регионален развој.
- в) При одредувањето на социјалните услуги кои ќе бидат финансирани од државата да се користи пристапот одоздола нагоре (во согласност со законските одредби за стратешко планирање на активностите за социјална заштита од страна на општинските и регионалните совети за социјална заштита).
- д) Да се донесе подзаконски акт за партиципација на корисниците и кофинансирање на социјалните услуги.
- ѓ) Да се развијат понапредни модалитети за финансирање на социјалните услуги што ќе помогнат да се надополни годишното финансирање преку

²⁹ Годишна програма за остварување на социјалната заштита за 2024 година е донесена на 29 декември 2023 година и објавена во „Службен весник на Република Северна Македонија“ бр 287/23.

субвенции и грантови: долгорочни партнерства, социјални договори, плаќања од трети страни, ваучери и друго.

е) Управните договори со недржавни даватели да се склучуваат за подолг период на достава на услуги за да се обезбеди одржливост и континуитет во обезбедувањето на услугите.

ж) Да се изедначат цените за достава на социјални услуги по корисник за државните и недржавните даватели на услуги.

и) По процесот на функционална и административна децентрализација, согласно Законот за финансирање на единиците на локалната самоуправа, како извори за финансирање на социјалните услуги да се користат: сопствени извори на приход, грантови од државниот буџет и заеми.

Имајќи предвид дека социјалната заштита покрива широк дијапазон на услуги, определувањето на важноста и приоритетите на одредени социјални услуги е надлежност на МСПДМ (порано МТСП). Во таа смисла и обезбедувањето на висината на финансиските средства за успешно функционирање на МГД се определува согласно стратешките приоритети и цели. Но, кратката анализа на добиените искази во делот на материјалните услови за функционирање на домовите и за обезбедување соодветни третмански активности како дел од процесите на ресоцијализација и реинтеграција укажува на ограничени материјални средства, пред сè бидејќи домовите, односно установата нема сопствен буџет. Оттука, не можат да се обезбедат патни трошоци за децата кога одат дома на отсуство, не можат да се покријат месечни трошоци за вонучилишни спортски и/или други креативни активности³⁰, не можат да се набават алатки и други материјални средства потребни за конкретни работни активности и слично. Во прилог на тоа, укажуваат дека финансиски средства за купување нова облека на децата често се добива од хуманитарни донации.

Одредени анализи за функционирањето на МГД (2018-2022)

Во периодот од 2018-2022 година од функционирање на МДГ од страна на Народниот Правобранител и Заводот за социјални дејности се

³⁰Како што велат: „ние ги вклучуваме таму кај што не се плаќа,“ (се однесува на секции во училиште за кои не е потребен надомест).

направени повеќе посети во домовите, врз основа на кои за констатираните состојби се подготвени посебни Извештаи и наоди.

Одредени предизвици

Конкретно, во *Годишните извештаи за степенот на обезбедување и заштита на човековите слободи и права за 2019 и 2020*, следејќи ја состојбата со третманот на децата во Малите групни домови како вонинституционална форма на згрижување, Народниот правобранител утврдил дека штитеници често бегаат и ретко учествуваат во спортско - рекреативни и други активности. Со тоа се согласуваат и воспитувачите кои укажуваат дека подолг временски период децата немаат соодветна грижа во поглед на унапредување и подобрување на воспитанието, немаат дополнителни ангажмани и освен чистењето и средувањето на просториите каде што престојуваат немаат конкретни активности за ресоцијализација и подобрување на нивното однесување. Се наведува: *И по преселувањето на децата без родители и родителска грижа и децата со воспитно-социјални проблеми од поранешните резиденцијални установи во мали групни домови, проблемите во однос на третманот и грижата, особено кон одредени високо ризични корисници (деца жртви на трговија со луѓе, деца зависници од психотропни супстанции, деца со психијатриски растројства), сè уште се присутни.*³¹ Врз основа на констатираните состојби, Народниот правобранител препорачува тимот којшто работи со децата да биде целосно екипиран и соодветно обучен со цел да се оствари успешна ресоцијализација и (ре)интеграција на децата во општеството.

Во последниот *Годишен извештај за 2021* повторно се констатира дека децата-корисници често се одалечуваат од малите групни домови, односно бегаат и подолг период не се враќаат, што негативно влијае и ја оневозможува нивната ресоцијализација. Тоа дополнително **го отвора прашањето** за негативното влијание што го предизвикуваат врз другите деца со кои се сместени и се дружат во домовите. Покрај наведеното, се нагласува и проблемот со децата кои се сторители на повеќе кривични дела за кои самите воспитувачи укажуваат дека немаат потребни ресурси (стручност, услови и кадар) ефикасно и професионално да се справат со нив, односно да влијаат превентивно.

³¹Народен Правобранител, Годишни извештаи за степенот на обезбедување и заштита на човековите слободи и права за 2019 и 2020.

Во Извештајот за следење на организационите единици при ЈУ за згрижување деца со воспитно-социјални проблеми и нарушено поведење – Скопје (јан-април 2020) на Заводот за социјални дејности е констатирано дека двајца корисници со нарушено поведење подолго време се отсутни од домот, а се укажува и на недоволната соработка со центрите за социјална работа.

Во Извештајот од 2021 година, персоналот укажува дека ниту самите деца не се доволно подготвени за сместување во дом, а ниту тие имаат време соодветно да се подготват за прием на новите корисници. Имаат проблем со личната безбедност, а се жалат и на честите бегства и манипулативните однесување на одредени деца. Во однос на превоспитниот процес велат дека некои деца немаат доволно концентрација, ниту покажуваат волја за активно учество во сопственото превоспитување. Дополнително го истакнуваат проблемот со немање сопствен буџет бидејќи тоа ги ограничува да планираат и да реализираат одредени спортски и други активности. Укажуваат и на други проблеми како што се: ненавременото доставување важни информации од страна на ЦСР Скопје и честото менување на водители и старатели на случај, отсутството на соработка со Клиниката за психијатрија, имајќи предвид дека најмалку осум (8) деца користат редовна терапија.

Во Извештајот од 2022 година се наведени следниве предизвици:

- недоволен број на стручен кадар и на технички персонал,
- долговремено отсуство на повеќе корисници од организационите единици,
- проблем со девијантно однесување и со почитување на куќниот ред од страна на одредени корисници,
- потешкотии во редовното следење на образовниот процес кај одредени корисници,
- недозволена употреба на алкохол кај корисничка и
- слаба коореспонденција со одредени центри за социјална работа.

Во медиумите се објави и еден настан за насилно и грубо однесување на одредени штитеници спрема дете кое играло на спортско игралиште. По пријава на родителот во полиција, добил одговор дека „ова се веќе познати малолетни деликвенти и сторители на

десетици дела..но, дека истите се штитеници од Домот за деца и дека истите никако не можат кривично да одговараат за сторените дела ниту да бидат некако приведени,,. Во медиумскиот прилог е наведено дека вработените се согласуваат дека децата имаат девијантно однесување и предизвикуваат проблеми на територија на општина Центар.³²

Претходно наведените предизвици укажуваат на следново:

- МГД и отворениот режим не ги спречува бегствата на оние штитеници кои се склони кон самоволно напуштање, ниту успева успешно да ги адаптира во семејна средина со динамика на семејно живеење;
- МГД и отворениот режим не успеа да ги придобие и да ги одврати оние деца кои се склони кон криминално однесување. Сепак, значајна придобивка е намалувањето на „криминалната инфекција,, спрема повеќе деца, посебно злоупотребата на постарите спрема помалите деца, што била честа појава во старите домови;
- МГД не ја подобрија соработката со другите социјални и здравствени служби;
- МГД не го реши проблемот со недостаток на кадар, ниту проблемот со ограничени финансиски ресурси. Тоа значи дека, овој процес не ги зголеми ресурсите на кадарот за справување со високоризични ситуации, посебно со оние деца кои имаат потреба од посебен третман.

³²Пеце Суперхикс: Мојот син е истепан додека сам играл кошарка во Капиштец, објавено на 28.03.2023 на порталот А1он.мк, достапно на: <https://a1on.mk/macedonia/pece-superhiks-mojot-sin-istepan-od-shtitenici-od-dom-za-deca-dodeka-sam-igr-al-kosharka-vo-kapishtec/>

КАРАКТЕРИСТИКИ НА ДЕЦАТА СМЕСТЕНИ ВО ОЕ ЗА ДЕЦА СО ВОСПИТНО-СОЦИЈАЛНИ ПРОБЛЕМИ И СО НАРУШЕНО ПОВЕДЕНИЕ

Социо-демографски карактеристики на децата сместени во МГД

При анализата на процесите на ресоцијализација и реинтеграција на децата со воспитно социјални проблеми и со нарушено поведение во МГД, опфатени беа и податоци од личните досиејата на децата моментално сместени во МГД. Беа анализирани вкупно 23 досиеја, 15 на деца со воспитно социјални проблеми и осум (8) досиеја на деца со нарушено поведение.

Структура на деца сместени во МГД според пол

Анализирајќи ги досиејата на децата сместени во МГД согласно нивниот пол, податоците укажуваат дека скоро 2/3 од децата се од машки пол (18 деца или 78.3%), додека девојчињата се застапени во многу помал процент (5 деца или 21.7 %). Интересно е да се забележи дека скоро сите деца од женски пол се сместени во МГД за деца со воспитно социјални проблеми, додека само едно девојче е сместено во МГД за деца со нарушено поведение.

Табела 5 Структура на децата според пол и МГД

		МГД	
		деца со воспитно социјални проблеми	деца со нарушено поведение
машко	број	11	7
	%	73.3%	87.5%
женско	број	4	1
	%	26.7%	12.5%

Старосна структура на децата сместени во МГД

Врз основа на добиените податоци, може да се констатира дека во МГД во периодот додека се спроведуваше анализата, околу 2/3 од децата кои се сместени во МГД се на возраст од 16 години (34.8%) и 17 години

(30.4%). Доколку се анализира старосната структура на децата со воспитно социјални проблеми или деца со нарушено поведење, во МГД за деца со воспитно социјални проблеми се сместени деца на возраст од 16-17 години, додека во МГД за деца со нарушено поведење 50% од корисниците се деца над 18 годишна возраст (4 лица). Ваквите податоци се очекувани со оглед на временскиот период кој поминува од сторувањето на кривичното дело па се до изрекување на судска одлука со која детето се упатува во воспитна установа.

Табела 6 Возраст на децата сместени во МГД

Возраст на децата	број	%
15 години	4	17.4%
16 години	8	34.8%
17 години	7	30.4%
19 години	3	13.0%
20 години	1	4.3%
вкупно	23	100.0%

Табела 7 Возраст на децата според МГД

		Возраст на децата				
		15 год	16 год	17 год	19 год	20 год
МГД за деца со воспитно социјални проблеми	број	3	8	4	0	0
	%	20.0%	53.3%	26.7%	.0%	.0%
МГД за деца со нарушено поведење	број	1	0	3	3	1
	%	12.5%	.0%	37.5%	37.5%	12.5%

Врз основа на вкрстените податоци за пол и возраст, кај момчињата доминира возрасната група од 16 и 17 години, додека кај девојчињата 15-17 години, иако бројот на девојчиња сместени во МГД е значително помал.

Табела 8 Возраст на децата според пол

		Возраст				
		15 години	16 години	17 години	19 години	20 години
машки	број	2	7	5	3	1
	%	11.1%	38.9%	27.8%	16.7%	5.6%
женски	број	2	1	2	0	0
	%	12.5%	.0%	37.5%	37.5%	12.5%

Етничка припадност на децата сместени во МГД.

Податоците од личните досиеја на децата сместени во МГД, укажуваат дека во момент на спроведување на анализата, најзастапени во структурата на децата според етничка припадност доминираат децата од ромска етничка припадност (39.1%), потоа децата од македонска етничка припадност (30.4%), децата од албанска етничка припадност (26.1%) и едно дете од турска етничка припадност. Со оглед на фактот што дел од децата од ромската етничка припадност долги години се соочуваат со многубројни ризици, очекувано е да бидат најзастепени во структурата на децата сместени во МГД, особено во МГД за деца со воспитно социјални проблеми.

При вкрстување на податоците на етничката припадност на децата и нивниот пол, може да се заклучи дека во моменталната структура на деца сместени во МГД интересно е да се забележи дека 80% од децата од женски пол се од албанска етничка припадност (4 деца) и 20%, односно едно дете од женски пол е од ромска етничка припадност. Ваквите податоци се изненадувачки, но можеби истите се должат на моменталната структура на децата сместени во МГД, која често се менува имајќи го предвид излезот на старите корисници и влезот на нови корисници.

Табела 9 Етничка припадност на децата сместени во МГД според пол

		Етничка припадност				
		македонец	албанец	ром	турчин	Вкупно
машки	број	7	2	8	1	18
	%	38.9%	11.1%	44.4%	5.6%	100.0%
женски	број	0	4	1	0	5
	%	.0%	80.0%	20.0%	.0%	100.0%

Доколку се анализираат возрастните групи на деца кај различни етнички групи, се забележува дека децата од ромска етничка припадност се сместуваат на помала возраст во МГД за разлика од децата од македонска националност. Ваквите сознанија може да бидат исто така показател дека децата од ромска етничка припадност многу порано се соочуваат со бројни воспитно социјални проблеми и се јавува потребата за нивно згрижување (во минатото во установи) во МГД.

Табела 10 Етничка припадност на децата сместени во МГД според возраст

Етничка припадност						
		15 години	16 години	17 години	19 години	20 години
македонец	број	0	2	1	3	1
	%	0	28.6%	14.3%	42.9%	14.3%
албанец	број	3	0	3	0	0
	%	50%	0%	50%	0%	0%
ром	број	1	5	3	0	0
	%	11.1%	55.6%	33.3%	0%	0%
турчин	број	0	1	0	0	0
	%	0%	100%	0%	0%	0%
вкупно	број	4	8	7	3	1
	%	17.4%	34.8%	30.4%	13%	4.3%

Место на живеење на децата сместени во МГД.

Според податоците од личните досиеја, половина од децата сместени во МГД потекнуваат од Скопје, другата половина доаѓа од другите градови од државата (2 од Битола, Велес, Гостивар, Делчево, Кичево, Крива Паланка, Ресен, Струмица, Тетово и Штип).

Материјален статус на примарното семејство.

Во однос на материјалната состојба на семејството на децата сместени во МГД, може да се забележи дека истите потекнуваат од семејства кои се во тешка материјална состојба. Во принцип или двајцата родители не се вработени, или мајката е невработена додека таткото е вклучен во сезонски или надничарски работи. Кај четири деца беше утврдено дека нивните родители се починати. На ова може да се надоврзат и податоците дека 1/3 од семејствата користат социјална помош

(најчесто ГМП), иако оваа број може да биде поголем со оглед дека за одредени семејства не се добија информации за ова прашање. Според исказите на интервјуираните лица, генерално произлегува дека станува збор за семејства кои се во тешка материјална состојба, но дел од нив поради одредени формални пречки не ја добиваат или пак го губат правото на користење на ГМП.

Табела 11 Материјален статус на семејствата на децата сместени во МГД

Материјален статус во семејството	број	%
за мајката нема информации, таткото вработен	1	4.3%
кај мајката незадоволителна, за таткото нема информација	1	4.3%
мајка вработена како хигиеничарка, татко невработен	1	4.3%
мајка вработена, татко вработен	2	8.7%
мајка вработена, татко вработен сезонски	1	4.3%
мајка невработена, за таткото непознато	1	4.3%
мајка невработена, татко вработен	1	4.3%
мајка невработена, татко вработен сезонски	5	21.7%
мајка невработена, татко починат	1	4.3%
невработена мајка, татко невработен	1	4.3%
невработени	3	13.0%
нема информација	1	4.3%
починати родители	4	17.4%
вкупно	23	100.0%

Табела 12 Семејства приматели на социјална помош

Дали примарното семејство се приматели на социјална помош или друг вид парична помош, социјални услуги	број	%
да	6	26.1%
не	8	34.8%
нема информација	9	39.1%
вкупно	23	100.0%

Образовен статус на родителите

Согласно добиените податоци од анализираните досиеја, најчесто нема информации за образовниот статус на родителите. Но, базирајќи се на исказите од интервјуираните, индиректно може да се заклучи дека станува збор за лица кои се со низок образовен статус, или имаат неоформено образование, завршено основно образование и мал процент имаат завршено средно и високо образование.

Табела 13 Образовен статус на мајката на децата сместени во МГД

Образовен статус на мајката	број	%
високо образование	2	8.7%
завршено четврто одделение	2	8.7%
нема информации	13	56.5%
необразована	2	8.7%
неоформено образование	1	4.3%
основно образование	2	8.7%
средно образование	1	4.3%
вкупно	23	100.0%

Табела 14 Образовен статус на таткото на децата сместени во МГД

Образовен статус на таткото	број	%
високо образование	1	4.3%
нема информации	13	56.5%
необразован	2	8.7%
основно образование	4	17.4%
средно образование	3	13.0%
вкупно	23	100.0%

Во однос на број на членовите на семејство, до три членови има само еден (4,3%) корисник, 4 члена 33,3 %, а најприсутни се семејствата со 5 и над 5 члена, 62% од децата.

Во однос на домувањето, во 39 % од случаите нема информација, но во поголемиот број од други случаи се наведуваат субстандарни услови, импровизирани живеалишта, без приклучен водовод и канализација, накратко, децата потекнуваат од семејства со лоши услови за домување.

Значи, значаен дел од децата потекнуваат од семејства со низок социоекономски статус, каде родителите се необразовани, невработени, приматели на социјална помош или еден од родителите е вработен, но со ниска плата, потекнуваат од многучлени семејства и живеат во лоши услови за домување.

Одредени индивидуални и семејни карактеристики на децата сместени во МГД

Проблеми со менталното здравје

Развојот на децата и адолесцентите минува низ различни предизвици и проблеми кои можат да доведат до успорување, застој, аберации или сериозни проблеми во нивното функционирање и развој. Децата и адолесцентите во текот на развојот повремено и во одредени ситуации можат да манифестираат одредени емоционални проблеми или проблеми во однесување. Поголем дел од проблемите се сметаат за дел од нормален развој и растење. Со текот на време, овие кризи се надминуваат со помош на стратегии кои овозможуваат поуспешно да се носат со нови развојни и животни предизвици. Меѓутоа, кога развојните проблеми се повторуваат и акумулираат, кога со својата сериозност и зачестеност почнуваат сериозно да го загрозуваат функционирањето и развојот на младата личност, тогаш тие се нарекуваат нарушувања и бараат стручна, терапевтска интервенција. Постојат повеќе нарушувања кои се јавуваат во периодот на детството и адолесценцијата. Едно од нив е **нарушување на однесувањето** кое се карактеризира со перзистентни обрасци на кршење на правата на други, на социјалните норми и правила, непријателство и отпор кон авторитети дома, во училиштето и општеството, имулсивни и агресивни испади и однесување. Всушност, „главна карактеристика на нарушување на однесувањето е воспоставен образец на однесување со кој се нарушуваат правата на другите и се кршат основните, и за нивната возраст вообичаените социјални норми и правила на однесување“ (Стакиќ, 2016).

Повеќето од децата сместени во МГД спаѓаат во оваа категорија на деца и адолесценти. Од податоците добиени од досијеата на сместените деца со воспитно-социјални проблеми и со нарушено

поведение, проблеми со менталното здравје имаат 52,2 %, односно повеќе од половината од сите деца. Во 22% од случаите, децата се пациенти на Детска и младинска психијатрија или на Заводот за ментално здравје, што вклучува земање редовна терапија и повремени хоспитализации.

Во домовите престојуваат деца со одредени специфики, на пример, со лесна интелектуална попреченост, потврдена со проценката од Меѓународна класификација на функционирање, попреченост и здравје (МКФ проценка), што значи дека нивото на интелектуално функционирање е значително под просекот, што доведува до проблеми во комуникација со воспитувачите. Некои деца се дијагностицирани на одделот за детска и младинска психијатрија при ЈЗУ УК за Психијатрија во Скопје, со дијагнози како што се растројство окарактеризирано со противење и пркос, нарушување на однесувањето во детството и др., поради што им добиваат медикаментозна терапија, која дел од децата не сакаат да ја примаат. Овие деца се карактеризираат со повремени психомоторна напнатост, променливо расположение, низок праг на толеранција и ниска самоконтрола во однесувањето, деструктивно и инаетливо однесување, непослушност и непријателство, отпор кон авторитети, непочитување на општи правила и норми согласно возраста, свесно изложување на ризични ситуации по сопственото здравје, а понекогаш и по општата безбедност.

Исто така, во МГД се сместени и деца кои извршиле сериозни насилни кривични дела, заради што, пред приемот во домот, престојуваат на опсервација на одделот за детска и младинска психијатрија при ЈЗУ УК за Психијатрија во Скопје. Најчесто се одликуваат со отсуство на интернализирани социјални норми и правила кои би им овозможиле да раководат со своето социјално однесување, како и недостиг на емпатија. Понекогаш, нивните изјави дека тоа што го сториле е лошо само се декларативни, односно не се проследени ниту со когнитивен, ниту со емоционален увид.

Проблеми со телесното здравје

Присуство на здравствени проблеми во однос на телесното здравје се пријавува кај 21,7 % на децата, додека 69,6% немаат такви проблеми. Здравствените проблеми се однесуваат воглавно на акутни болести пришто се носени кај матичен лекар заради настинки и вируси, висока

температура, редовни лабораториски анализи, офталмолог, стоматолошки прегледи и интервенции. Еден од корисниците има хронична кожна болест (ексцем), а друг корисник е носен на лекар заради исеченица на рака (како резултат на самоповредување). На еден од корисниците му е оперирано слепото црево на детска хирургија. Во домовите воспитувачите воглавно водат сметка за здравјето на сместените деца, се носатна лекарски преглед кога се болни или кога се повредени, како и на редовни лекарски контроли.

Проблеми со зависности

Еден од проблемите кои обично ги следат нарушувањата на однесувањето се употреба на тутун, алкохол и дроги, односно злоупотреба на супстанции. Во однос на зависност од психо-активни супстанции, добиените податоци покажуваат дека психоактивни супстанции конзумираат скоро една половина од сите сместени деца (47,8%). Тие се активни пушачи, најчесто од рана возраст и скоро сите конзумираат марихуана и алкохол. Кај едно дете се покажало дека освен марихуана, е позитивен и на бензодијазепини, а кај другото дека користи лепак. Воспитувачите ги препознават според одредени индикатори, како што се црвенило во очите и успорени движења, така што институцијата повремено бара да се изврши контрола на мокраќа за псисувството на ТХЦ. Некои деца одбиваат да бидат тестирани.

Се има впечаток дека злоупотребата на марихуана ниту се третира сериозно, ниту се превенира од страна на надлежните институции, пред се од полицијата, но и од училиштата, центарот за социјална работа, локалната самоуправа. И покрај информациите, дека марихуаната е често присутна на местата каде младите излегуваат, па дури и во училиштата, во државата не се преземаат адекватни мерки. Кога се работи за установа каде престојуваат деца со нарушено однесување, злоупотребата на супстанции е уште поприсутна и според кажувањата на вработените, и покрај редовните пријавувања, полицијата не презема соодветни превентивни мерки.

Проблеми со други социопатолошки појави (питачење, бегане, скитање)

Другите социопатолошки појави (питачење, бегане, скитање) се присутни кај повеќе од половината деца (56,5%). Овие појави се поврзани со сериозно кршење на правилата и нормите. На пример,

често останување надвор (и по утврденото време кога треба да се вратат), односно склоност кон самоволни оддалечувања од установата и останување надвор до раните утрински часови, бегање од училиште, питачење и слично. Некои корисници имаат и над десет бекства за една година и обично се враќаат со асистенција на полицијата или сами. Најчесто бегаат за, заедно со своите пријатели, да просат, додека други деца кога се во бегство повторно вршат кривични дела.

Проблеми со школувањето

Во МГД 52,2 % од децата не следат настава, додека 34,8 % одат на училиште. Имено, слабата мотивација за учење, како и слабиот успех кај децата и адолесцентите со нарушено однесување водат кон често отсуство од училиште или кон негово трајно напуштање. Следствено, ниското ниво на образовна и социјална компетенција негативно влијае и врз вкупната социјална компетенција на децата.

Одредени семејни карактеристики на децата

Во однос на **присуството на социо-патолошки појави во семејството**, кај скоро половина од корисниците (48 %), се присутни социо-патолошките појави, иако за голем процент од децата (за 39% нема информации). Се наведуваат: проблеми со зависност од алкохол и дроги кај таткото и/или кај браќата, проблеми со зависност од коцкање, како и занимавање со проституција од страна на еден родител. Во однос на криминалната кариера на родителите, во 43% нема претходна осудуваност, а во 52% од случаите нема информации.

Во однос на изложеноста на корисниците на семејно насилство, се јавуваат случаи на физичко и емоционално насилство од страна на родителите, занемарување на потребите на детето, сексуално насилство (подведување од страна на мајка), неадекватно казнување, неадекватно поставување на граници (попустливо-индиферентни), непријателско расположение на едниот родител кон децата, како и семејно насилство од страна на таткото кон мајката.

Како резултат на отсуството на родителска грижа заради смрт или отсуство на родителите или заради неадекватна родителска грижа, 43,5% од овие деца растеле во институции за деца без родителска грижа и тоа: во згрижувачко семејство (21%), во СОС Детско село“, во

ЈУ Дом за деца без родители и родителска грижа“ или во Домот „25 Мај“, што претставува дополнителен ризик.

Доживеани трауми во детството

Постои силна врска меѓу детската траума и развојот на емоционалните проблеми и проблемите во однесувањето кај децата. Истражувањата покажуваат дека малтретирањето влијае врз развојот на нарушувањата на расположението и анксиозноста, врз агресивноста, врз недостигот на социјални вештини, врз врсничките односи и врз злоупотребата на супстанции кај децата и младите (Romano, Babchishin, Marquis & Frechette, 2014). Децата изложени на траумата почнуваат рано да користат психоактивни супстанции. Децата што се малтретирани или злоупотребени се со три пати поголеми шанси да имаат психотични симптоми отколку оние што не се. Оние кои го имаат искуството на двете форми на детско насилство се речиси со шест пати поголема веројатност да имаат психотични симптоми (Arsenault, Cannon и др., 2011: 75). Овие резултати се конзистентни во сите студии. Метаанализата покажа дека изложеноста на траума во детството речиси го удвојува ризикот од развивање на психоза (Varese, Smeets и др., 2012). Искуството во кое дете трпи насилство е значајно поврзано со зголемен ризик од вршење на насилни кривични дела. Истражувањата покажуваат силна поврзаност меѓу злоупотребата на деца (вклучително и како сведок на семејно насилство како дете) и извршување на интерперсонални насилства (Anda, R.F., Felitti, V.J., Bremner, J.D., Walker, J.D., Whitfield, C., Perry, B.D., Dube, S.R., & Giles, W.H., 2005).

Според добиените податоци, 65 % од децата сместени во МГД доживеале траума во детството, 13% немаат такво искуство, а за 21 % нема информации. Видовите на траума кои се наведени во наодите на децата при сместување во установата, се однесуваат на запоставување од родителите, намалена или неадекватна родителска контрола, нестимулативна семејна средина, дисфункционалност на семејството, изложеност на семејно насилство, смрт на еден од родителите, развод на родителите, зависност од алкохол кај таткото, психички нарушувања кај родителите, долга институционализација, префрлање од една установа во друга. Еден од големите трауматски настани секако е смрт во семејството. Кај децата сместени во МГД е забележано дека 30% од сите деца доживеале смрт во семејството. Се

наведува: смрт на мајката и таткото по несреќен случај, смрт на таткото, смрт на дедото кој бил единствен кој се грижел.

Од добиените податоци, можеме да заклучиме дека повеќето од децата во својот живот имале тн. „развојни трауми“ („т-трауми“), кои биле присутни за време на нивниот развој, како „занемарување, непријателство, немоќност, сведоштво на насилство, отсуство на родител, непредвидливост на родителите, емоционална нерамнотежа, емоционална злоупотреба, физичко или емоционално насилство од страна на старателите“ (Zaccagnino, 2019). Развојните трауми се болни, повредувачки искуства, кои се доживуваат во интеракција со лица кои се занимаваат со детето (родители и други важни фигури). Секоја од овие поединечни повреди нема сила на трауматично искуство, но, заради нивната кумулативност се создаваат рани кои тешко зараснуваат. Повторувачките кумулирани искуства на отфрлање кај детето создаваат трајно чувство на неадекватност, помала вредност, па дури и безвредност. Развојната траума всушност, се одразува врз когнитивното и емоционалното функционирање на децата, како што се:

- промена во регулацијата на емоциите и во личните значења;
- промена во самоперцепцијата (беспомошност, ниска лична ефикасност);
- нарушување на односите (недостиг на пријателски односи, склоност кон виктимизирање и/или виктимизирање на другите;
- промена на перцепцијата на фигурите кои малтретираат (тенденција да се идеализира сторителот, страв од повреда на сторителот)
- непријателство, раздразливост, агресивност и тешкотии со контрола на импулсите, самоповредување и ризично однесување;
- дефицит на внимание и концентрација (Van Der Kolk, 2005).

За да се надмине траумата е потребно да се третира адекватно. Нашиот систем е повеќе насочен кон контрола на однесување на овие деца, отколку на отстранување на причините за таквото нивно однесување. Сериозен третман подразбира психотерапија која мора да биде достапна, континуирана и да трае колку што е потребно. Со оглед на тоа што дел од децата, заради отсуството на родителската грижа живееле во институции за деца без родителска грижа и последователно, заради нетретираната траума, покажувале промени во однесувањето. Тоа е причината што на релативно рана возраст

некои од нив се префрлени во Домот „25 Мај“ како деца со нарушено поведење, со кое воспитувачите не можеле да се справат. Траумата на која биле изложени овие деца се занемарува, што води кон нагласување на важноста на контрола на нивното однесување, што обично не доведува до битни подобрувања. Имено, „истражувањата за последиците од траумите од детството, предизвикана од занемарување и злоупотреба од родителите/старателите, доследно укажуваат на хронични и сериозни проблеми со емоционална регулација, контрола на импулсите, вниманието и когницијата, дисоцијација, проблеми во меѓучовечките односи.

Во едно наше квалитативно истражување на деца во малолетничкиот затвор и ВПДом во Р.С. Македонија, дојдовме до заклучок дека „нашите испитаници како деца доживувале силни, чести и/или продолжени тешкотии, како што се физичка или емоционална злоупотреба, хронично занемарување, злоупотреба на супстанции или ментална болест, изложеност на насилство и/или акумулирано оптоварување на семејни економски потешкотии, без соодветна поддршка на возрасни, така што кај нив стресот прераснува во токсичен стрес. И самиот низок социо-економски статус, кој е карактеристичен за семејствата на повеќето наши испитаници, негативно влијае врз децата, веројатно затоа што живеење во сиромаштија носи непредвидливи околности, недостиг на ресурси и социјална стигма. Сметаме дека влијанието на различни стресори е кумулативно, така што децата изложени на повеќекратни трауматски настани покажуваат значително повеќе симптоми и проблеми од оние без повеќекратни трауми“ (Стефановска, Батиќ, Бачановиќ, Пеовска, 2019). Сметаме дека истото важи и за овие деца, со оглед на нивните социо-демографски и други карактеристики, како и во однос на нивната биографија, односно условите во кои живееле. Затоа е исклучително важно да се работи на преживеаната траума преку континуирана психотерапија, со еден терапевт, толку колку што ќе биде потребно. Според она што кажуваат и децата и воспитувачите, таков вид на третман овие деца не добиваат.

Поглавје 3- Истражувачки резултати

Во рамките на анализата, согласно предметот на истражување, беа идентификувани неколку клучни области:

Основните аспекти на функционирањето на МГД во услови на семејно живеење

- Материјални и просторни услови за живеење
- Куќен ред и функционирање на домовите налик на семејно живеење
- Односи меѓу децата и вработените во МГД
- Пристап и остварување на социјалните услуги во заедницата

Процесот на ресоцијализација, воспитување и превоспитување во услови на семејно живеење во мгд

- Третмански активности и активности во слободно време
- Образование
- Предизвици поврзани со процесот на ресоцијализација

Процесот на (ре)интеграција во семејството и во заедницата и нивно учество

- Вклучување на семејството во процесот на ресоцијализација и реинтеграција на децата од МГД
- Подготовка за излез од установата

Соработка со клучните актери во системот на правда на деца

- Соработка со Центарот за социјална работа
- Соработка со училиштата
- Соработка со здравствени служби
- Соработка со полицијата

ОСНОВНИТЕ АСПЕКТИ НА ФУНКЦИОНИРАЊЕТО НА МГД ВО УСЛОВИ НА СЕМЕЈНО ЖИВЕЕЊЕ

Имајќи предвид дека за функционирањето на МГД се избрани семејни станбени куќи во градски населби со добра инфраструктура, идејата е услугата на вонсемејна заштита во групен дом за децата во ризик, односно заводската мерка *упатување во воспитна установа* за деца со нарушено поведење да ја остварат со структура и динамика на семејно живеење. Тоа претпоставува правата, потребите, услугите на едно дете во развој низ процесите на воспитување, социјализација и ресоцијализација да се одвиваат во што е можно посемејна атмосфера, во заедница, со право на пристап до сите услуги во заедница. Во тој контекст, образовниот процес, вонучилишните активности во текот на слободното време, домувањето, облеката, другарувањето, контактите, и воопшто меѓусебната комуникација со воспитувачите, со другите деца во домот и надвор од него да се одвива на начин сличен на тој што се одвива во едно семејство и семејно опкружување. Како што е наведено и во **Програмата за работа на „Мал групен дом за деца со воспитно - социјални проблеми“, 2018**, МГД претставува *замена на семејното живеење, со што се постигнува најмало отстапување од природната средина во која детето расте и се развива. Обезбедува услови за континуиран развој, при што не се прекинува врската со родителите/стрателите, браќа/сестри и поширокото семејство и со тоа се овозможува лесно реинтегрирање во семејството.*

Во прилог на тоа, и дел од интервјуираните лица велат: *Ако во едно семејство живее едно дете, значи услугите ги добива надвор од семејството, треба да оди во градинка, не доаѓа градинката или школото во куќата, туку детето треба да ги посетува сите тие услуги што му следат по закон. Тоа е идејата на процесот, што и здравствената нега, или матичните лекари треба да се блиску до куќите и да нема институционална грижа.*

Согласувајќи се со суштината на услугата за вонинституционална форма на заштита за оваа категорија деца, МГД за да наликуваат на семејно домување, односно да ја следат динамиката и структурата на семејно живеење треба да исполнуваат повеќе аспекти:

- материјални и просторни услови за живеење,

- куќен ред, позитивна клима и функционирање налик на семејно живеење,
- пристап и остварување на социјалните услуги во заедницата,
- односи и почитување на воспитувачите како свои „родители-згрижувачи,,,“
- мирно решавање на конфликтни ситуации, засилен надзор и контрола секогаш кога има потреба.

Во разгледувањето на погоре наведени аспекти не смее да се занемари социо-културната, материјалната, семејната, образовната, здравствената, како и историјата на девијантно однесување на децата. Бидејќи секоја добронамерна, хумана и благородна идеја што се прави во најдобар интерес на детето треба да се разгледува од перспектива на самото дете, односно нејзиното остварување да се поврзе со неговиот специфичен социо-културен, семеен и воспитен контекст. Бидејќи речиси секое дете со воспитно-социјални проблеми, со девијантно и криминално однесување, има историја на злоупотреба и виктимизација во детството, историја на ментални проблеми и проблеми на нарушување на однесувањето, тоа бара посебен третман и однос кон него, доколку сакаме во периодот на развој во адолесценцијата (од 14 до 19/23 години) да се направи позитивна промена во неговото однесување и воспитување. Со други зборови, доколку затаила воспитната компонентна во примарното семејство, новата семејна средина треба исто толку да се фокусира на лечење на раните и траумите од детството и на корекција на однесувањето, колку на создавање на материјални и организациско-функционални услови потребни за нормално семејно живеење.

Имајќи го предвид наведеното **се поставува прашањето** дали и на кој начин наведените аспекти се во согласност со предусловите потребни за функционирање на МГД слично на семејно живеење?

Материјални и просторни услови за живеење

Во однос на просторните и материјалните услови на живеење, не може да се занемарат позитивните страни: помалку деца, подобри просторни услови, со свои добро уредени соби, простор за дневен престој, можност редовно да се грижат за својата лична хигиена, посебна кујна, двор, можност сами да готват за време на викендите, да си купат

облека (благодарение на донации), можност да користат интернет и слично. Како што велат самите деца: *домот како дом си е супер место, супер услови, што би рекле хотел услови*. Во тој дел, и воспитувачите се согласуваат дека условите се подобри за децата, имаат семејна атмосфера, учат вештини за самостоен живот, за готвење, за уредување на собите. Покрај тоа, се согласуваат дека, поради малиот број деца можат повеќе време индивидуално да им се посветат, што значи дека во однос на условите е подобар овој начин на вонинституционално живеење.

Меѓутоа, за многу деца се поставува прашањето во какви услови потоа се враќаат? Тоа не значи дека додека се одвоени од сопствениот дом не треба да се овозможат подобри животни услови и услови на домување, дури многу подобри и од установите „25 Мај„ и „Ранка Милановиќ„. Не, напротив. Децата треба да ја видат и доживеат и подобрата, посветлата страна од животот, но одењето во крајности може да предизвика и обратен ефект. Како што велат: *Од една страна, тоа е многу добро, многу хумано, но самото дете не знам како би почувствувало дека неговото однесување има последици. Овдека е како награда. Доаѓа во куќа каде што има се, посебна соба, храна, готвач што му готви, луѓе што се грижат за него.... Кога се враќа во својот дом, се враќа во полоши услови, што според мене може да го турка да врши кривични дела*. Поради тоа, изборот на куќите треба да биде внимателен, во смисла да се има предвид општиот социјален контекст во кој живееме.

Куќен ред и функционирање на домовите на начин сличен на семејно живеење.

Нормалното семејно живеење во голема мерка е поврзано со куќниот ред и климата што владеат во МГД. Под куќен ред би се подразбирало нормативното уредување на животот и работата, начинот на кој персонал го спроведува редот и дисциплината и начинот на кој се остварува комуникацијата меѓу него и децата. Воспоставениот куќен ред има значајно влијание врз децата, бидејќи тој на посебен начин го насочува и уредува животот и работата во определени рамки. Иако секое семејно живеење негува различни стилови на однесување, комуникација, непишани правила на однесување, сепак, функционирањето на МГД бара одредени правила на однесување и почитување

на куќниот ред.³³ Тоа се води од начелото дека треба да се почитуваат правата, но и обврските на секое дете, бидејќи децата доаѓаат од различни средини, имаат различно времетраење на мерката, неопходен е процес на адаптација на новата средина, на воспитувачите и на децата, и сето тоа бара запознавање, толеранција, меѓусебно почитување, разбирање, еднаквост и недискриминација.

Во прилог на тоа и самите воспитувачи, имајќи ја предвид работата и различната структура на деца, се согласуваат дека треба да има пишани правила на однесување кои мора да се почитуваат. Тоа произлегува и од фактот што воспоставените индивидуални програми за третман и за работа бараат активно учество, присутност, и почитување од страна на децата. Како што наведуваат: *нели малолетно дете не смее да одлучува само за себе, затоа има и некој кој се грижи за нив... не може ти да му дозволуваш се да прави, а од друга страна не смее ништо да направи..... мора да има закон, значи ред, да се почитува тој ред, да се работи со тие деца вработените што се таму, тие мора да си ставаат некоја граница...ние не сме таму да се дружиме, да бидеме другари, ние сме таму вработени, авторитет, тој авторитет не да е којзнае колку наметнат, да има примеси и на дружба, меѓутоа....* Имено, дел од персоналот се согласува дека проблематичните деца во МГД за деца со воспитни-социјални проблеми не ги почитуваат воспоставени правила на однесување и излегување, а сепак поради отворениот карактер на домовите не можат присилно да ја ограничат слободата на движење, односно излез. Поради тоа, дел од вработените се согласуваат дека во претходните установи имало куќен ред кој повеќе се почитувал од страна на децата (најмногу во поглед на распоредот на оброците). Тоа не значи дека поголемата флексибилност на одредени правила при функционирањето на МГД е негативна карактеристика. Напротив, но сепак одредени деца не почитуваат воспоставени правила за излез, ниту почитуваат забрани што се наложуваат кога вработените сметаат дека се потребни. На тој начин го нарушуваат редот и мирот.

³³МГД за деца со воспитно-социјални проблеми се од отворен вид, но навечер имаат излез до 22,00 часот. За разлика од нив, во МГД за деца со нарушено поведение има порестриктивен режим, односно имаат излез во текот на викендите до 5 часа и еднаш месечно викенд отсуство.

Оттука, идејата за поголема слобода на децата се коси со суштината на мерката. Велат: *можеби сега се зголемени повеќе правата и слободите на тие деца, но тие слободи сега се злоупотребуваат како да немаат никакви обврски „немаат граници... излегуваат, не се враќаат, излегуваат не кажуваат кај се...“*, „*ги нема по десет дена, ќе дојде само да се истушира, да си јаде и пак си заминува*„. Според тоа, децата со проблематично однесување, наместо да покажуваат благодарност за поголемата слобода и флексибилност, уште повеќе ја злоупотребуваат трансформацијата, деинституционализацијата и семејното живеење.

За разлика од домовите за деца со воспитно-социјални проблеми, во МГД за деца со нарушено поведение има порестриктивен режим, односно имаат излез во текот на викендите до 5 часа и еднаш месечно викенд отсуство.³⁴ Различниот режим е поради видот на мерката и различната категоризација на деца, а зголемените рестрикции, кои имаат законска основа, се должат на фактот што е зголемен бројот на кривични дела што се вршат од нивна страна додека се излезени. Велат: *„ние мораме да им го контролираме нив движењето и однесувањето затоа што ако ги пуштиме да одат кога сакаат, многу е поголема веројатноста да го повторат кривичното дело.*„

Односи меѓу децата и персоналот

Во однос на меѓусебните односи на доверба, помош и заштита, искуствата се различни. Поголем дел од децата изразуваат задоволство од односот на вработените, од нивната грижа и посветеност. Тие се задоволни од воспитувачите и во однос на помошта која им ја даваат за домашните задачи од училиште, за пишување проекти, семинарски и сл. Генерално велат дека во куќите повеќе им се посветуваат со оглед на помалиот број деца. Имено, доколку во Установата имало еден воспитувач на 20 деца, сега во МГД се 5 деца и 6 наставници. Како што велат: *„Овде е поинтересно, и да се тепаш, те тргаат, зборуваат со тебе, ти даваат совет, те воспитуваат*„. Исто така, некои деца наведуваат дека се задоволни што воспитувачите им помагаат да се справат со сопствените емоции: *„тука ме научија да не избувнувам веднаш, да се смирам и јас тоа го правам*„, *„не советуваат, има тука*

³⁴ За време на распустот отсуството од 10 се намалило на 7 дена.

наставници што се трудат..., што даваат се од себе...“. Во некои случаи децата не воспоставуваат емоционални врски со сите воспитувачи, но бираат еден на кој му веруваат и кој на нив има позитивно влијание: *„Со воспитувачите воопшто не сум близок, ниту сум бил, но со М. (воспитувач) разговарам за многу работи.. тој ме учи како функционира светот, ме учи за животот.“* Воглавно, децата се задоволни од односот на персоналот кон нив.

Од перспектива на вработените, подобри искуства имаат со децата сместени во Домовите за деца со нарушено поведење. За споредба на домовите, даваат интересна перцепција. Велат: *Овие од Ранка знаат дека ние на 6 месеци праќаме редовен извештај, а ако направат бегство или дело, ние ќе пратиме вонреден извештај и тие знаат дека по многу брза постапка ќе завршат во ВПДом. А целокупниот систем на деца од 25 гледаат како на воспитно-запуштени, дури и кога вршат кривични дела.. само како палави деца.. Кога правиме први пријави, детето е под штрек, ама кога ќе види дека нема санкции повторно продолжува.* Ваквиот исказ покажува дека заканата од продолжување на заводската воспитна мерка повеќе ги одвраќа децата од злоупотреби, бегства и вршење кривични дела. За разлика од нив, зголемената слобода на движење се злоупотребува во домовите од отворен тип, што често негативно влијание и врз другите деца. Во таа насока, дел од вработените велат дека не сите деца се подобни за сместување во МГД со динамика и функционирање слично на семејно живеење.

Пристап и остварување на социјалните услуги во заедницата

Самиот процес на деинституционализација, како што е наведено во Стратегијата, значи „процес во заедницата, учество на разновидни даватели на услуги, афирмација на човековото достоинство, зајакнување на корисникот да преземе различни улоги и да води вообичаен живот. Тоа значи дека „ресурсите, претходно користени од системот за институционална грижа, се пренасочуваат кон услуги во заедницата и кон индивидуалниот корисник, обезбедувајќи работници за поддршка, подобра организациска рамка и сеопфатен пристап,„. Како што, исто така, се истакнува дека визијата на Стратегијата е

„систем за испорака на социјални услуги, заснован на пристапот на човекови права и кој ги унапредува правата, вклученоста и достоинството на корисниците„. Тоа значи дека „самата заедница треба да стане давател на грижа врз основа на потребите на нејзините членови преку спроведување микро проекти за услуги и активности кои ќе ѝ служат на целата заедница и за општо добро. На таков начин, заедницата ќе развие подобро разбирање за социјалната инклузија и за вредноста на лицата од ранливите групи како нејзини рамноправни членови.

Имајќи ги предвид наведените клучни точки во стратегијата, за корисниците на МГД како деца со воспитно-социјални проблеми и со нарушено поведење треба, освен сместувањето комбинирано со грижа и поддршка, да се обезбедат и **дневни услуги** кои обезбедуваат целисходни активности и учество во заедницата и **лични услуги** кои обезбедуваат персонализирана грижа според нивните потреби. Оттука, фокусот, освен на грижата и поддршката од воспитувачите, треба да се стави и на услугите и активностите кои се спроведуваат во заедницата од страна на лиценцирани даватели на услуги. Тоа ќе овозможи вклучување на граѓанскиот сектор, но и учество и интеграција на децата во општествениот живот. Тоа значи двоен процес:

- од една страна, интеграција на детето во заедницата, вклученост и еднаков пристап до услугите,
- од друга страна, развивање на свеста на граѓанското општество за прифаќање, недискриминација и обезбедување помош и поддршка на децата и нивно вклучување во услугите кои ги нудат.

Како што наведуваат дел од интервјуираните лица, *„тоа значи дисперзија на услугите на локално ниво и вклучување на повеќе субјекти во давање услуги„.*

Кои се придобивките од вклучување на заедницата и на граѓанскиот сектор во обезбедување социјални услуги за децата?

Придобивки за децата

- *Активна поддршка од заедницата и чувство на видливост и прифаќање.* Активната поддршка од заедницата предизвикува чувство дека детето не е само и дека има организации и лица

кои сакаат да му помогнат за да се почувствува корисно и дека не ги изгубил сите врски со заедницата.

- *Мотивираност и одговорност за активно учество во надминување на предизвиците и ризиците со кои се соочува.* Понудената помош и поддршка од заедницата го охрабрува детето да ја прифати одговорноста и активно да учествува во третманските и други активности кои се нудат. На тој начин се зголемува неговата самодоверба.
- *Социјално вклучување и градење социјална мрежа.* Учесството во одредени активности во заедницата овозможува активна комуникација, градење социјални односи со други лица, односно социјална мрежа на пријатели кои долгорочно можат да пружат помош и поддршка.
- *Намалување на стигматизацијата и секундарната девијација.*

Придобивки за заедницата

- *Зголемување на безбедноста и намалување на рецидивизмот.* Прифаќањето на детето во заедницата и неговото активно учество во социјалниот живот и во други третмански активности ги намалува ризик факторите кои можат да доведат до девијантно, односно криминално однесување. Прифаќањето како корисен член, наместо како ризик за безбедноста го намалува чувството на страв кај граѓаните и ја зголемува безбедноста во самата заедница.
- *Заедничка и споделена одговорност.* Полицијата и системите за извршување на кривичните санкции не можат сами да се справат со потребите и предизвиците со кои се соочуваат децата и затоа се развива принципот на заедничка и споделена одговорност. Заедницата има одговорност да обезбеди сигурност на своите граѓани, заштита на децата со воспитно-социјални проблеми и со девијантно и криминално однесување, жртвата од секундарна виктимизација, како и да создаде соодветни услови за нивна реинтеграција.
- *Развој на хумана димензија на граѓаните.* Активното учество на граѓаните ја развива нивната социјална и хумана димензија и го намалува нивниот стигматизирачки и осудувачки став спрема таа ранлива категорија деца. Се зголемува вербата во процесот на ресоцијализација и во можноста детето по враќање во својата

семејна средина да направи значајни промени во неговиот живот.

Оттука, „најважно е пристапноста до сите услуги и да има проширување на мрежата на даватели за да се подигне квалитетот на истите,“. Во таа насока, реформата на Министерството за труд и социјална политика (сега МСПДМ) за развој на социјалните услуги и за лиценцирање на даватели на социјални услуги е позитивна реформа којашто има за цел да ја вклучи заедницата во пружање помош, поддршка, прифаќање, реинтеграција на ранливи категории граѓани.

Меѓутоа, од достапниот Регистар на лиценцирани даватели на социјални услуги (https://www.mtsp.gov.mk/content/images/2023/registar_davатели_su_10_2023.jpg) може да се утврди дека значаен процент од социјалните услуги се однесуваат на нега во домот, на дневен или привремен престој за стари лица над 65 години и за лица со попреченост. Мал дел се однесуваат на услугата привремен дневен престој за деца без родители и родителска грижа, додека две на услугата дневен престој за деца во ризик кои се на улица. Неколку даватели на социјални услуги опфаќаат жени-жртви на семејно насилство и само двајца лиценцирани даватели обезбедуваат услуга за лица со проблеми на зависност. Според наведеното, не е регистриран давател на услуги на деца со воспитно-социјални проблеми и со нарушено поведение кои се сместени во МГД. Наспроти оваа листа, од достапните и регистрирани здруженија на граѓани ретко (или нема такви) кои во своите програмски приоритети дефинираат и обезбедуваат одредени социјални услуги³⁵, односно активности насочени кон оваа категорија деца.

Каква е состојбата на терен?

Идејата за зголемување на услугите во заедницата, преку давање социјални услуги кои можат да бидат лични и дневни³⁶, во рамките на

³⁵Социјални услуги кои се обезбедуваат согласно со Законот за социјалната заштита се: 1. услуги на информирање и упатување; 2. услуги на стручна помош и поддршка; 3. услуги на советување; 4. услуги во домот; 5. услуги во заедницата и 6. услуги за вон-семејна заштита.

³⁶За дневни активности ќе постојат дневни центри и социјални клубови кои ќе обезбедуваат услуги возрасни и деца, но ќе постојат и работни кооперативи и социјални претпријатија кои ќе им овозможат работно ангажирање на корисниците.

процесот на деинституционализација не наиде на „широко отворени раце„ од граѓанското општество. Дури и можноста одредени здруженија на граѓани да се вклучат во системот на даватели на социјални услуги, со финансиска поддршка од МТСП (сега МСПДМ) не ги вклучи овие категории деца во мерка во која се очекуваше. Можеби, на почетокот се вклучија здруженија, како ХОБС (Опции за здрав живот) и ХЕРА (Асоцијација за здравствена едукација и истражување) за едукација и обезбедување помош и поддршка поврзани со злоупотреба на дрога или со доживевани трауми, но, како што се намалува волјата кај децата, така се намалува и желбата кај тие здруженија. Во врска со тоа, дел од вработените коментираат: *„првичниот ентузијазам, тоа значи кога почна деинституционализацијата, соработката со невладин сектор се сметаше за приоритет и ние се отворивме кон нив. Таа соработка беше поддржана од УНИЦЕФ и додека му бевме интересни на Уницеф се одеше глатко. Соработувавме и со други невладини Млади правници, Комора на психолози. ... додека имаше пари се беше ок, како почнаа да се кратат парите тие почнаа да се повлекуваат. Испадна дека ова не го прават од ентузијазам. Или, „со ХЕРА, долго време соработувавме за психолошка поддршка, особено во почеток, потоа и они немаа ресурси им се скратија средствата...„*

Во прилог на наведеното, воспитувачите се согласуваат дека одредени социјални услуги треба да се добиваат од заедницата, посебно оние наменети за поранливи категории деца, кои злоупотребуваат дрога или имаат проблем со насилно однесување. Се согласуваат дека немаат доволно капацитет, стручност и ресурси да се справат со такви проблеми. Го наведуваат и примерот со работната терапија како облик на третман, што може да се обезбеди од соодветни даватели на услуги. За таа цел го посочуваат Здружението Хуманост, но нагласуваат: *„Тука се јави проблем затоа што вие кога укључувате корисник во*

Личните услуги ќе бидат обезбедувани во форма на лична асистенција, семејна асистенција (поддржани од професионалци), преку персонализирани пакети за грижа и координирана грижа, грижа во домот комбинирана со грижа од далечина, поддржано вработување и други видови услуги со низок интензитет (лична асистенција во форма на придружба и друг вид поддршка). Овие услуги ќе бидат дополнети со советување, застапување, центри за работа во заедницата (outreach) и со микро проекти во заедницата, како и други мерки кои ја зајакнуваат солидарноста и инклузијата во заедницата (Национална Стратегија за деинституционализација во Република Македонија „Тимјаник„ 2018-2017, стр. 12.

Хуманост се добива некаков финансиски надоместок за практиканска работа, па како тие пари ќе се менаџираат, па дали смеат деца со судски решенија да учествуваат во такви активности, значи ние НЕ ги користиме ресурсите што ги дава невладиниот сектор кои што имаат потпишано меморандум заедно со министерството и тоа е тој ресурс,„. Од наведениот исказ може да се потврди тезата дека самата категорија на деца го стеснува кругот на даватели кои сакаат да ја опфатат како целна група, а и самите услуги кои се нудат ги исклучуваат тие категории деца. Граѓанското општеството се уште се држи „на страна,„ и стои на маргините во обезбедување услуги за нив.

И се поставува прашањето: Дали сознанието дека нема доволно услуги за тие деца треба ја спречи деинституционализацијата? Некои ќе одговорат: НЕ, бидејќи *„нашето општество можеби никогаш нема да биде, да кажеме, дека еве сега сме спремни да се случи некоја голема промена,„. Но, треба постојано да се работи на унапредување на социјалните услуги, на поттикнување и на нивно проширување и плурализација. И следните прашања:* дали, доколку истовремено не се развијат услугите, повеќе ќе се направи штета од корист, дали половичното ќе го подобри процесот на деинституционализација или ќе го врати чекор назад, независно од тоа што деинституционализација е хуман процес кој целосно ги унапредува правата, вклученоста и достоинството на корисниците.

Оттука, доколку сакаме граѓанското општество, односно заедницата да се вклучи во процесот на деинституционализација, што претставува основен предуслов за успешно функционирање на МГД, треба со добра волја, упорност, систематичност и сензибилизирање за важноста на улогата на граѓанскиот сектор да се работи на проширување и на услугите насочени кон децата со воспитно-социјални проблеми и со нарушено поведење и на нивните даватели. Бидејќи и самите воспитувачи се разочарани од разликата меѓу очекувањата од процесот при вработување и реалноста. Како што велат: *и да растеш и да се развиваш во оваа благодарна работа којашто ја работиме, и мислам очекувањата на вработувањето и тоа што се случува, има дискрепанца,„. Всушност, дел од вработените имаат волја и желба да бидат дел од тимот што работи со таа категорија деца, и нагласуваат: „јас сум со желба да видам feedback, јас сум со желба да видам услови*

за работа, а не да се замарам дали има греење во куќата или не...,,
со што сакаат да кажат дека условите за работа не ги задоволуваат
соодветно сите потреби.

Значајни услуги што можат да се развијат се вклучување во програми за рехабилитација на деца со проблеми на зависност, за стекнување и подобрување на социјалните вештини и вештините за вработување, за мирно решавање конфликти, за подобрување на однесувањето, за стручно оспособување, како и за вклучување во одредени општествени групи и друштвени активности.

ПРОЦЕСОТ НА РЕСОЦИЈАЛИЗАЦИЈА, ВОСПИТУВАЊЕ И ПРЕВОСПИТУВАЊЕ ВО УСЛОВИ НА СЕМЕЈНО ЖИВЕЕЊЕ ВО МГД

Во рамките на овој дел, анализирани се следните индикатори: примена на мерки на третман, реализација на активности во слободно време, остварување на образованието, обезбедување здравствена заштита и друга психолошка, односно психијатриска помош на децата, како и други предизвици со кои се соочуваат децата и вработените во МГД. Целите на социјалната услуга на вонсемејна заштита спрема децата со воспитно проблеми и на воспитната мерка се јасно дефинирани во програмите и во подзаконските акти во системот на социјална заштита.

Програма за работа на „Мал групен дом за деца со воспитно - социјални проблеми“ (2018)

Согласно Законот за социјална заштита на територијата на Република Македонија ќе се развиваат мали групни домови наменети за деца на возраст од 7 до 18 години **со воспитно-социјални проблеми** со што ќе се обезбеди прифат, заштита, поддршка, образование, воспитно-терапевтски третман во насока на надополнување на пропуштеното и корекција на веќе усвоените атипични начини на однесувања и развивање на одговорност, просоцијални ставови, уверувања и вештини кои ќе им овозможи позитивна социјална интеграција.

На детето со воспитно-социјални проблеми му се обезбедува сигурна средина за живеење, организиран стручен пристап во насока на промена на атипичното однесување кон подобро и позитивно, максимално развивање на

неговите потенцијали и потребите, како и вклучување во воспитно-образовниот систем.

Малиот групен дом за деца со воспитно-социјални проблеми обезбедува мерки на помош и заштита согласно проценката на ризик од страна на центарот за социјална работа.

За време на престојот во мал групен дом, грижата треба да обезбеди: исхрана, одржување на лична хигиена, обезбедување на облека, нега и грижа за здравјето, емоционалната поддршка, воспитание и образование, спроведување на слободни активности, следење на училишните и вонучилишните активности, располагање со приходи и други парични средства, а во соработка со надлежниот центар за социјална работа, како и пружање на поддршка за професионална ориентација.

Програма за работа на „Услуга сместување на деца во судир со законот во воспитна установа,, (2018)

Општи цели на третманот на детето се:

- Стабилизација и редуција на проблемите, потешкотиите и симптомите кои водат кон потреба од сместување на детето.
- Намалување на нивниот интензитет и зачестеност.
- Унапредување на општото функционирање на детето, развој и негова добросостојба.
- Успешно и квалитетно спроведување на услугите во ситемот и во локалната заедницата.
- Овозможување на побрзо и побезбедно преоѓање на детето во помалку рестриктивни услови, вклучувајќи ги инклузивните услуги и активности во локалната заедница, како и негово враќање во семејството.

Посебните (индивидуални) цели на третманот се утврдуваат и дефинираат по фазата на прием и сместување, односно во фазата на опсервација и проценка на детето, согласно неговите индивидуални специфики и развојни потреби на биопсихо-социјален план. За нив се разговара со детето и семејството, а по потреба со претставници од институцијата која го упатува во установата (судија за деца и/или центар за социјална работа), истите се усвојуваат и се составен дел од Индивидуалниот план за работа со детето.

Усвоените цели (општи и посебни) во фазата на третман и ресоцијализација служат како критериуми за следење на напредокот на детето, како и при проценка за негово отпуштање.

Вака дефинираните цели поставуваат многу очекувања и резултати. Покрај, сместување, исхрана, образование, грижа, поддршка и воспитание, целта е и корекција во однесувањето, односно засилен третман и надзор врз децата во судир со законот. Исто така, од поставените цели јасно може да се утврди дека за децата кои имаат проблеми во развојот и во однесувањето, сржта на мерката, односно на услугата е корекција во однесувањето. Имено, таа категорија е доминантно составена од деца што се сиромашни, помалку едуцирани, кои имаат одредени ментални болести, проблеми на зависност и/или припаѓаат на етнички малцинства. Имаат пониски когнитивни способности за учење и чести психолошки проблеми како што се ниско самопочитување и слаба мотивираност. Исто така, присутна е историја на социјална изолација, на девијантно однесување и на физичка или психичка злоупотреба во примарното семејство. Оттука, вработените се соочуваат со низа предизвици во рамките на работата, бидејќи нивната примарна функција е намалување на ризичните фактори (индивидуални, семејни и поврзани со училиштето) и засилување на заштитните фактори. Поради тоа, згрижувањето во тие домови е проследен со индивидуална програма за третман за секое дете и со предлог мерки за корекција на неговото однесување. Како што самите вработени велат: *„ударно што се работи со децата е корекција во однесувањето или областа ... граѓанското воспитание каде што сето опфаќа корекција во однесувањето... но сржта треба да биде на она што е поставеноста, корекција во однесување, да воспиташ дете.*

И се **поставува клучното прашање**: дали во МГД може да се остварат дефинираните цели и третмански активности, како спрема децата со воспитно-социјалн проблеми, така и спрема децата со нарушено поведење? Кои се перспективите на децата и на вработените во МГД?

Третмански активности и активности во слободното време

Во МГД, воспитната работа се спроведува во рамките на секојдневните комуникации и односи меѓу воспитувачите и децата. Воспитувачите се секогаш достапни за децата, иако децата не секогаш се расположени за разговор со нив. Исто така, децата не ги прифаќаат сите воспитувачи подеднакво, односно може да издвојат конкретен воспитувач во кого

имаат доверба и со кого почесто разговараат за своите проблеми, потреби и слично.

Во однос на конкретни активности или третмани, од добиените искази на децата може да се издвојат неколку: реализирање заеднички активности во слободното време и како дел од работна терапија (заеднички излети на Водно, Матка, подготовка на новогодишни подароци, садење цвеќе, подготвување храна за бездомни лица). Тоа се потврдува и во анализираниите извештаи на Заводот за социјални дејности (2019, 2020, 2021), во кои како позитивни аспекти се наведени активностите коишто заедно со децата се спроведуваат во текот на слободното време. Нагласуваат дека децата се вклучени во работилници со едукативно-креативен и психо-социјален карактер, музичка работилница, работилница за рачна изработка на сувенири и резбање на дрво, а неколку корисници се вклучени преку НВО „Љубезност,, за делење храна на бездомници. Покрај нив, во домовите се спроведени одредени работилници со актуелни теми за превенција и заштита од корона вирус, за хортикултурно уредување, кулинарски работилници, тематско-креативни работилници (одбележување на Велигден, 8-ми Март, Божиќ, Нова Година итн.). Покрај тоа, понекогаш децата заедно играат друштвени игри, гледаат филм или играат на компјутер. Воспитувачите работат на формирање на здравите навики, меѓу кои е и како да се хранат здраво. Во однос на одредени обуки, се издвојува само обуката за сексуално образование. Од претходно наведеното може да се заклучи дека сите заеднички активности ретко се спроведуваат и не претставуваат редовен дел од воспитната работа. Сепак, децата се согласуваат дека вработените често ги советуваат за нивното однесување, што го оценуваат како позитивно и изразуваат задоволство од односот и пристапот на поголемиот број воспитувачи.

Вработените, од друга страна се свесни за суштината на превоспитувањето и на индивидуалниот пристап и се повикуваат на старата пракса од Домот „25 Мај,, кога стручен тим проценувал за секое дете на што повеќе да се обрне внимание и какви активности да се спроведуваат. Тоа било резултат на опсервацијата и проценката за детето од страна на стручен тим. Исто така, во делот на социјалните вештини, аргументираат дека најчесто децата во ризик кои доаѓаат од рурални средни имаат ниски животни вештини и почнуваат со стекнување основни хигиенски навики. Покрај тоа, воспитувачите се

жалат дека поради други настани, не секогаш можат да ги спроведат планираните активности. Сепак, нагласуваат дека суштината на постапувањето со тие деца е граѓанското воспитание, односно корекција во однесувањето. За таа цел, фокусот го ставаат на индивидуалниот пристап бидејќи децата се дел од хетерогена група, различни според возраст и други лични и семејни карактеристики што, во такви околности, оневозможува да се спроведе успешна групна психотерапија. Како што велат: *сега зависно и од возраста, на пример (има деца со 10, 15 или 17 години) не секогаш групната работа можеш да ја изведеш затоа што календарската возраст не одговора на нив и претежно индивидуално, поуспешен е индивидуалниот разговор, што можеме ние да направиме освен да разговараме, советодавно, не можеме повеќе да направиме.*“ Во тој контекст, се согласуваат дека нема посебни третмански активности чие иницирање и спроведување зависи и од заинтересираноста и социо-културниот статус на децата.

На работната терапија како облик на третман малку внимание се посветува, но во суштина како „рацете да им се врзани,“ на воспитувачите и на инструкторите. И покрај тоа што е предвидена како третман и претставува значаен дел од процесот на ресоцијализација, нема материјални, технички и организациски услови за нејзино спроведување. Во поранешните установи, децата биле повеќе работно ангажирани (одгледувале печурки, саделе и слично), додека во МГД не постојат соодветни услови за тоа. И во обидот да се овозможи работен ангажман за децата се наидува на пречки од страна на МТСП (сега МСПДМ), така што децата работно не се ангажираат, не развиваат социјални вештини при работната терапија и не добиваат одредена симболична награда за вложен труд. На прашањето дали се обидуваат да воведат работно-окупациона терапија за изработка на уметнички производи од дрво, хартија или други материјали, велат дека бараат материјални ресурси, но наидуваат на отпор. Велат *„секогаш сме барале, но сме многу ограничени со средства... иако сите кажуваат за корисност на работната терапија не кажуваат како да ја спроведеме, децата треба да знаат дека работниот ангажман им влегува во програма и дека тоа не е злоупотреба на детски труд, како што знаат да се повикуваат... ние сме изложени да не повикуваат дека ги злоупотребуваме децата што не е така... не сме покриени со законот.* Ваквиот исказ укажува за немање „слух,“ за

значењето и потребата од соодветни работни и други третмански активности кои имаат финансиски импликации. Ограничените материјални ресурси го ограничува и превоспитниот процес.

Во прилог на тоа, дел од децата велат дека бегаат „Затоа што ми е досадно“ или „Нема што да се работи, ќе ја исчистиме собата за 15 минути и тоа е тоа“. Оттука, работната терапија би требало да се воведи и да се развива, заради структурирање на времето, стекнување на работни навики и учење одредени занаети и вештини кои ќе им требаат кога ќе излезат од домот.

Образование

Децата се разликуваат во однос на образовната структура. Имајќи предвид дека основното образование е задолжително, секое дете со сместувањето во МГД се запишува во реонско основно училиште, но понатамошното учење, редовност и премин од една во друга година зависи од самото дете. Од ставовите на децата може да се заклучи дека повеќето деца одат во основно, односно во средно образование, некои се вклучени редовно, додека други, поради надминатата возрасна граница, посетуваат вонредно. Во едната куќа се организира основно образование и наставници доаѓаат во домот каде се држи наставата. Се трудат да го совладаат училишниот материјал, а за пишување проектни и други домашни задачи, доколку има потреба, добиваат помош од воспитувачите. По завршување на основното образование децата се насочуваат да продолжат во средни насочени училишта за да можат да најдат работа со средна стручна подготовка (угостители, пекари, болничари). На прашањето како се прифатени во училиштата, децата имаат различно искуство. На некои деца им требало време да се адаптираат во новата училишна средина, други изјавуваат дека би чувствувале срам доколку се дознае дека се корисници на МГД, додека трета група деца немаат проблем со нивниот статус. Наспроти тоа, иако повеќето одат редовно во училиште, сепак има одреден број кои се нередовни, предизвикуваат проблеми и поради тоа ги отстрануваат од училиштето. А образовниот процес е еден од најзначајните аспекти на процесот на деинституционализација, бидејќи како што воспитувачите наведуваат, додека биле во Домот „25 Мај“, и наставата се одржувала во самата установа немало ефект. Велат: „искрено немаше ефект,

значи децата не го чувствуваа моментот јас треба да одам во училиште... се случуваше они од спратот да се симнат нели доле кај што се училните, по влечки си се симнуваа,,.

Освен самата инклузија во реонски училишта, позитивни страни се и другите аспекти во рамките на образовниот процес: мотивирање на децата да се вклучат во вонучилишни активности и свесност за можни инциденти од страна на детето со цел да привлече внимание. Од училиштето велат дека, децата иако не се секогаш редовни, позитивна страна е дека доаѓаат и следат неколку часа настава. Имаат разбирање за нив и се обидуваат постепено да ја стекнат меѓусебната доверба. Покрај тоа, се обидуваат да ги вклучат и во други вонучилишни активности (спортски, музички, креативни) што се дел од наставната програма. Оттука може да се заклучи дека на образованието се посветува сериозно внимание имајќи предвид дека тоа е клучна алка во целиот процес. Се трудат да ги опишат и да го завршат основното и средното образование кои се основа за насочување на детето и за негов правилен развој во понатамошниот живот. Но, како што велат децата кои имаат посериозни нарушувања на менталното здравје се исклучени од училиште, бидејќи прават проблеми и во такви случаи се немоќни да постигнат позитивни резултати во образовниот процес.

Процесот на ресоцијализација: можности или утопија

На прашањето дали во МГД, со сите предности и предизвици со кои се соочуваат децата и воспитувачите, може да се оствари успешен воспитен, односно превоспитен процес има различни перцепции, ставови и искуства меѓу нив.

Децата изразуваат задоволство од функционирањето на МГД, посебно оние кои имаат историја на институционална грижа и кои биле сместени во установите. Велат дека имаат подобри услови, поголема слобода, а посебно го нагласуваат фактот што има помалку деца и со тоа полесно ги избегнуваат конфликтните ситуации или несаканото друштво. Всушност, голем дел од децата велат дека се задоволни и дека мерката има позитивно влијание врз нив, што може да се потврди од следниве искази:

- „многу сум среќна овдека,, „затоа што запознав нови луѓе, што сум во добри услови, што можам после да си имам своја работа,,
- „сега сум тотално скроз друг човек,,
- „тука ме научија да не избувнувам веднаш... да се смирам и јас тоа си правам ... и ако 9 месеци тука никогаш не сум повишила тон нормално ни на воспитувачите ни на децата и се е ок тука... „мислам дека тука се подобри... среќна би ме направила да бидам овој човек како што сум сега,,
- научив да чистам, да перам, да пеглам... сите вештини скоро ми се совладани... и поише од што треба сам си ги имам сфатено,
- Во секоја смисла, тепачките ги престанав, цигарите ги престанав, крадењето го престанав откако дојдов во овие куќи. Играв кошарка, се дружев со другари, не се дружев со наркомани, така, тоа.

Наспроти ставовите на дел од децата, воспитувачите изразуваат скептицизам во однос на успешноста на целокупниот процес на ресоцијализација. Свесни дека нивната улога, односно целта на сместувањето во домови е да се оспособат децата за понатамошно самостојно живеење, сепак дел од нив велат „меѓутоа, тоа не се случува,,. Сметаат дека процесот на ресоцијализација не е успешен бидејќи децата во текот на годините усвојуваат несоодветни норми на однесување кои тешко се променуваат. Велат: „не сакаат да менуваат ништо кај себе, а тука е и влијанието на адолесценција, на хормоните... Многу мали резултати се постигнуваат... буквално да се израдуваш што обавил лична хигиена... или што те послушал да среди нешто, или дошол нешто да те праша или да ти се довери... и прашање на време дали тоа ќе продолжи понатаму,,. Во прилог на тоа велат дека со некои деца кои се склони на насилство и на нетолеранција, кои често се вклучуваат во високоризични ситуации, кои вршат кражби и слично тешко оди процесот на ресоцијализација. Поради тоа сметаат дека ниту домот за деца со воспитно-социјални проблеми, а ниту домот за деца со нарушено поведење не се соодветни облици на заштита или на воспитување. Од друга страна, се согласуваат дека со некои деца има напредок и со големо внимание, посветеност и љубов се добиваат добри резултати. Сепак, нагласуваат дека воспитно-образовната работа е долг процес и нејзината успешност може да се согледа по истекот на повеќе години, како што велат: *дури*

ќе видиш кога дошло до 18 години или заминало од тука што си направил со тоа дете... тоа е долг процес.

Предизвици со кои се соочува персоналот во процесот на ресоцијализација

Прашањето за успешноста на процесот на ресоцијализација наидува на низа предизвици, меѓу кои се истакнуваат следниве:

Отсуство на опсервација

Со трансформацијата на установата за згрижување на деца со воспитно-социјални проблеми и со нарушено поведење во МГД се изгуби/напушти значаен дел од целиот процес на воспитување и ресоцијализација. Имено, се оневозможи процесот на опсервација и дијагностика кој се спроведувал од страна на стручен тим одреден период во посебен оддел во рамките на установата. Како што велат: *имаше оддел опсервација, доаѓа ново дете, го примаш, си има посебен оддел за опсервација, опсервационен период, од 1 до 3 месеци, зависно од случајот може да биде и 5-6 месеци, каде што новите деца... од тука се прави таа корекција се, од сите области..* Во тој период, стручен тим, врз основа на спроведени анализи и тестови определувале програмски активности за секое дете според неговите индивидуални потреби. Таа алка од процесот недостасува, и со отворањето на МГД, децата со соодветно решение или пресуда непосредно се упатуваат во куќите, од кои се очекува брзо да се адаптираат. А како што велат воспитувачите, децата не се соодветно подготвени за живот во нова средина, а ни самите воспитувачи не се целосно запознаени со животните околности на новото дете. Поради тоа, отсуството на опсервација, како еден вид подготовка и запознавање со новите деца за негова подобра адаптација во средината се оценува како значајна слабост во процесот на деинституционализација.

Отсуство на стручен тим

Во прилог на претходно наведеното, се напушти пристапот на работа на стручен тим составен од педагог, психолог, социјален работник и правник кои давале стручен наод и мислење за секое дете посебно, особено во периодот на опсервација и дијагностика. Со

трансформацијата на установата, се става фокус на воспитната работа, а се занемарува стручната. Тоа значи дека воспитувачите во МГД се целосно посветени на воспитната работа и немаат обврска да даваат стручни наоди и мислења за децата. Како што велат: *овде сега немаме стручен тим, ние сме овде сите воспитувачи. Тоа значи дека ние овде сите, без оглед на нашата професија, немаме обврска да правиме наод и мислење. Јас... работам како воспитувач.* Поради тоа, сугерираат да се врати стручниот тим како значаен дел од целиот процес кој ќе прави соодветни проценки, анализи, посети во семејствата на децата, како и следење на активностите и на успешноста од процесот на ресоцијализација за секое дете посебно.

Отсуство на соодветни критериуми за упатување и категоризација на децата подобни за сместување во МГД

Имајќи ја предвид социјалната структура на децата, како и состојбата со нивното ментално и физичко здравје, податоците покажуваат дека во МГД се сместуваат различни категории деца. Дел од нив имаат посериозни нарушувања на менталното здравје, проблеми на зависност и насилно однесување кои бараат посебен третман и пристап во работата. Кај нив се утврдени повеќе дијагнози поврзани со емоционални и други растројства што обично се појавуваат во детството и адолесценцијата: Ф92 (мешани растројства во поведението и емоциите), Ф93 (емоционални растројства со почеток специфичен за детството), Ф94 (растројства во социјалната функција со почеток специфичен за детството и адолесценцијата), Ф63 (растројства на навиките и импулсите).³⁷ Иако значаен дел примаат соодветна фармаколошка терапија, сепак потребен е засилен надзор, контрола и следење на нивното однесување и лечење од страна на стручни лица бидејќи покажуваат значително проблематично однесување во домот. Покрај нив, воспитувачите треба да имаат соодветна обука и знаења како да се справат во кризни ситуации со деца кои имаат значајно нарушување на однесувањето. Како што велат: *во последните години и нас ни оставаат вакви деца проблематични и со дијагноза овдека....што значи тоа... кршење, рунирање, демолирање.* Во тој контекст велат дека не можат да остварат успех во работата со такви деца и затоа треба да се воспостават критериуми за упатување.

³⁷ Меѓународна статистичка класификација на болести и поврзани здравствени проблеми, десетта ревизија, австралиска модификација, МКБ-10-АМ, Табеларна листа на болести, јули 2006, Национален центар за здравствена класификација.

Отсуство на специјализирани третмани и посебни стручњаци за одредени здравствени состојби и ранливости

Во врска со претходно наведеното во прилог може да се констатира дека со функционирањето на МГД не е надминат проблемот со отсуството на специјализирани третмани и посебни стручњаци за одредени здравствени состојби и ранливости, проблем кој е идентификуван и со функционирањето на Установата за згрижување на деца со воспитно-социјални проблеми и со нарушено поведење. Напротив, отворениот режим го мултиплицира проблемот поради отсуството на контрола и зголемен надзор во нив. Како што вработените велат: *Ние се соочуваме со проблем на немање на соодветни институции каде што можат да се сместат децата... кога ќе ни донесат дете-зависник, ние, ниту сме обучени, ниту знаеме како да работиме. Имавме пример каде што дете-зависник доаѓа, се тресе, а ние не знаеме како да му пружиме помош, се јавуваме во институции за кои мислиме дека можат да ни помогнат. Они ќе го прегледаат, ама ние не можеме да се грижиме за него, ние не сме затворено одделение.* Ваквиот исказ потврдува дека МГД, без соодветни третмани и стручен кадар, не се погодено место за деца со проблеми на зависност и со нарушување на менталното здравје. Поради тоа се предлага да се формира посебен оддел, затворено (или полузатворено) одделение со интензивен третман и присуство на стручно лице кое ќе може да одговори на здравствените предизвици со кои се соочуваат одредени деца наспроти редовната фармаколошка терапија. Наведениот предлог е повеќепати дискутиран пред надлежните и здравствени институции, но недостасува сериозен пристап и брз одговор. И се додека обезбедувањето соодветна здравствена заштита не оди паралелно и заедно со социјалната заштита не може да се зборува за успешен третман спрема децата со проблеми на зависност и нарушување на менталното здравје.

Криминално однесување на децата

Криминалното и девијантно однесување на децата е тесно поврзано со нивните проблеми на зависност и нарушување на менталното здравје. Оттука, во отсуство на соодветен здравствен третман, таквото негативно однесување продолжува и во домот. Се јавуваат случаи на физичко насилство, конфликти во училиште, злоупотреба на марихуана, демолирање на инвентар и слично. Во прилог на наведеното

вработените се жалат дека поднесените кривични пријави бавно се процесираат во системот за правда на деца и проблемот на неказнивост на децата ги охрабрува да продолжат со криминалното однесување. А се додека не заврши кривичната судска постапка децата остануваат да се третираат како деца во ризик што им ги „врзува рацете,“ на вработените во домовите да преземат порестриктивни мерки во односот и третманот со нив. Од наведеното може да се констатира следново:

- неможност вработените соодветно да се справат со криминалното однесување на дел од децата,
- непостоење соодветни третмански активности за посебно ранливи категории деца,
- отсуство на интердисциплинарен третман и соработка со стручни лица,
- зголемено криминално и девијантно однесување на децата кое го надминува критериумот на деца со воспитно-социјални проблеми,
- потреба со вклучување на системот за правда на деца и справување со деца кои се во судир со законот.

Проблем со негативно влијание врз други деца

Проблемот со девијантно и криминално однесување негативно се одразува врз другите деца во истиот или во друг дом. Тој е засилен со проблемот на отфрлање и неможност децата да се адаптираат во новата средина и соседство. Имено, печатот што го носат како „домски деца,“ колку и да се занемарува кај дел од нив предизвикува негативно влијание и потреба да се остане во истиот круг на такви деца. Во таквото друштво наоѓаат припадност, сигурност и заштита, независно од негативните последици за нив. И спиралата на негативни обрасци на однесување продолжува. Таквото негативно влијание е реален проблем со кој се соочуваат вработените во домовите. Како што велат: *се идентификува со нив и многу лесно се прилагодува затоа што се тоа деца со иста позадина од претходното живеење како и тоа дете и многу му е полесно... и ние веќе имаме проблем ... они си се дружат и си се бараат.* Затоа и се жалат дека често нивниот претходен труд и работа пропаѓа „како ништо да не сум работела со години,“ што укажува дека негативното влијание од врсниците и од улицата е многу поголемо од спроведената воспитна работа со нив.

Проблем со безбедноста

Вработените во МГД не секогаш се чувствуваат безбедно. Имено, често дежураат сами, иако би требало да дежураат по двајца колеги (на пример, во време на пандемијата) и тогаш се чувствуваат небезбедно, особено со деца кои се специфични, како што велат *„напр, едно дете... психијатриски случај, или хиперактивно дете, кое во секој момент може да изреагира, или агресивно дете и сите треба да ги изменаџираш, затоа што ако посветиш внимание на едно од нив, другото ќе почне нешто да прави и тоа е многу захтевно“*. Исто така, бидејќи се случувале инциденти во кои имало напад со нож на вработените, тие сметаат дека отворениот режим е соодветен во одреден период, но не за сите деца и не за секој период од престојот. Ова е особено важно за децата кои имаат психичко нарушување, кое, во одреден период бара сместување во затворена институција: на пример, дете што злоупотребува дрога, кое има психијатриско нарушување, агресивно дете кое тешко се прилагодува. Исто така, заради отвореноста на МГД немаат начини како да ги задржат децата што бегаат.

Оптовареност со административна работа/папирологија.

Вработените во МГД се соочуваат со зголемен обем на административна работа што негативно влијае врз воспитната работа. Имено, поради потребата да пополнуваат дневни, месечни и периодични извештаи, планови или евалуации во повеќе обрасци се ограничува работно време посериозно да се посвети на воспитната работа со децата. Како што велат: *„хрпа од хартија, значи тоа е многу обемна документација, сега јас место да работам со детето, јас морам тоа да го сработам затоа што сум ограничена со термини,„... „јас работам административна работа, не можам да се посветам како воспитувач на децата,„*.

Ограничени кадровски, просторни и материјални услови.

МГД се соочуваат со недоволни кадровски, просторни и материјални капацитети. Поради недоволен број вработени се затворени две куќи, а истовремено не постои надеж и перспектива за доекипирање на персоналот. Неповолната состојба со нови вработувања се одразува и во тој дел од услугите на социјална заштита, но и таквите работни позиции стануваат се понеатрактивни на пазарот на труд. Освен со персоналот, МГД се соочуваат и со ограничени просторни услови во

смисла дека нема доволно простор за спроведување спортски, работни и други активности како дел од процесот на ресоцијализација. Дел од вработените велат: „децата многу малку ни се вклучени во активности... спортски активности, јазик, курсеви... (бидејќи претставува финансиски проблем). Оттука, и реалниот судир меѓу нормативно дефинираните третмански активности, од една и ограничените просторни можности и материјални услови за нивно спроведување, од друга страна.

Затоа **се поставува прашањето**: дали системот на социјална заштита ги обезбедува потребните услови за остварување на процесот на деинституционализација на ЈУ за згрижување на деца (општо), за функционирање на МГД (посебно) и за остварување на третманот спрема децата со воспитно-социјални проблеми и со нарушено поведење (поединечно)? Констатираните состојби укажуваат на половичен процес кој, наместо да ја подобри, уште повеќе ја усложнува реформата на штета на самите корисници-децата.

Процесот на (ре)интеграција во семејството и во заедницата и нивно учество

Вклучување на семејството во процесот на ресоцијализација и реинтеграција на децата од МГД

Кога зборуваме за успешен процес на ресоцијализација и реинтеграција во семејството и заедницата на децата со воспитно-социјални проблеми или со нарушено поведење, една од клучните алки е вклученоста на семејството во овој процес. Тоа би значело дека е потребно семејството да биде вклучено и ангажирано во процесот на ресоцијализација на детето пред, за време и по излегувањето од МГД.

Вклученоста на семејството би значело: 1. комуницирање со и посети на детето додека е сместено во МГД, 2. соработка на семејството со надлежниот социјален работник и нивно ангажирање при изготвувањето и реализација на активности предвидени во планот за ресоцијализација и реинтеграција и 3. Соработка со социјалниот работник во однос на користење на одредени права од социјална заштита и социјални услуги од страна на семејството, со цел унапредување на семејната состојба во однос на сите аспекти од

неговото функционирање (меѓу членовите, во однос на финансиската, менталната, здравствената функционалност, креирање на соодветни услови за домување и унапредување на родителските вештини и капацитети). Тоа би значело активна вклученост и соработка на членовите на семејството со надлежните од центрите за социјални работи, со цел да се утврдат нивните капацитети и можности, да се развие план за нивно активно вклучување што значи зајакнување и создавање на поволни услови (преку користење на одредени права и социјални услуги во системот) или пронаоѓање на други возрасни лица кои би биле вклучени во мрежата за поддршка, со цел успешна реинтеграција на детето.

Бројни студии покажуваат дека **поттикнувањето на вклученоста на семејствата во процесот на ресоцијализација на децата сместени во мали групни домови поради воспитно социјални проблеми или поради нарушено поведение, е поврзано со позитивни резултати кај децата.** Врз основа на направениот меѓународниот преглед од страна на Whittaker et al, на терапевтските живеалишта за деца, било утврдено дека вклученоста на семејството е поврзано со позитивни резултати за децата, особено кога тоа вклучува работа со семејствата пред и по сместувањето, како и за време на сместувањето (UNICEF, 2020). Во Израел, Attar-Schwartz утврдил дека подобриот квалитет и поинтензивните посети на родителите се поврзани со подобри психолошки резултати кај децата по излегување од установата (UNICEF, 2020). Со други зборови, се смета дека **поинтензивните контакти и зајакнувањето на самото семејство е значаен механизам за подобрување на резултатите кај детето** (Graves & Shelton, 2007) и негова поуспешна реинтеграција во семејството и заедницата.

Значаен аспект на вклученоста на семејството се **контактите кои треба да се одржуваат со детето** било да се неформални (преку посети, телефонски повици, писма) или пак формални (средби со надлежните во однос на прогресот на однесувањето на детето, состаноци на родителите со надлежните во училиштата и др.). Посетите од родителите за време на сместувањето во воспитни и корективни установи се идентификувани дека имаат позитивни ефекти врз децата без оглед на квалитетот на врската меѓу родителот и детето (Monahan et al., 2011). Дополнително, воспоставување на контакт со семејството за време на првите неколку месеци по сместувањето е круцијално

зашто има значајно влијание врз менталното здравје на децата за време на сместувањето во МГД и по излегување од него.

Од собраните податоци потребни за анализата на процесот на ресоцијализација и реинтеграција на децата сместени во МГД, многу малку се зборува за вклученоста на семејството во процесот на ресоцијализација на децата, која треба да започне уште со самото негово влегување во МГД, во било кој аспект. Во однос на посетите и комуникацијата, врз основа на спроведените интервјуа со децата, генерално се забележува дека мал број од децата остваруваат посети од нивното семејство додека престојуваат во МГД. *„Па таа сестра ми (која исто така била во дом) ...пред една ипол година (отишла во Германија)“, „...Ја и свонев, не дигат...“* (не доаѓале во домот, само еднаш дошол татко му со еден брат)..., *„Се гледам само со еден братучед од 27 години, во контакт сум со него.“* *„не го слушнала татко и скоро 2 месеца...не дошле во домот да ја видат“* (искази на децата сместени во МГД), *„таткото воопшто не се јавува на телефон, не сака никаква соработка, со некоја шизофренија,“* *„кај нашите деца скоро по правило родителите не доаѓаат“* (искази на дел од интервјуираните). Со ваквите искази се потврдува сознанието за отсуство на посети од страна на родителите или на други членови од семејството.

Проблематично во однос на посетите е неможноста родителите да ги остваруваат посетите во МГД, иако идејата на овие мали групни домови е токму во одвивање на воспитувањето и превоспитување во услови кои се слични на оние за семејното живеење, што значи дека не треба да постои ограничување во однос на посетите од родителите. Иако, неможност на посетите да се остваруваат во домот најчесто се оправдува со потребата од заштита на другите штитеници во МГД, ваквата политика значи ограничување на родителите да се запознаат поблиску со местото и условите каде нивното дете престојува. Во таа смисла, би требало да се препорача можност посетите на семејството да се одвиваат во одредена просторија во МГД (освен кога има некоја друга причина или ограничување за евентуален контакт на детето со семејството), што би значело истовремено намалување на трошоците кои би постоеле доколку детето треба да се сретне со родителите на некое друго место надвор од домот.

Доколку се постави прашањето кои се причините поради кои децата не остваруваат посети од семејството додека се сместени во МГД, од досиејата на децата и од исказите од фокус групите и други лица кои се вклучени во процесот на ресоцијализација, може да се утврди дека семејството често не е заинтересирано за остварување на комуникација, *„најголемиот дел не се заинтересирани (се мисли за родителите ... се интересираат, знаат дека кога ќе навршат 18 години дека ќе добијат... средства 3000 евра и тогаш ги бараат“*, *„семејствата на децата воопшто не се интересираат за нив во училиштето (или се деца без родители или родителите се во други градови, болни и слично)*. Ваквите искази и сознанија укажуваат дека често, отсуството на посетите се должи на фактот што голем број од децата долги години се сместени во институции/установи, имаат прекината или нарушена комуникацијата со биолошкото семејство, потекнуваат од дисфункционални семејства, имаат родители кои немаат капацитети и вештини за грижа за децата, дел од нив имаат одредени ментални проблеми, попреченост или присуство на зависност, и кај дел, родителите или еден од родителите е починат. Кои се најчестите причини зошто семејството не е вклучено и активирано за воспоставување на комуникација со децата, колку центрите за социјални работи се трудат да воспостават комуникација меѓу родителите и децата и кои пристапи ги користат за постигнување на истата, се прашања кои бараат дополнителна продлабочена анализа.

Отсуството на посети од страна на родителите или на други роднини, меѓу другото се случува и поради тоа што дел од семејствата живеат во град од внатрешноста на државата и самата посета наметнува одредени трошоци за превоз. Согласно податоците кои се добиени од анализата на досиејата на децата, најчесто семејствата не можат да обезбедат средства за превоз, затоа што се наоѓаат во тешка материјална состојба односно или двајцата родители се невработени, или пак мајката е невработена, а таткото вклучен во сезонски или надничарски работи (непостојана работа). Во прилог на ваквата материјална состојба на семејствата се и податоците во досиејата на децата, според кои се забележа дека семејствата на голем дел од децата сместени во МГД, се приматели на гарантирана минимална помош (ГМП) или пак истите не ја користат поради одредени формални пречки. Оттука, проблематично е да се зборува за посети на семејство

од друг град, ако истите немаат средства за превоз. На прашањето, **„Дали центрите за социјални работи имаат фонд со кои овозможуваат на семејството да оствари посета на детето?“**, одговор може да се најде во дел од исказите на вработените... *„Нема шанси, тие на вработените (мислејќи на надлежните од центрите за социјални работи) не даваат за патарини, ни дневници, на децата не им се исплаќа помош што им следува...чекаат многу, а не па на родителите да им даваат, нема шанси, не се одобруваат пари за матура, за родендени, тоа тука што ќе скрпиме.“* Ако се има предвид значајната функција и улога која може да ја имаат членовите на семејството и интензитетот на нивните контакти со децата (освен ако не постојат други причини според кои би било неоправдано детето да е во контакт со родителот), **надлежните центри за социјални работи треба да располагаат со одреден фонд кој ќе се користи за унапредување на контактите меѓу членовите на семејството и детето сместено во МГД, зашто позитивните ефекти од контактите се покажуваат и во бројни истражувачки резултати.**

Според Cohen & Willis (1985) посетите и поддршката од семејствата, се појавуваат како начин на намалување на штетните ефекти од негативните или стресни настани (Cohen & Willis, 1985) цитирано во (Shanahan & diZerega, 2016). Според определени истражувања е констатирано дека, младите кои добиваат почести посети од нивните родители додека се сместени во установата покажуваат поголемо намалување на депресивните симптоми, добиваат повисоки оценки и имаат помалку насилни инциденти додека се сместени во домовите. (Monahan et al., 2011, Villalobos Agudelo, 2013) цитирано во (Shanahan & diZerega, 2016) Посетите се покажале како значајни посебно во делот на намалување на рецидивизмот на децата (Osgood et al., 2005). Ваквите податоци укажуваат дека центрите за социјални работи е потребно да изнајдат начини како да ги мотивираат и да им помогнат на родителите, на другите членови на семејството или на други возрасни лица во кои децата имаат доверба да остваруваат контакти со семејство, па дури и финансиски да го олеснат процесот на комуникација и посети.

Одржувањето на контакти со родителите може да се оствари и со користење на одреден вид на отсуство на децата (викенд, годишен одмор) во семејството. Според дел од исказите на децата, родителите

немаат услови каде да ги згрижат, не ги прифаќаат родителите или нема каде да заминат поради тоа што нивните родители се починати, а не постои заинтересираност на поширокото семејство за одржување на контакти со децата... „Па ја не, повеќето кај сестра ми сум одел, таа дека е поголема и нивна куќа, на сестра ми и на зет ми куќата и јас сум одел таму.... Комуницираат на месенџер, „... Ја и свонев, не дигат...“ “Комуницира и со другите брат и сестра, бил таму за Бајрам (во Прилеп)“ (што укажува дека многу ретко заминуваат кај своето семејство). Воедно како проблем кој се појавува се и финансиските средства потребни за превоз до градот каде живее примарното семејството, а истото не може да ги обезбеди поради материјалната состојба. Од дел од исказите на интервјуираните лица може се констатира дека **процесот на обезбедување на финансиски средства за овозможување на децата да заминат на викенд отсуство е проблем**, нема доволно финансии (иако порано имало фонд и за таа намена во МГД), така што децата се во состојба да штедат од неделниот џепарлак за да соберат пари и за тоа, како што вели едно дете дека порано установата ја обезбедувала автобуската карта, „но сега тоа е укинато,,.

Во случај кога децата немаат родители кои би можеле да се вклучат во процесот на ресоцијализацијата и реинтеграцијата, старателите треба да го искористат пристапот на пронаоѓање на семејството. Пронаоѓање на семејството е сет на методи и стратегии за лоцирање и вклучување на семејствата на децата кои се згрижени надвор од домот. Старателите или социјалните работници кои го водат случајот е потребно да бараат роднини на семејството и да утврдат дали овие индивидуи можат потенцијално да учествуваат во планирање на услугите, да служат како ресурс за сместување на детето, да бидат домаќини на посетите на браќата или сестрите или да служат како ментори (Melz et al., 2019). Тоа би значело да се идентификуваат роднини кои се соодветни и истите да се поврзат со децата сместени во МГД. Роднините не мора секогаш да се гледаат како ресурс за сместување на детето, туку односите кои ќе се изградат, негуваат и одржуваат, со текот на времето може да помогнат да се формира мрежа за поддршка од возрасни во кои децата ќе имаат доверба и кога тие повеќе нема да го добиваат надзорот, водството, услугите и поддршката од вработените во МГД или надлежниот службеник во центарот за социјална работа (Shanahan & diZerega, 2016). Семејството

или роднината можат да бидат идентификувани преку увид во вкупната документација и извештаи за детето, преку интервјуа со пријателите, наставниците или други начини. Кога се лоцирани членовите на семејството, надлежните во социјалните служби треба да ги лоцираат и да го започнат процесот на повторно поврзување со постоечкото семејство на детето и поддржувачката мрежа. (Melz, 2021)

Вклучувањето на семејството во процесот на ресоцијализација и реинтеграција се однесува и на нивно учество во подготвување и реализација на одредени активности предвидени во планот за реинтеграција. Надлежните во центрите за социјални работи може да искористат различни пристапи за воспоставување и одржување односи со семејствата и инкорпорирање на нивниот глас, перспективи и приоритети за благосостојбата на децата. Во однос на вклученост на ниво на случај, членовите на семејството мора да се вклучат како значајни партнери за развивање план и донесување одлуки за безбедноста и благосостојбата на децата. Овој пристап опфаќа различни модели: групно семејно донесување на одлука, тимско донесување на одлука, семејни тимски конференции. (Melz, 2021)

Податоците од направената анализа укажуваат дека центрите за социјални работи не ги вклучуваат семејствата, делумно поради причини кои потекнуваат од семејствата или поради тоа што често центрите за социјални работи се без доволен кадар, постои незаинтересираност кај одредени кадри, немотивираност за работа итн. Во прилог на оваа констатација се и исказите на дел од интервјуираните лица *„Центрите не работат со семејствата“*, *„другите старатели од ЦСР несериозно си ја сфаќаат работата“*. Во овој процес на вклучување на семејството во одредени активности поврзани со процесот на ресоцијализација на децата, значајна улога може да имаат и надлежните центри за социјални работи и вработените во МГД. Тие би можеле повремено да организираат едукативни или групни работилници во кои би ги вклучиле родителите или лицата за поддршка, со цел истовремено унапредување на состојбата и капацитетите и кај двете страни.

Соработката и вклученоста на семејството во процесот на ресоцијализација и реинтеграција може да се подобри и развие кога **надлежните центри за социјални работи ќе ги утврдат потребите на**

семејството и ќе им го олеснат пристапот за користење на одредени социјални услуги, кои би ја подобриле состојбата во семејството. Тоа би значело и подготвување на соодветни услови за поуспешна реинтеграција на детето во семејството и во заедницата. Во Законот за социјална заштита од 2019 г., се предвидуваат низа права и социјални услуги кои може да се искористат со цел да се подобрат условите во семејството, и надлежните во ЦСР треба да ги упатат и да им помогнат на семејствата во тој процес. Сепак, државниот систем како индиректно да се амнестира од можноста сите законски предвидени услуги да се користат од лицата кои имаат потреба од нив, укажувајќи дека одредена услуга може да се користи доколку услугата е развиена и достапна (ЗСЗ, чл. 105). Улогата на центрите за социјални работи во однос на зајакнување на семејствата со цел децата повторно да се вратат во биолошките семејства е акцентирана и во т. 127 од **Националната стратегија за деинституционализација во Република Македонија 2018-2027 „Тимјаник“**, „Кај децата, примарната цел треба да биде децата да се вратат во своите семејства (и адолесцентите да се подготват за независното живеење), за што е потребно е да се зајакне материјалната и професионалната поддршка на биолошките семејства.“. Според т. 131 од **Националната стратегија за деинституционализација во Република Македонија 2018-2027 „Тимјаник“**, е наведено и дека „...Центрите за социјална работа треба да одиграат главна улога при организирањето и учеството во процесите на соработка бидејќи се дел од услугите на ниво на заедниците и имаат добро познавање на заедницата и нејзините ресурси. Кадарот во центрите треба да се ослободи од задачите поврзани со „папирологијата“ и да започне да ја применува методологијата на „координирана грижа“. Тоа би значело дека старателите/надлежните социјални работници кои треба да изготват индивидуален план за реинтеграција, мора да ги исцрпат сите можности и да го вклучат и да го подготват семејството за враќање на детето во семејни услови.“

Во принцип, за подобрување и унапредување на состојбата на примарното семејство, но и зголемување и интензивирање на мрежата на поддршка на децата во процесот на ресоцијализација и реинтеграција, повторно би требало да се реактуализираат препораките од *Извештајот за функционирањето и предлози за трансформација на ЈУ за згрижување деца со воспитно-социјални*

проблеми и нарушено поведение-Скопје, изготвен од Завод за социјални дејности во 2018 година, каде се наведува потребата за:

- **Едукативни центри за групна работа со родители** - Согласно заштитата на правата и интересите на детето, а во насока на успешно планирање и спроведување на примарната и секундарната превенција, како и јакнење на родителските капацитети е потребно отворање на Едукативни центри за групна работа со родители на локално ниво и во рамките на МГД. Анализите покажаа дека овој вид на поддршка на родителите дава позитивни резултати особено кај децата во судир со законот и нивните семејства, а долготрајноста на резултатите би се постигнала преку плурализација и децентрализација на услугата на локално ниво. Во рамките на оваа форма, може да се предвидат и едукативни работилници кои би се спроведувале во рамки на МГД, со цел да се унапредат родителските вештини и да се добијат определени совети за понатамошната грижа за детето по излегување од МГД. На тој начин, истовремено ќе се остварат повеќе цели во однос на комуникацијата и соработката: зголемени контакти меѓу семејството и децата, семејството и стручниот персонал и поинтензивна вклученост на родителите во процесот на ресоцијализација на детето уште за време на престој во МГД.

- **Менторска програма** - Програмата за менторство на деца во судир со законот се спроведувала во 2012 година во ЈУ МЦСР на град Скопје и истата покажала позитивни ефекти кај децата (видливи преку превенција од нивно повторништво). Од овие причини, оваа форма на третман и заштита е потребно да се воведо како редовна мерка на помош и заштита кај децата во ризик и децата во судир со законот, во рамките на процесот на плурализација и децентрализација, како и со помош и поддршка на ресурсите на локално ниво.

Индикатор за неуспешниот процес за вклучување на семејството во процесот на реинтеграција на децата сместени во МГД, може да бидат и податоците наведени во Годишниот извештај на Заводот за социјални дејности-Скопје за начинот на функционирање и состојбите со корисниците и вработените во ЈУ за згрижување на деца со воспитно-социјални проблеми и нарушено поведение – Скопје, (2021). Во него се забележува дека од десет деца кои го напуштиле МГД ВО 2021 г., само тројца се вратиле во семејството (според официјалните податоци). Во тој контекст, дел од исказите укажуваат дека реинтеграцијата на овие деца е во уште полоша состојба во реалноста, како што велат: „*никој*

(од децата) не се вратил во семејството барем овие неколку години... затоа што нема каде да се вратат... „ништо добро не се случува со тие деца„. Несомнено дека некои од децата излегуваат од МГД како полнолетни лица и треба да користат други видови на права и услуги со кои ќе се олесни процесот на самостојно живеење. Сепак, одржувањето на комуникацијата и поддршката од семејството или со други лица за поддршка не треба да се заборава како поле на кое центрите за социјални работи треба да работат и по излегување на младите од МГД. Во суштина, младите во нивните 20-ти години генерално се потпираат на поддршката од страна на своето семејство или друг вид на социјална поддршка, но оние кои излегуваат од институции за деца се очекува да функционираат потполно независно. Во тој период, истите се соочуваат со бројни предизвици со кои ретко кој од младите би можел да се справи доколку нема мрежа за поддршка. Иако постојат достапни услуги за поддршка, во смисла на помош во периодот на транзиција, често младите го напуштаат домот неподготвени и без дополнителна социјална поддршка, немаат кому да се обратат, со што се зголемува ризикот од неуспех (Marek, Strnad, Hotovcova 2012) цитирано во (Pavelkova, Schavel, & Skodova, 2022) (Стефановска и др., 2023).

Заклучок кој би можел да произлезе е дека процесот на вклучувањето на родителите/семејството во процесот на ресоцијализација и реинтеграција на децата не е едноставен процес. Platt (2012) укажува дека каква ќе биде вклученоста на родителите/семејството во процесот на реинтеграција и благосостојба на децата зависи од многу фактори, меѓу кои низа надворешни фактори (на пр., околностите и ресурсите на родителите, вештините на социјалниот работник/старателот) и низа внатрешни факторите кај родителите (на пр. сознание, афект, мотивација). Тие, во суштина, ќе го одредат ангажманот на родителите во процесот на реинтеграцијата на нивните деца (Melz, 2021). Врз основа на вакви заклучоци во научната литература, утврдувањето на факторите кои најчесто влијаат за (не)успешниот процес на вклучување на семејството во процесот на ресоцијализација и реинтеграција на децата со воспитно социјални проблеми или нарушено поведение е потребно да бидат предмет на дополнителна и продлабочена анализа.

Излегувањето од алтернативната грижа³⁸ - глобален проблем³⁹

Возраста подразбира стекнување на емоционални, интерперсонални и практични животни вештини, и вообичаено се случува постепено, со поддршка на семејството. Младото лице се одвојува и преоѓа во самостоен живот во зависност од личната подготвеност, желбите и можностите. Но, основна карактеристика на возраста на младите кои излегуваат од алтернативна грижа е дека излегувањето е нагло, нееднакво, под притисок и многу порано од тоа на нивните врсници (Mednes, Johnson & Moslehudin, 2011). Тие се соочуваат со низа потешкотии во пристапот кон образование, вработување, станување и други транзициски можности, поради што претставуваат **посебно ранлива група** што денес се смета за **глобален проблем** (Pinkerton, 2006). **Веројатноста на нивната исклученост е до десет пати поголема** отколку на нивните врсници (Jackson & Saradev, 2001). Излегувањето од алтернативната грижа е клучен момент (а би требало да биде период) во животот на младото лице. Подготовката треба да биде изградена на цврсти темели, на стабилни и позитивни индивидуални искуства, на современа теоретска рамка и добра пракса. Во текот на целокупниот период на престој надвор од семејството, стручњациите треба систематски да работат на подготовката на младото лице да стане автономно, целосно да се интегрира во заедницата, посебно со стекнување социјални и животни вештини кои се подобруваат со учество во животот на локалната заедница. (т. 131)⁴⁰ Младите кои го напуштаат системот на грижа треба да се поттикнат да се вклучат во планирањето на животот и рамноправно да учествуваат во донесувањето на своите одлуки. И јавниот и приватниот сектор треба со различни поттикнувачки мерки да вработуваат деца од различни облици на заштита, посебно децата со посебни потреби. (т. 132)⁴¹

³⁸ Под **алтернативна грижа** во овој контекст се мисли на сместување во МГД, како алтернативна вонсемејна заштита.

³⁹ Поопширно во: *Zašto Okvirko?* Sladović Franz, B.: *Suvremene spoznaje o izlasku mladih iz alternativne skrbi*, стр. 20.

⁴⁰ Алтернативна брига о деци- Насоки УН за алтернативно заштита на деци

⁴¹ Ibid

Концептот на посттретман насочен кон корисникот и семејството⁴²

Посттретманот ги подразбира активностите на помагање и прифаќање на младото лице по третманот со цел разрешување на специфични животни ситуации и околности кои се јавуваат при осамостојувањето или повторното вклучување во старата (како и новата) животна средина. Тоа е најслабата алка во ланецот на интервентни мерки, па оттука и најголем предизвик при дефинирањето на системот на интервентни мерки (или, согласно нашата легислатива, социјални услуги во заедницата).

Smit и Laird (1992) тврдат дека напуштањето на домскиот третман е потенцијално стресно искуство за младото лице од повеќе причини (прекин на сместувањето може да настане нагло и без подготовка, а често и поради негативни околности; напуштањето на домот претставува неизвесност поради што се јавува несигурност; отпустот вклучува бројни промени и кај тие лица резултира со појава на бројни потреби и во многу различни подрачја на животот). Од тие причини, авторите сметаат дека на секое лице кое ја напушта установата му е нужен одреден облик на посттретман како би се ублажил „транзицискиот стрес“. Според некои истражувања, првите неколку месеци по враќањето во примарното социјално опкружување претставуваат најголем ризик за враќање во деликвентно однесување (Fagan, 1990- према Bouillet, 1999). Понатака, истражувањата, исто така, покажуваат дека добрите ефекти од третманот многу бргу се губат во неповолните услови на живот по враќањето во неадекватно животное опкружување (Mejovšek, 1984; Whittaker, 1992; Smit & Laird, 1992).

Повторно соочување со неповолните околности во потесното, но и во поширокото опкружување во кое младото лице се враќа, многу често претставува повторна причина за враќање на старите облици на однесување, а често и повторна институционализација. Од тие причини, семејството се враќа во фокусот на интересот на стручњаците што резултира со очекувањата од третманот кој во својот концептуален и содржински дел треба подеднакво да е насочен спрема семејството и

⁴² Поопширно во: Nivex Koller-Trbović, Anja Milosavljević (2005) POSTTREMAM- POMOĆ NAKON INSTITUCIJE ILI ŠTA NAKON TRETMANA , дел: Posttretman u sistemu interventnih mera, Kriminologija i socijalna patologija- časopis za kirminologiju, penologijuu i poremećaje u ponašanju, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet- Zagreb, br. 2.

спрема детето (Whittaker, 1992). Доколку кон кажаното се приклучи и **тешката економска ситуација** во нашата земја чиито последици се најтесно испреплетени со можностите за понуда и поддршка на лицето во посттретман, накратко ја расветливме сета тежина и потребата на овој сегмент на општественото реагирање. Дури, оспособувањето на младото лице да живее надвор од институционална грижа во согласност со општоприфатениот систем на вредности претставува најдобар критериум за степенот на неговата ресоцијализација, што е целта на третманот воопшто, а посебно на посттретманот. Основна цел е осамостојување на лицето, а тоа значи ослободување на лицето од потребата за помош од друг. Воедно, потсетуваме дека процесот на осамостојување не значи дека притоа детето е препуштено самото на себе, туку треба да е пропратено со соодветна помош и поддршка. Кон сето ова би ја додале новата улога на заедницата во која треба да се врати малолетното лице, што веќе беше потенцирано во делот за деинституционализацијата. Оттука, главни актери, според нас, во процесот на напуштање на алтернативната грижа (во нашиот случај малите групни домови) се детето како корисникот на услугите, семејството (доколку е функционално) и заедницата во која треба да се реинтегрира. Гледајќи ја на тој начин последната алка во ланецот на интервентните мерки на општеството, станува потполно јасно дека улогата и значењето на третманот и посттретманот во целост се рамноправни, односно ниту една од интервенциите не е доволна сама за себе.

Во врска со прашањето **кога е почетокот на посттретманот**, според некои автори, тој започнува со доаѓањето на детето во домот, а според други и пред неговото сместување (во прилог на ова одат и Насоките на ОН за алтернативна грижа за децата, Дел: Е. Поддршка по завршување на грижата, поточно т. 131 и 134). Со тоа всушност е нагласена улогата на институцијата на која младото лице е доверено за грижа, воспитување, чување и ресоцијализација. Показателите за ефикасноста на третманот (на кои укажуваат спроведените истражувања и праксата) би требало да бидат насоки за планирање на третманот, како што се: понуда на професионална едукација која од аспект на стопанството е прифатлива, а која на младите им е интересна, усвојување на навики и позитивни ставови спрема работата, социјални и комуникациски вештини и други подрачја на третманот кои се покажуваат како

посебно значајни за успешноста на ресоцијализацијата (Mejovšek, 1984; Altschuler & Armstrong, 1994a, 1994b).

Претпоставки за подготовка на младите и потешкотии при излез од алтернативната грижа ⁴³

При планирањето на **подготовката** за излез од грижа треба да се земе предвид фактот дека младите кои го напуштаат згрижувањето **не се хомогена група** во однос на нивното искуство пред и по згрижувањето, како ни во однос на нивното културно или етничко потекло. Оттука, и поради тие хетерогени карактеристики на подготовката, не може да се гледа како единствена, туку таа мора да се базира на индивидуалните карактеристики на поединецот, на неговите потреби и можности, како и на опкружувањето во кое се наоѓа (Stein & Wade, 2000).

Првата детерминанта на секој животен пат во периодот на полнолетство (зрелост), па така и на младите од алтернативната грижа е **прашањето на образование**. Државата како „**институционален родител**“ има одговорност да ги поддржува децата и младите се до нивното осамостојување и тоа на прво место со осигурување на достапноста на образованието на сите нивоа, како најважен фактор за изедначување на животните шанси. Имено, при напуштањето на грижата многу млади всушност не можат да ја искористат предноста на продолженото образование, како што тоа го прават нивните врсници, а „**нивниот пат во полнолетство (зрелост)** во исто време е **забрзан и згуснат**“ (Stein, 2006:274). По правило им недостасува **финансиска, практична и емотивна поддршка** од нивните семејства, а доколку и постојат некои семејни врски често се проблематични. Бидејќи ретко учествуваат во образованието по средното (некогаш само основното) училиште, почетокот на самостојноста понекогаш го обележуваат бројни проблеми – рано родителство, бездомништво, невработеност, зависност од социјалните давања/помош, а понекогаш и проблеми со психичкото здравје и судир со законот (Stein, 2006). Како значајни показатели за излегување од згрижувањето се сметаат и претходните семејни искуства, квалитетот на престојот во згрижувањето, сегашната социјална поддршка и возраста на младите (Mendes & Moslehudin, 2006.). Многу млади доживеале и се уште се опоравуваат од физичкото,

⁴³ Поопширно во: Zašto Okvirko?, дел од Sladović Franz, B.: Pretpostavke pripreme mladih za izlazak iz javne skrbi, стр. 19- 23

сексуалното и психолошкото насилство или емоционално злоставување или занемарување. Во текот на својот престој во институцијата младите ги искусиле и **недостатоците на државната грижа**, како што се лошиот квалитет на грижата, постојани промени на сместувањето, училиштето и згрижувачот, а понекогаш се тоа карактеристики и на другите облици на грижа. Исто така, **возраста на младите** е важна околност, бидејќи често се случува младите од 16 до 18 години да ја напуштат алтернативната грижа, па очекуваат директно од детство да „станат“ возрасни и да се грижат за самите себе. А, во најголем број на случаи, државата не обезбедува потребна финансиска, социјална или емоционална поддршка (Propp, Ortega & Newheart, 2003). Важно е да се истакне дека и стигматизирањето поради негативните претпоставки дека младите кои излегуваат од згрижување се „проблематични“, „тешки“ или „оштетени“ како и дека доаѓаат од „дисфункционални“ семејства може да доведе до исклучување од секојдневните активности (Nahab, 2009). Тоа што може да ги промени нивните животи, да им помогне да ги надминат потешкотиите или пак да ја унапредат нивната лична сила и компетенции е **лична и професионална поддршка** која младите лица треба ја примат по излегување од згрижувањето, постепенa подготовка, континуитет и стабилност во односите, како и позитивен пристап кон едукацијата. Но, повеќето се сами и изолирани и им недостасува мрежа на пријатели и семејство. Оттука, и термините **„осамостојување“** и **„самодоволност“** на младите, всушност, не се соодветни на нашиот јазик, бидејќи во коренот го имаат **зборот „сам“** што никако не е цел, туку обратно – целта е вклучување во заедница, ширење на социјална мрежа и на односи со други преку кои се остваруваат заедништво и сигурност во периодот на полнолетство (зрелост). Посакувано би било доколку институциите во заедницата, односно здруженијата на граѓани обезбедат некој облик на „мрежи на сигурност“ со цел младите да можат да се вратат по одредено време доколку за тоа се јави потреба, посебно ако се работи за млади кои не се полнолетни. Во таа смисла, со право се препорачува **постепен премин во самостоен живот** кој би требало да биде **пофлексибилен и да се темели на проценката на подготвеноста и на усвоените вештини**, а не само на стекнатото полнолетство.

На крај на ова прашање би се повикале на обидот да се сублимираат **начелата за излегување од алтернативна грижа**, кои според Wheal (2005) можат да се резимираат на следниот начин:

- Сите млади лица требаат да имаат План на излегување од грижа кој е сосредоточен на најдобриот интерес на младото лице,
- Планирањето на излезот од грижа започнува по 15 година,
- Партиципацијата на младото лице во планирањето на излагањето од алтернативна грижа е нужна,
- Младите кои излегуваат од згрижувањето да имаат пристап на јасни и соодветни информации,
- Обезбедено ниво на поддршка се однесува на специфичните потреби на младите лица и ги унапредува нивните животни резултати,
- Значајни лица, вклучувајќи го и семејството, се вклучени во давањето на заедничка поддршка на младото лице,
- Младото лице се поттикнува да задржи позитивни врски со родителите, семејството и заедницата од каде потекнува.⁴⁴

Целта и смислата на подготовката и поддршката на младите при излегувањето од воспитните установи ⁴⁵

Повеќе автори и практичари кои работат со деца укажуваат дека начинот на излегување од институцијата претставува клучна точка на институционалниот третман. Причина за тоа, од една страна, се наоѓа во фактот дека кај голем дел од младите, причините кои довеле до нивно „влегување во (алтернативна) грижа“, не се „санирани“, а од друга страна, од моментот на излегувањето од (алтернативната) грижа се зборува за период карактеристичен со **транзициски стрес**.

Од друга страна, доколку примената на третманските активности е негативна, **се поставува прашање** дали воопшто има смисла да се презема постретман или, пак, да се примени друг вид на интервенција по која треба да следи постретман? Странските автори крајната цел на третманот, а особено на постретманот, ја опишуваат со поимот „**реинтеграција**“ кој се однесува на функционирањето на поединецот во заедницата (Altchuler & Brash, 2004). Но, се поставува прашањето

⁴⁴ Поопширно во: Zašto Okvirko?, дел од Sladović Franz, B., str. 28- 29

⁴⁵ Ibid, дел од Milosavljević, A., стр. 31- 33

што со оние кои не се сторители на кривични дела, а биле во воспитните институции и подвргнати на третмани поради проблемите во однесување во поширока смисла? Од тие причини, многу автори (Altchuler & Armstrong, 2001; Altchuler & Brash, 2004; Chung & dr., 2007) заговараат термин „**реинтеграција во заедницата**“ како би се **нагласил холистичкиот пристап** на овој поим кој подразбира функционирање на поединецот во заедницата, со семејството, врсниците, другите институции, а не обична насоченост кон несторување на кривични дела односно превенција на рецидивизмот.⁴⁶ Накратко, основна цел на посттретманската заштита на младите лица е оптималната интеграција во заедницата во која живее, преземање на одговорноста за сопствениот живот, успешно задоволување на сопствените потреби, притоа, задоволување на потребите на други луѓе. Да поентираме со констатацијата дека **посттретманот е многу повеќе од превенција на рецидивизмот.**

Во прилог на погоре наведеното значење на посттретманот одат и некои ставови изнесени во Програмата за мал групен дом за деца со воспитно-социјални проблеми (*ЈУ Завод за социјални дејности- Скопје, април 2018*), а се однесуваат на подготовката и напуштањето на грижата. Додека децата се згрижени во малиот групен дом, воспитувачите го водат и поттикнуваат нивниот развој. Децата се поттикнуваат да се развијат во самостојни и независни личности, а визијата е да го исполнат својот потенцијал и да бидат „само-поддржувачки и придонесувачки“ членови на општеството. Подготовката за напуштање на грижата е структурирана и заснована на индивидуалните потреби на секое дете, **ресурсите на локално ниво** и законодавството. Целите за подготовката за напуштање на грижата треба да опфатат:

- јакнење на чувството на одговорност кај децата;
- достигнување емоционална зрелост и усовршување на социјалните и комуникациските вештини;
- јакнење на практичните животни вештини.

Во тој дел, согласно законската рамка, 3 месеци пред излегување од МГД, центрите за социјална работа треба да подготват план за

⁴⁶На тој начин со посттретманот ќе се опфатат и лица кои не биле во судир со законот, одн. не биле сторители на кривични дела, но на кои исто така им треба помош и поддршка при враќањето во заедницата.

реинтеграција во кој ќе се утврдат индивидуалните потреби на детето по излегување од домот. Се обезбедува финансиска помош и поддршка од 180.000,00 денари потребна за покривање на трошоци поврзани со домување или за други неопходни трошоци во првите неколку месеци по осамостојување на детето. Покрај наведената парична помош, младиот човек може да го оствари и правото на додаток за домување.⁴⁷

Според направената проценка во примарното семејство се очекува детето или да се врати во неговото семејство или да се обезбеди соодветно домување (кирија и слично). Во тој период се прават и напори да се најде соодветно домување (најчесто станови под кирија) и вработување за да може веќе младиот човек да заработува и да може самостојно да живее. Како што дел од интервјуираните велат: *Ние, многу работиме во тој дел, како децата да се осамостојат, користиме и лични пријателства да им обезбедиме занает, на пр., имаше едно дете кај мојот пријател учеше занает за споменици и го задржа на работа. Ние сме единствените кои со децата одржуваме комуникација и по излегувањето. Им помагаме со средства за хигена, понекогаш и ќе преспіјат тука, затоа што немаат каде.*

Во прилог на исказите, може да се констатира дека комуникацијата со социјалните служби продолжува и по напуштањето од домот и како што велат, уште најмалку една година имаат комуникација со децата, најчесто заради обезбедување докази за потрошените парични средства кои ги добиваат од излегувањето.

Но, наспроти тоа, од исказите исто така може да се констатира дека не секое лице е подготвено за самостојно живеење што значи дека нема каде да се врати, или семејството не го прима, нема соодветни работни вештини, има проблеми со менталното здравје и има потреба од друг вид понатамошна алтернативна грижа во рамките на системот на социјална заштита. Поради тоа, на одредени ранливи лица им се овозможува да останат одреден период и по навршување на 18 години или се бара друг начин на сместување и згрижување. Други лица, доколку не успеат да обезбедат соодветно прибежиште стануваат

⁴⁷Повеќе за ова право на: https://mtsp.gov.mk/registar-socijalna-zashtita-ns_article-registar-dodatok-za-domuvanje.aspx

бездомни за кои постојат и податоци од истражувања⁴⁸ и за кои и самите вработени изразуваат загриженост.

Како можност за подобрување на таквата состојба велат дека „Треба да имаме можност да ги следиме...да има систем, **сега нема систем** кој ни овозможува да ги следиме, откако ќе излезат.. да има систем во кој ќе има двонасочност..., процес на размена кој треба да тече и да биде многу природен и нормален во функција на децата.“

Во претходниот дел од трудот во повеќе наврати укажувавме дека едно од главните начела, а можеби и најзначајно е начелото на индивидуализацијата на постретманот, впрочем како што е тоа случај и при спроведувањето на третманот, со што уште еднаш се докажува нивната поврзаност и констатацијата дека се работи за континуумот на третманскиот и постретманскиот процес. Во таа смисла, а имајќи ги предвид наведените потешкотии со кои младите се соочуваат при излегувањето од институцијата (односно домот), може да се каже дека при развојот на индивидуалниот **постретмански план и програма** треба да се имаат на ум и неколку генерални критериуми за проценка на потребите во постретманот, а во функција на остварување на начелото на индивидуализација: Од која установа доаѓа и зошто младото лице било тамо?, Времетраењето на третманот?, Дали третманот завршил согласно со планот или е порано прекинат?, Каде младото лице се враќа?, Кои се законските можности?, Каково е образовното/професионалното ниво и статус на младото лице?, Кој е степенот на усвоеноста на социјалните и комуникациските вештини на малолетното лице?, Каква е прогнозата на рецидивизмот (дали му треба помош и/или контрола?), Кои се реалните можности за користење на услуги кои се потребни на малолетното лице? Освен овие генерални критериуми не смее да се изгубат предвид ни важноста на индивидуалноста на постретманот во зависност од возраста, родот и степенот/обликот на структурираноста и рестриктивноста на средината во која лицето се враќа.

⁴⁸ Повеќе во Стефановска, В., Бачановиќ, О. и Пеовска, Н. (2023). Патеки на бездомните лица пред и за време на бездомништвото, Факултет за безбедност – Скопје.

На самиот крај на делот посветен на посттретманот може да се извлечат неколку заклучоци. Јасно е дека процена односно идентификување на ризичните фактори и сили, е **прв чекор кон реинтеграцискиот план**, со тоа што планот се изработува **при сместувањето или непосредно по тоа**. Доколку планот за реинтеграција се изработи **при излегувањето од установата**, малку е веројатно дека детето, неговата социјална мрежа или заедница ќе бидат подготвени за негово враќање. Altschuler & Brasch (2002), слично како и други автори, зборуваат за **седум подрачја на работа** кои се **важни за вклучување и интеграција** по излегувањето од институцијата (вклучително и од малите групни домови). Тоа се: семејство и станбено прашање, врсници, ментално и физичко здравје, образование, вработување, злоупотреба на средствата на зависност и слободно време. Возраста и психосоцијалната зрелост на секое поединечно младо лице влијае на тоа на кое подрачје да се стави фокус, бидејќи секое подрачје претставува предизвик, но и можност во текот на работата и реинтеграцискиот континуум.

Во секој случај, и без оглед дали се работи за индивидуално програмирање или за модел на посттретманска програма, утврдени се **клучни принципи за посттретманска програма**:

1. Успешна посттретманска програма поврзува два важни фактори интервенција/помош и контрола/надзор.
2. Фокус се става на динамичните криминогени фактори: когниција, ставови, образование, врснички групи, употреба на дрога/алкохол, работни навики, меѓучовечки односи итн.
3. Програмите треба да бидат спроведени и изработени од страна на стручњаците, како и теоретски втемелени.
4. Поврзаност на институцијата и заедницата е нужна.
5. Програмите мораат да бидат интензивни и долгорочни (6 месеци до 2 години со чести контакти на децата и стручњаците).
6. Програмите мораат да бидат структурирани со јасни очекувања и последици.
7. Вклучувањето на семејството е клучно.
8. Планирањето на посттретманот бара соработка помеѓу стручњаците, семејството, детето и услугите во заедницата.
9. Детето треба да е активно во изработка на планот и програмата за работа.

10. Излегувањето од институцијата мора да биде структурирано и планирано, бидејќи ја зголемува шансата за успех во посттретманскиот период.⁴⁹

⁴⁹ Поопширно во: *Zašto Okvirko?*, del od Milosavljević, A., стр. 39- 42

Соработка со клучните актери во системот на правда на деца

Соработка со Центрите за социјална работа

Сместување на деца во групен дом се одвива со упатување со судско решение (а на предлог од ЦСР, во Установата „Ранка Милановиќ“) или со решение од ЦСР во Домот „25 Мај.“ Освен тоа, центарот има обврска да се грижи за детето преку поставување на старател и водител на случај, кои се во директна комуникација со институцијата во која е сместено детето. Така, старателот се грижи да му обезбеди на детето одредени права во правниот промет (вадење изводи, лична карта и сета потребна документација, запишување на детето во училиште, добивање разни согласности, соработка со училиште). Согласно новиот Закон за социјалната заштита, „водител на случај“ е стручен работник задолжен за конкретен случај кој во соработка со корисникот ги утврдува неговите потенцијали и потреби и користи професионални и други ресурси од центарот за социјална работа и други установи и организации на подрачјето на единицата на локалната самоуправа, а кои се неопходни за задоволување на потребите и надминување на проблемите, односно обезбедување на соодветни услуги за корисникот (Водич за имплементација на интегрирано управување со случаи и документација, Министерство за труд и социјална политика, 2019). Исто така, центарот има задача да работи на надминување на дисфункционалноста на семејството на детето, која придонела детето да биде упатено во институција, и, истовремено да му помогне да се подготви за враќање на детето дома.

Со измената на Законот за социјална заштита од 2019 година, на стручните работници во центарот од редот на социјални работници, педагози, психолози и правници, им беше дадено да работат и услуги и права, со што се изгуби специјализацијата која постоела пред донесувањето на законот и која е битна за секоја професија. Тоа значи, дека водител на случај во една општина работи со повеќе категории на лица: стари лица, бездомници, домови за стари лица, сместување стари лица во Специјалната болница за геријатриска и палијативна медицина „13 Ноември,, – Скопје и малолетничка деликвенција. Во општина Карпош сите услуги ги работи само еден стручен работник, што е несоодветно бидејќи услугите секогаш се работат тимски.

Во Меѓуопштинскиот центар за социјална работа на град Скопје, како најголем центар за социјална работа во државата, кога се согледало дека измените на законот и новиот начин на работа не функционираат, се вратиле на поранешен начин, а тоа значи дека одделенијата за брак и семејство, семејно насилство и старателство продолжиле на начин на кој функционираше пред донесување на законот. Единствено, не постои одделение за деца и млади како порано, односно, она, што до пред измените на законот го работеле тимови составени од социјален работник, педагог, психолог и правник, сега го работи едно стручно лице кое припаѓа на некоја од овие професии. Со оглед на тоа, социјалните служби сметаат дека објективно немаат време да се посветат на децата сместени во МГД и на нивните семејства. Одговорноста за тоа ја гледаат во новата поставеност на одделенијата, што доведува до тоа стручните работници да бидат оптоварени, да немаат време за исполнување на сите обврски, што води до согорување на работа. Како илустрација за оваа состојба, во 2022 само од ЦСР на град Скопје заминале околу 100 лица, односно дале отказ од работа. Како причини за заминување, вработените ги наведуваат преоптовареноста од работата, неможноста да постигнат она што се бара од нив, ниските плати кои не соодветствуваат на одговорноста што ја имаат, притисокот од надлежните, генерално непочитувањето, пред се од страна на надлежното министерство, немањето стручни тимови, намалените ресурси (на пример, за да одат на терен за да интервенираат итно чекаат кола и по две недели) и лошите услови за работа. Се истакнува и слабиот интерес на стручни профили да се вработат во ЦСР. Понекогаш се примаат луѓе кои, заради јазични бариери не можат да работат со сите корисници (на пример, не го разбираат македонскиот јазик).

Во однос на стручното усовршување и обучување, освен од Заводот за социјални дејности немале специфични обуки кои се однесуваат на деинституционализација. Пред донесување на новиот Закон за социјална заштита, како и пред започнување на деинституционализација, не биле консултирани како практичари, како што велат: *„во ред е што сето ова се случило, меѓутоа секојпат кога се носат закони никојпат не се повикани луѓето што директно се вклучени во нивна реализација...на нас се ни наметнуваат, дали тоа функционира, дали ние можеме да го оствариме, дали е реално, никој*

не не прашува... не е исто да си директно вклучен во процесот и да експериментираш дали нешто би било добро или не“.

Од центрите признаваат дека често си ја префрлаат одговорноста за децата со вработените од установите, бидејќи тие (во центрите) не се екипирани и сметаат дека во МГД имаат повеќе време и увид во она што се случува со децата. Понекогаш ги викаат од центрите за одредени ситуации кои сметаат дека вработените од домовите можат сами да ги решат. И покрај тоа што забележуваат дека воспитувачите од МГД не им поставуваат граници на штитениците, сепак соработуваат, заедно пишуваат извештаи и центарот нагласува дека вработените во домовите на децата им наоѓаат работа и им помагаат за започнување на самостоен живот.

Во однос на споредбата помеѓу институционалниот и деинституционалниот начин на вонсемејна заштита на деца со воспитно-социјални проблеми и со нарушено поведење, се наведува дека можеби сега се зголемени повеќе правата и слободите на тие деца, но дека тие слободи се злоупотребуваат „како да немаат никакви обврски „немаат граници... излегуваат, не се враќаат, излегуваат не кажуваат кај се, ...„ги нема по десет дена, ќе дојде само да се истушираат, јадат и пак си заминуваат“.

Објективен проблем е што вработените во центарот, кои се водители на случај или старатели често се менуваат, така што само што се воспоставил однос на доверба со детето, вработеното лице оди на друго работно место. Водењето на обемна администрација дополнително ги оптоварува стручните работници од центрите и им одзема време кое би можеле да го вложат во работа со децата и семејствата: „иако законскиот дел е комплетно покриен, меѓутоа што сме постигнале, ништо суштински, секој гледа да не одговора, да си го заврши предметот“.

За соработката со училиштата од центарот велат дека е одлична, иако имаат проблеми со децата кои бегаат, бидејќи повторно треба да ги запишуваат во училиште.

Со семејствата на децата центрите не работат воопшто, така што децата после живеење во групен дом ретко се враќаат во семејството („никој

од децата не се вратил во семејството барем овие неколку години овие деца што се ... затоа што нема каде да се вратат“). Девојчињата обично рано се мажат, желни се за љубов и внимание и неретко влегуваат во насилни врски и бракови. Укажуваат и на трансгенерацискиот пренос на проблемите на однесување, односно дека децата што ги раѓаат во ваквите бракови често им се одземаат за нивна негрижа, поради што кругот на насилство продолжува.

Вработените од МГД забележуваат на социјалните служби поради недостатокот на соработка, несоодветното сместување на децата од нивна страна, непостапување и нивна недоволна присутност како старатели на децата. Истакнуваат дека одредени старатели на децата ретко доаѓаат. Исто така, во извештаите за новите деца кои се сместуваат понекогаш недостасуваат важни информации, што може негативно да се одрази врз самите деца.

Само триесетина години наназад, и во светот и кај нас, децата и адолесцентите кои биле окарактеризирани како „воспитно запустени“, „беспризорни“ или „антисоцијални“ заедно со нивните родители, се сметани за непогодни и тешки за работа, па дури и за непоправливи, така што се префрлувани од еден систем во друг (од системот на социјална заштита кон малолетничко правосудство или кон здравствените институции). Во поголем број на случаите навистина и немало многу успех во нивниот третман, затоа што третманот се сведувал на примена на различни форми на превоспитување, дисциплинирање, институционализација и ресоцијализација. Во тоа време скоро и да не постоеле посебни психотерапевтски програми за деца и адолесценти со проблеми во однесување. Меѓутоа, денес постојат голем број на различни програми за третман кои се наменти за овие деца и адолесценти, а кои се научно и емпириски потврдени како ефикасни.

Како пример ќе наведеме една од тие програми: *Тренинг за контрола на агресивност (оригинален назив на програмата е ART -Aggression Replacement Traininig)*. Тоа е сложена интервентна програма која се состои од три модули: тренинг за социјални вештини, тренинг за контрола на лутина и тренинг за морално резонирање. Сите три модули се изведуваат синхронно со група од 8-12 адолесценти. Тренинг е интензивен, се одвива три пати неделно, 10 недели, вкупно 30-40 сати

тренинг. Наменет е за деца и адолесценти со екстернализирано, агресивно и антисоцијално однесување, кои, во развојниот период имаат пропуштено да воспостават соодветно ниво на контрола на бес, агресивност и социјални вештини. Целта е да се унапредат социјалните вештини и да се воспостави регулација на емоциите, како и да се унапреди моралното резонирање за потребите и правата на другите. Контролираните студии во светот ја покажуваат нејзината делотворност. Програмата поседува добро разработени прирачници, со материјали за водење на програма и сеанси, сертификација и супервизија на стручњаците, а МТСП (сега МСПДМ) треба да најде начин да се обучат стручњаци кои би ја спроведувале, оваа или некоја друга програма за која сметаат дека ќе биде соодветна. Позитивен пример во наши услови е обучување на кадар и примена на програмата *ТОПС! Програма за стекнување на вештини за справување со лутина и бес*, која се спроведува од 2022 во ВПДом во Волковија.

Иако повеќето од децата потекнуваат од дисфункционални семејства, заради кои и се сместени во установа за деца без родителска грижа и/или со воспитно-социјални проблеми, центрите за социјална работа скоро и да не работат таа дисфункционалност да се намали. Со сместување на детето во институцијата, тоа уште повеќе се одалечува од семејството. Членовите на семејството ретко ги посетуваат децата, не само заради незаинтересираност, туку и со оглед и на нивната лоша материјална состојба. Центрите би можеле да помогнат материјално (на пример, со надомест за автобуска карта од местото на живеење до Скопје каде им се наоѓаат децата). Исто така, и со родителите би можеле да се воведат тренинзи за унапредување на социјални вештини, кои обично траат од 25-30 сеанси во зависност од тоа дали работат со одделно семејство или со група на семејства. Тренингот се базира на обучување на родителите за стратегии на позитивно и ефективно родителство, како и на демонтирање на дисфункционални семејни обрасци. Децатата, освен во посебни случаи, не се вклучени во работилниците, што значи дека, веднаш по сместување на детето во групен дом, центарот за социјална работа, од местото каде што е детето, треба да почне да спроведува програми за родители. Ова е значајно затоа што, доколку не се работи со семејството, а детето по престојот од домот ќе се врати во семејството, истите обрасци на однесување, кои обично доведуваат до нарушување на однесувањето, ќе останат непроменети.

Соработка со училиштата

Со деинституционализација, за разлика од поранешниот период, кога децата биле сместени во „25 мај“ и „Ранка Милановиќ“, (кога наставниците од околното училиште доаѓале во домот да држат настава, или кога децата во тоа училиште биле издвоени во посебно одделение ?!), сега, откако живеат во групните домови се потполно вклучени во образовниот систем. Пред да се случи деинституционализација, училиштата во кои ќе се вклучат децата, добиле известување дека институциите се трансформирани во мали групни домови, така што мора да бидат опфатени во училиштата на кои реонски им припаѓаат. Обуки кои се однесуваат на специфичноста на овие деца, и кои би биле подготовка за нивно подобро прифаќање во училиштето, ги немале ниту тогаш, ниту сега.

Од спроведените интервјуа, дознаваме дека со децата генерално немаат поголеми проблеми. Свесни се дека ним им е потребно повеќе љубов и внимание и дека децата понекогаш прават инциденти за да го свртат вниманието кон себе. Училиштето ги мотивира да се вклучат во вонучилишни активности како што се музика, спорт, цртање, некои проекти (компостирање). Воспитувачите во куќите имаат добра соработка со училиштата, на пример, кога детето нема да дојде на училиште, веднаш ги информираат воспитувачите, се договараат со наставниците да не ги пуштаат сами оние деца кои имаат историја на бегства, туку да ги задржат додека некој не ги земе, бидејќи не се сигурни дали ќе се врати во домот.

Иако училишниот кадар во почеток имал сомнеж како ќе се справат со овие деца, се покажало дека во одделението ги прифаќаат, иако понекогаш имаат проблеми со родителите на останатите деца. *„Дури на почетокот детето и да направи некој инцидент за да привлече внимание, тоа брзо се сузбива и немаме некои поголеми проблеми“*. Наведуваат дека децата од домот не се сторители на врсничко насилство.

Иако сакаат да доаѓаат во училиште, наставниците и стручниот тим се свесни дека тие понекогаш не можат да издржат да седат до крајот на наставата, што се толерира. Кога е потребно, психологот работи со децата. Иако во почетокот е потребно време наставниците да им се

доближат, кога тоа ќе се случи, учениците ги прифаќаат и имаат добра соработка и задоволни се од односот на наставниците кон нив.

Од анализа на сите системи кои се вклучени во деинституционализација, сметаме дека училиштето во однос на децата од групните домови се покажало како многу значаен заштитен фактор. Стручните тимови и наставниците, без било каква обука, успеваат да создадат средина со позитивна клима која за децата е од непроценливо значење. Во училишниот контекст, децата се прифатени и од своите соученици и од наставниците, кон нивните евентуални слабости се покажува разбирање, што претставува добра основа за учење на вештини важни за вклучување во општеството.

Соработка со здравствените служби

Во однос на соработката со системот на здравствена заштита, вработените во домовите не се задоволни. Немаат предност во однос на здравствените услуги како институција, а и кога ја имаат тоа е врз основа на лични контакти со социјален работник во одредени, психијатриски институции. Проблемот со децата со психози или граничните случаи, како и со децата кои имаат проблем на зависност, или кои пројавуваат агресивно однесување е тоа што ЈУ за згрижување на деца со воспитно-социјални проблеми и со нарушено поведение нема свој психијатар, а ни стручен тим. Вработените се залагаат за посебно одделение во кое таквите деца би се третирале соодветно. Наведуваат дека на една средба на работната група формирана од МТСП (сега МСПДМ), во која учествувале психијатар од детска психијатрија, претставници на НВО и вработените од ЈУ за згрижување на деца со воспитно-социјални проблеми и со нарушено поведениесе договориле дека на децата треба да им се даде целосна поддршка, а не само медикаментозна терапија. Но, на другите понатамошни средби, претставниците на здравството не се појавиле. Во моделот на деинституционализација, здравството не е вклучено како дел, туку како надворешен соработник, поради што веројатно произлегуваат проблемите.

Во однос на психичките нарушувања, установата воглавно соработува со Заводот за ментално здравје, каде се врши категоризација и со Детска психијатрија каде се третираат децата со психички нарушувања,

се дава терапија и, кога тоа е потребно, се врши хоспитализација на одредени корисници со ментални нарушувања.

Свесноста за потребата за психотерапија кај децата постои кај вработените. Институцијата го користела договорот на МТСП (сега МСПДМ) со невладината организација „Хера“, каде децата оделе на психотерапија и имале добри резултати. Меѓутоа, министерството на овие советувалишта ја намалило цената на чинење по клиент, така што таа соработка престанала. Вториот проблем кој го истакнуваат воспитувачите е што, заради организациски причини, психотерапевтите се менуваат што не е добро за децата, бидејќи е потребно, доколку еден психотерапевт започнал, тој треба постојано да работи со детето. Во неконзистентна и нередовна психотерапија вработените, особено психолозите гледаат проблем. Според нив, психотерапијата треба да се работи во континуитет, бидејќи претставува процес. Менувањето на психотерапевтите и прекинувањето на третманот, со оглед на тоа дека започнатиот процес треба да се заврши, а не да биде прекинат, може да создаде дополнителен проблем со одредено дете. Во одредени случаи, децата одбиваат медикаментозна терапија затоа што се чувствуваат контролирани, а, од друга страна кога се во бегство, вработените не знаат дали ја примиле терапијата и што друго консумирале. Кога одбиваат терапија, воспитувачите велат дека нема начин на кој би ги натерале да ја примат. И во однос на психотерапијата некои деца одбиваат да одат, поради што е потребна соодветна мотивација од страна на воспитувачите.

Сметаме дека постоење на стручен тим, кој е независен и кој би работел со децата, чии членови не се дел од куќите во кои децата живеат, би било преодно решеније во однос на мотивирањето на децата да прифатат она што е битно за подобрување на нивното ментално здравје, вклучително медикаменти и психотерапија. И воспитувачите се на мислење дека им е потребен стручен тим: Кога ќе има стручен тим кој ќе биде избран од надворешни експерти, тогаш тој стручен тим ќе може да направи проценка за ресоцијализација заедно со тимот на воспитувачи. Од друга страна, услугите кои се нудат за овие деца како помош и поддршка на воспитувачите не е доволна. Тие сметаат дека треба да имаат континуирана поддршка во форма на супервизија, со оглед на природата на работата која често доведува до согорување. Како што велат: *„Оваа работа согорува, изложени сме на*

фрустрација заради тешката судбина кои ја имаат овие деца, сите фрустрации и целата агресија ја истураат на нас..и тоа фрустрира..ти пробуваш и пробуваш, да дадеш со разни начини, да подадеш рака, но, сето тоа има многу мал ефект. Иако сме ние професионалци, тоа ни создава чувство на нереализираност. Немаме никаква супервизија, само меѓусебно ќе се пожалиме“.

Соработка со полицијата

Имајќи предвид дека значаен дел од децата и за време на престојот во МГД манифестираат девијантно и/или криминално однесување, полицијата е често неопходен дел од мултисекторското постапување во третманот со децата во ризик и со нарушено поведение и таа има посебна улога. Имено, полицијата, најчесто е првиот орган со кој малолетното лице стапува во контакт по сторување на делото и од неговиот понатамошен третман зависи какво ќе биде и понатамошното делинквентно однесување. Многу е битен првичниот пристап, бидејќи полицијата ја има клучната улога во намалување на ризикот од повторништво. Дали ќе се однесува со респект, дали уште веднаш ќе го етикетира како делинквент или ќе пристапи со „татковска грижа,, и во негов најдобар интерес, ќе зависи и како детето ќе ја доживее првичната реакција.

Во нашето истражување, исказите од интервјуираните лица укажуваат дека контактите и соработката на полицијата со вработените во МГД, како и со социјалните служби се случуваат често како што се чести инцидентите, бегствата и сторените кривични дела од страна на децата. Меѓусебната соработка во најголем дел се одвива за да се пријават бегства на децата, сторени насилства во домот, во училиште, но и по пријавени кражби кога децата се фаќаат на лице место или се пројавени како главни осомничени сторители. Во тој контекст, полицијата ги презема неопходните законски мерки, односно објавува потерница за лице во бегство или поднесува кривична пројава за понатамошно процесирање на кривичното дело во рамките на системот за правда на деца. Но, прашање кое се поставува е дали наведените мерки се ефикасни и придонесуваат за намалување на бројот на бегства и на извршени кривични дела од страна на децата. Иако за наведеното прашање е потребно да се направи детална

анализа и истражување, сепак од исказите на интервјуираните лица може да се констатира следново:

- одреден број деца значително долго време отсутнуваат од МГД што укажува дека мерките за нивно пронаоѓање како да се „одолговлекуваат,, или во секојдневните полициски задачи, пронаоѓањето на децата во бегство не претставува приоритет,
- одреден број деца се чести сторители на кривични дела што укажува дека брзото и ефикасно процесирање на делата „затајува,,. Неказнивоста на децата во судир со законот ги охрабрува да продолжат со понатамошно девијантно и криминално однесување.
- полицискиот пристап кон децата во судир со законот се заснова на поднесување кривична пријава. Не постои системска превентивна политика на полицијата во спречување на детското престапништво, освен што полициските службеници во неформални разговори ги советуваат децата за последиците од нивното однесување и можностите да добијат затворски казни доколку продолжат со вршење кривични дела.
- генерално постои добра соработка меѓу полицијата и другите актери во системот за правда на деца за справување со пријавените инциденти и кривични дела, но таа соработка не го намалува проблемот и не ги допира причините кои влијаат врз девијантното однесување на децата.

Врз основа на наведените констатации се јавува потреба за зајакнување на улогата на полицијата во областа на малолетничката деликвенција. Но, улогата на полицијата не смее да се ограничи само на фаќање на сторителот и на негово упатување до надлежните служби за понатамошно постапување и третман. Напротив, таа треба да има комплементарна улога со другите актери во системот на правда на деца и да биде често присутна во организирањето на третманските и другите активности во процесот на ресоцијализација и реинтеграција на децата во заедницата.

Поглавје 4- Заклучоци и препораки

Основна придобивка на деинституционализацијата е преминот од институционална кон *грижа во заедницата*. Грижата во заедницата не е само промена на локацијата, туку и длабока промена на начинот на кој се обезбедуваат услугите. Таа подразбира процес во заедницата, учество на разновидни даватели на услуги, афирмација на човековото достоинство, зајакнување на корисникот да преземе различни улоги и да води вообичаен живот. Таа означува право на корисникот *да биде вклучен во заедницата*.

Самостојното живеење е клучен концепт и главна цел на деинституционализацијата. Притоа, тоа не треба погрешно да се сфати како отсуство на зависност од поддршката од друг; тоа го означува сосема спротивното, потребата од поддршка за самостојно живеење и контролата врз потребната поддршка. Тоа значи „самостојно живеење со поддршка“, а се однесува и на *самостојно живеење во заедницата*.

Услугите се персонализирани, а се прилагодуваат според потребите на корисникот, со цел да се надминат услугите специфични за институциите во кои претходно престојувал карактеристични со тотален и стандардизиран одговор типичен за установите воопшто, вклучително и за воспитните. Главната алатка на персонализацијата или на грижата фокусирана врз лицето е *личното планирање* (различно од „индивидуално планирање“).

Деинституционализацијата и развојот на услуги во заедницата бараат нови начини на планирање, организирање и финансирање услуги за лицето - корисник, со цел да се обезбеди потребната поддршка во неговата вообичаена средина. Самата заедница треба да стане давател на грижа врз основа на потребите на нејзините членови преку спроведување микро проекти за услуги и активности кои ќе ѝ служат на целата заедница и за општо добро. На таков начин, заедница ќе развие подобро разбирање за социјалната инклузија и за вредноста на лицата од ранливите групи како нејзини рамноправни членови.

Групните домови во процесот на деинституционализацијата се неопходен дел од овој процес, при што не смее да се изгуби предвид

нивната преодна форма, одн. транзициски вид на деинституционализација на патот кон целосно остварување на „правото да се живее во заедницата“. За да тоа се постигне „треба да се направи поголем напор да се отстранат пречките во околината, да се обезбеди пристапно домување и да се развие систем за живот со поддршка, како и алтернативни опции за семејна грижа за децата.“

Младите кои излегуваат од грижа се соочуваат со низа на потешкотии во пристапот кон образование, вработување, станување и други транзициски можности, поради што претставуваат посебно ранлива група што денес претставува глобален проблем. Веројатноста на нивната исклученост е до десет пати поголема отколку на нивните врсници.

Бројот на деца со воспитно-социјални проблеми и со нарушено поведење - корисници на вонсемејна заштита и на услугата сместување во установа, односно во мал групен дом се намалува во последните 5 години. Можните фактори кои влијаат врз намалување на бројот (упатување само од страна на судот деца во ризик, бавно процесирање на предмети од системот за правда на деца, зголемена примена на социјалната услуга „сместување деца во згрижувачки семејства,, и слично) треба да бидат предмет на длабинска и повеќеслојна анализа со цел да се согледа дали намалениот број упатувања е одраз на реалната состојба или одраз на одредени приоритети во системот на социјална заштита, односно за правда на децата. Согледаните состојби ќе овозможи да се согледа дали трансформацијата на установите е позитивна реформа во смисла да се третира како преодно решение до целосната реинтеграција на детето во семејството и во заедницата.

Во Националната стратегија за деинституционализација Тимјаник 2018 - 2027 не се предвидени посебни нормативи, стандарди, односно околности при трансформирање на ЈУ за згрижување на деца со воспитно-социјални проблеми и нарушено поведење. Имајќи предвид дека станува збор за деца со посебни ранливости и цели на нивното згрижување што се состојат во потребата од ресоцијализација и корекција на однесувањето, се јавува потреба за значително подобрување на нормативната рамка во тој дел. Имено, **се јавува потреба за правно нормирање на третманските и други активности**

наменети за децата кои се сместени во МГД во согласност со новите животни околности во средина налик на семејно живеење. Тоа значи дека законот за извршување санкции, како и законот за правда на деца во делот на извршување на воспитната мерка „упатување во воспитна установа“, треба да се усогласат со новите околности настанати со трансформацијата на воспитната установа. Во тој контекст, МГД во организациска и функционална смисла, како замена на воспитната установа, треба да ги оствари општите и посебните воспитни цели.

Не постои унифицираност во терминологијата што се користи за различните категории деца. Деца во ризик, деца во судир со законот, деца со воспитно-социјални проблеми и деца со нарушено поведење. Иако термините деца во ризик и во судир со законот се дефинирани во Законот за правда на деца, во правните акти кои се дел од системот на социјална заштита не постои усогласеност со тие термини, а ниту категориите дете со воспитно социјални проблеми и со нарушено поведење не се јасно определени.

Постојното решение за изнајмување куќи врз основа на договор за закуп за кои се плаќа месечна закупнина предизвикува проблем на финансиска одржливост, ризик од селења, како и ризик по безбедност на децата и на вработените. Истовремено, користење приватни куќи значи слабеење на државните ресурси и институции, односно нивна неискористеност. На долг рок ваквото решение е неодржливо и значи намалување на капацитетите на системот на социјална заштита, посебно спрема оваа ранлива категорија деца.

Бројот на стручни работници во МГД се намалува во последните три години, што резултира од повеќе причини: сложеност на работата и немотивираност, основ за добивање сертификат за понатамошно користење во странство, основ за добивање други попримамливи работни позиции и слично.

Обуката на стручниот кадар кој работи во МГД е значаен фактор за успешноста на процесот на деинституционализација и ресоцијализација на децата сместени во МГД. Дел од вработените укажуваат дека, покрај основните обуки кои ги добиле од страна на стручен кадар од Заводот за социјални дејности, отсутнуваат дополнителните обуки за специфични теми поврзани со деца со воспитно социјални проблеми или со нарушено поведење, како што

се: справување со деца кои имаат проблеми со менталното здравје, превенција на девијантно однесување, справување со деца корисници на психотропни супстанции, третман и заштита на деца жртви на трговија со луѓе итн. Посебно се нагласува важноста од развивање на мултисекторски обуки во кои ќе биде вклучен кадар од МГД, ЦСР, МВР, НВО и други субјекти, со цел подигнување на свеста за значењето на процесот на деинституционализација, како и за карактеристиките и потребите на децата сместени во МГД.

МГД се соочуваат со ограничени материјални и просторни капацитети. Нема доволно простор за спроведување спортски, работни и други активности како дел од процесот на ресоцијализација. Дел од вработените велат: *децата многу малку ни се вклучени во активности... спортски активности, јазик, курсеви...* (бидејќи претставува финансиски проблем). Оттука, и реалниот судир меѓу нормативно дефинираните третмански активности, од една страна и ограничените просторни можности и материјални услови за нивно спроведување, од друга страна.

МГД и отворениот режим не ги спречува бегствата на оние штитеници кои се склони кон самоволно напуштање, ниту успева успешно да ги адаптира во семејна средина со динамика на семејно живеење. Тоа значи дека МГД не успева да ги придобие и да ги одврати оние деца кои се склони кон криминално однесување. Сепак, значајна придобивка е намалувањето на „криминалната инфекција,“ спрема повеќе деца, посебно злоупотребата на постарите спрема помалите деца, што била честа појава во старите домови.

Од достапниот Регистар на лиценцирани даватели на социјални услуги може да се утврди дека не е регистриран давател на услуги на деца со воспитно-социјални проблеми и со нарушено поведење кои се сместени во МГД. Од достапните и регистрирани здруженија на граѓани ретко (или нема такви) кои во своите програмски приоритети дефинираат и обезбедуваат одредени социјални услуги, односно активности насочени кон оваа категорија деца. Оттука, идејата за зголемување на социјалните услуги во заедницата во рамките на процесот на деинституционализација не наиде на „широко отворени раце,“ од граѓанското општество. Дури и можноста одредени здруженија на граѓани да се вклучат во системот на даватели на

социјални услуги, со финансиска поддршка од МТСП (сега МСПДМ) не ги вклучи овие категории деца во мерка во која се очекуваше.

Третманските активности како дел од процесот на ресоцијализација на децата со воспитно-социјални проблеми и со нарушено поведење ретко се спроведуваат и не претставуваат редовен дел од воспитната работа. Сепак, децата се согласуваат дека вработените често ги советуваат за нивното однесување, што го оценуваат како позитивно и изразуваат задоволство од односот и пристапот на повеќето воспитувачи.

На образованието се посветува сериозно внимание имајќи предвид дека тоа е клучна алка во целиот процес. Се трудат да ги опишат и да го завршат основното и средното образование кои се основа за насочување на детето и за негов правилен развој во понатамошниот живот. Но, децата кои имаат посериозни нарушувања на менталното здравје се исклучени од училиште бидејќи прават проблеми и во такви случаи се немојќни да постигнат позитивни резултати во образовниот процес.

Децата изразуваат задоволство од функционирањето на МГД, посебно оние кои имаат историја на институционална грижа и кои биле сместени во установите. Велат дека имаат подобри услови, поголема слобода, а посебно го нагласуваат фактот што има помалку деца и со тоа полесно ги избегнуваат конфликтните ситуации или несаканото друштво.

Со трансформацијата на установата за згрижување на деца со воспитно-социјални проблеми и со нарушено поведење во МГД се оневозможи процесот на опсервација и дијагностика кој се спроведувал од страна на стручен тим одреден период во посебен оддел во рамките на установата. Таа алка од процесот недостасува, и со отворањето на МГД, децата со соодветно решение или пресуда непосредно се упатуваат во куќите, од кои се очекува брзо да се адаптираат. Децата не се соодветно подготвени за живот во нова средина, а ниту самите воспитувачи не се целосно запознаени со околностите на новото дете. Поради тоа, отсуството на опсервација, како еден вид подготовка и запознавање со новите деца за негова подобра адаптација во

средината се оценува како значајна слабост во процесот на деинституционализација.

Со трансформацијата на установата, се става фокус на воспитната работа, а се занемарува стручната. Тоа значи дека воспитувачите во МГД се целосно посветени на воспитната работа и немаат обврска да даваат стручни наоди и мислења за децата. Поради тоа, самите вработени сугерираат да се врати стручниот тим како значаен дел од целиот процес кој ќе прави соодветни проценки, анализи, посети во семејствата на децата, како и следење на активностите и на успешноста од процесот на ресоцијализација за секое дете посебно.

Според социјалната структура на децата, како и состојбата со нивното ментално и физичко здравје, во МГД се сместуваат различни категории деца. Дел од нив имаат посериозни нарушувања на менталното здравје, проблеми на зависност и насилно однесување кои бараат посебен третман и пристап во работата. Имено, со функционирањето на МГД не е надминат проблемот со отсуството на специјализирани третмани и посебни стручњаци за одредени здравствени состојби и ранливости. Напротив, отворениот режим го мултиплицира проблемот поради отсуството на контрола и зголемен надзор во нив. Поради тоа, домовите, без соодветни третмани и стручен кадар, не се погодно место за деца со проблеми на зависност и со нарушување на менталното здравје. Се додека обезбедувањето соодветна здравствена заштита не оди паралелно и заедно со социјалната заштита не може да се зборува за успешен третман спрема децата со проблеми на зависност и нарушување на менталното здравје.

Во МДГ одредени деца продолжуваат со одредени облици на криминално и девијантно однесување. Се јавуваат случаи на физичко насилство, конфликти во училиште, злоупотреба на марихуана, демолирање на инвентар и слично. Тоа покажува дека вработените не можат соодветно да се справат со криминалното однесување на дел од децата, отсуствува интердисциплинарен третман и соработка со стручни лица и се јавува потреба за вклучување на системот за правда на деца и справување со деца кои се во судир со законот.

Проблемот со девијантно и криминално однесување негативно се одразува врз другите деца во истиот или во друг дом. Тој е засилен со

проблемот на отфрлање и неможност децата да се адаптираат во новата средина и соседство. Имено, печатот што го носат како „домски деца„ колку и да се занемарува кај дел од нив предизвикува негативно влијание и потреба да се остане во истиот круг на такви деца. Во таквото друштво наоѓаат припадност, сигурност и заштита, независно од негативните последици за нив. И спиралата на негативни обрасци на однесување продолжува.

Вработените во МГД се соочуваат со зголемен обем на административна работа што негативно влијае врз воспитната работа. Имено, поради потребата да пополнуваат дневни, месечни и периодични извештаи, планови или евалуации во повеќе обрасци се ограничува работно време посериозно да се посвети на воспитната работа со децата.

Посттретманот ги подразбира активностите на помагање и прифаќање на младото лице по третманот со цел разрешување на специфични животни ситуации и околности кои се јавуваат при осамостојувањето или повторното вклучување во старата или новата животна средина. Посттретманот е најслабата алка во ланецот на социјални услуги, па оттука и најголем предизвик при дефинирањето на концептот на системот на социјални услуги во заедницата. На секое лице кое ја напушта установата нужен му е одреден облик на посттретман како би се ублажил „транзицискиот стрес“. Според некои истражувања, првите неколку месеци по враќањето во примарното социјално опкружување претставуваат најголем ризик за враќање во деликвентно однесување. Добрите ефекти од третманот многу бргу се губат во неповолните услови на живот по враќањето во неадекватно животно опкружување.

Од тие причини семејството се враќа во фокусот на интересот на стручњаците што резултира со очекувањата од третманот кој, во својот концептуален и содржински дел, треба подеднакво да е насочен спрема семејството и спрема детето. Вклученоста на семејството во процесот на ресоцијализација и реинтеграција на детето може да се оствари низ неколку аспекти: 1. комуницирање со и посети на детето додека е сместено во МГД, 2. соработка на семејството со надлежниот социјален работник и нивно ангажирање при изготвувањето и реализацијата на активностите предвидени во планот за ресоцијализација и реинтеграција и 3. Соработка со социјалниот

работник во однос на користење на одредени права од социјална заштита и социјални услуги од страна на семејството, со цел да се подобри семејната состојба и функционирање. Податоците од анализата укажуваат дека соработката со семејството во сите три аспекти генерално отсуствува. Многу мал дел од децата ги посетуваат или комуницираат со родителите или со другите членови од примарното семејство, што негативно се рефлектира на нивните севкупни резултати. Центрите за социјални работи поради нивната атрофирана состојба или поради други околности поврзани со семејството активно не го вклучуваат при креирањето и спроведувањето на планот и програмата за ресоцијализација и реинтеграција на децата. Дополнително, дискутабилно е и прашањето колку центрите за социјални работи им помагаат на семејствата за подобрување на нивната севкупна состојба, со цел полесна реинтеграција на детето по излегување од МГД. Оттука, со цел подобрување на вклученоста на семејството или на друго лице за поддршка, би требало да се реактуелизира воспоставувањето на **едукативни центри за групна работа со родители и менторската програма наменета за деца во судир со законот.**

Во врска со прашањето кога е почетокот на посттретманот, според некои автори, тоа претставува доаѓањето на детето во домот, а некои проценуваат дека е тоа и пред сместувањето во домот. При планирањето на подготовката за излез од грижа треба да се земе предвид фактот дека младите кои го напуштаат згрижувањето не се хомогена група во однос на нивното искуство пред и по згрижувањето, како ни во однос на нивното културно или етничко потекло или некои други карактеристики. Оттука, на подготовката не може да се гледа како на нешто единствено, туку таа мора да се базира на индивидуалните карактеристики на поединецот, неговите потреби и можности, како и на опкружувањето во кое се наоѓа.

Посттретманот претставува интервенција која претпоставува системски пристап (во смисла на воведувањето на посттретманот во системот на социјалната грижа, односно правосудство како дел од тој систем), како и дефинирање на критериуми и стандарди на спроведување кои би требало да го подигнат нивото на моделот, а од друга страна подразбира ниво на доволна флексибилност со цел третманските и посттретманските цели да се индивидуализираат, уважувајќи ги

посебностите кај секое поедино младо лице и конкретните можности на средината во која се враќа.

Во поново време и од страна на повеќе автори се користи поимот „реинтеграција во заедницата“ со цел да се нагласи холистичкиот пристап на овој поим кој подразбира функционирање на поединецот во заедницата, со семејството, врсниците, другите институции, а не обична насоченост кон несторување на кривични дела односно превенција на рецидивизмот. Накратко, посттретманот е многу повеќе од превенција на повторништвото.

Извори

1. Ajduković, M. (2004). Pristupi zbrinjavnja dece bez odgovarajuće skrbi u Europi, *Revija za socijalna politika*, br. 2-3.
2. Brozić A. (2023.) Kuće na pola puta- primjer učinkovite organizacije poslijepenalne zaštite, diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
3. Dolan, K. (2020). Group Homes in the Foster Care System: A Literature Review, *Locus: The Seton Hall Journal of Undergraduate Research: Vol. 3, Article 4*, достаоно на <https://scholarship.shu.edu/locus/vol3/iss1/4>
4. Fimbres, Liza Ana & Solomon, Rose Kathleen, (2008). A strength-based perspective on group homes, *Theses Digitization Project*. 3352, <https://scholarworks.lib.csusb.edu/etd-project/3352>.
5. Graves, K. N., & Shelton, T. L. (2007). Family empowerment as a mediator between family-centered systems of care and changes in child functioning: Identifying an important mechanism of change. *Journal of Child and Family Studies*, 16, 556–566
6. Holt-Gaines, Tinya Kay (2000). Analysis needs assessment of foster youth group homes, *Theses Digitization Project*. 1614, <https://scholarworks.lib.csusb.edu/etd-project/1614>
7. Koller-Trbović, N. & Milosavljević, A. (2005). Posttretman - pomoć nakon institucije ili šta nakon tretmana, *Kriminologija i socijalna patologija- časopis za kirminologiju, penologijuu i poremećaje u ponašanju*, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet- Zagreb, br. 2.
8. Kovačević, I., Vujović, I. i tim NVO “Juventas” (2015). Teško kada se vrata zatvore za tobom ... napuštanje institucionalne zaštite: analiza politika, institucionalnog okvira i praksi.
9. Manuela Calheirosm M. & Patrício, N. Joana (2014). Assessment of Needs in Residential Care: Perspectives of Youth and Professionals, *Journal of Child and Family Studies*, April 2014
10. McKay, P., Hollist, D. & Mayrer, J. (2016). Foster or group homes for youth on probation, *The University of Montana, Missoula*
11. Melz, H. (2021). Evaluating family engagement in child welfare: A primer for evaluators on key issues in definition, measurement, and outcomes. *Children’s Bureau, U.S. Department of Health and Human Services*.
12. Melz, H., Killian, C., & Graham, E. (2019). *Diligent recruitment of families for children in the foster care system: Challenges and recommendations for policy and practice*. *Children’s Bureau, Administration for Children and Families, U.S. Department of Health and Human Services*
13. Monahan, K. C., Goldweber, A., and Cauffman, E. (2011). The Effects of Visitation on Incarcerated Juvenile Offenders: How Contact with the Outside Impacts Adjustment on the Inside. *Law and Human Behavior*, 35(2), 143–51.

14. Osgood, D. W., Foster, E. M., Flanagan, C., and Ruth, G. R. (2005). *On Your Own Without a Net: The Transition to Adulthood for Vulnerable Populations*. Chicago: University of Chicago Press
15. Poljak, A. (2021) *Procesi deinstitucionalizacije i transformacije ustanova socijalne skrbi za djecu*, Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:106404>, преземено на 16.01.2024.
16. Shanahan, R. & diZerega, M., (2016) "Identifying, Engaging, and Empowering Families: A Charge for Juvenile Justice Agencies." Vera Institute of Justice
17. Sundonia J. Wonnum (2014). *Group Home Care: The Influence of Positive Youth Development Factors and Social Capital on Youth Outcomes*, Virginia Commonwealth University
18. Živković, L., Rajhvajn Bulat, L. (2023) *Potrebe i suočavanja mladih koji su izašli iz alternativne skrbi*, Kriminologija i socijalna intervencija, br. 1.
19. Камбовски, В., Лажетик, Г., Нанев, Л., Груевска - Дракулевски, А., Маљановски, К. и Мујоска Трпевска, Е. (2018). *АНАЛИЗА на состојбата во установите за сместување деца во ризик и деца во судир со законот во Република Македонија*, Македонско пенолошко друштво.
20. Stakić, Đ. (2016). *Delotvorni programi tretmana za decu i adolescente sa problemima poremećaja ponašanja*, Centar za primenjenu psihologiju, Beograd.
21. Стефановска, В., Бачановиќ, О., Батиќ, Д. и Пеовска, Н. (2019). *Маргинализацијата и девијантноста на младите во судир со законот во воспитно-поправните и казнено-поправните домови*, Научно истражувачки извештај, Факултет за безбедност – Скопје.

Национални стратегии, Законски и подзаконски акти

1. Национална стратегија за деинституционализација Тимјаник 2018-2027
2. Национална стратегија за деинституционализација во системот на социјална заштита во Република Македонија 2008-2018
3. Национална програма за развој на социјалната заштита 2022-2032 година (Службен весник на РСМ, бр 237/2022)
4. Закон за социјална заштита, Сл. Весник на СРМ бр. 104/19
5. Закон за правда за децата, Сл. Весник на РМ бр.148/13
6. Закон за извршување на санкции, Сл. Весник на СРМ, бр. 99/19
7. Правилникот за начинот, видот и бројот на стручните лица за давање на грижа за сместените лица, просторните услови и опремата за живеење во Мал групен дом, Сл.Весник на РМ бр.79/09.
8. Правилник за начинот и обемот на социјалните услуги, нормативи и стандарди за давање на социјалните услуги живеење со поддршка, „Службен весник на РСМ“, бр. 264/2019

9. Статут на ЈУ за згрижување на деца со воспитно социјални проблеми и нарушено поведење.

Извештаи и програми за работа

1. Влада на Република Северна Македонија (2024). Програма за остварување на социјалната заштита за 2024 година.
2. Завод за социјални дејности (2017) Извештај за работата на ЈУ За згрижување деца со воспитно-социјални проблеми и нарушено поведење-Скопје.
3. Завод за социјални дејности (2018) Извештај за функционирањето и предлози за трансформација на ЈУ за згрижување деца со воспитно-социјални проблеми и нарушено поведење-Скопје.
4. Завод за социјални дејности (2018) Информација за спроведени активности од страна на ЈУ ЗСД-Скопје во процесот на трансформација на ЈУ за згружување на деца со воспитно-социјални проблеми и нарушено поведење – Скопје.
5. Завод за социјални дејности (2018) Услуга сместување на деца во судир со законот во воспитна установа, Програма за работа.
6. Завод за социјални дејности (2018) Програма за работа на „Мал групен дом за деца со воспитно - социјални проблеми“.
7. Завод за социјални дејности (2020) Извештај за следење на организационите единици при ЈУ за згрижување деца со воспитно-социјални проблеми и нарушено поведење – Скопје (јан-април 2020)
8. Завод за социјални дејности (2021) Анализа на услугата - сместување во групен дом, во системот на социјална заштитаза категоријата на корисници „деца во ризик,, (2018 – 2020 год.).
9. Завод за социјални дејности (2021) Информација за ЈУ за згрижување на деца со воспитно-социјални проблеми и наарушено поведење.
10. Завод за социјални дејности (2022) Извештај за следење на организационите единици при ЈУ за згрижување деца со воспитно-социјални проблеми и нарушено поведење – Скопје.
11. Народен Правобранител, Национален превентивен механизам (2012) Годишен извештај 2011.
12. Народен Правобранител, Национален превентивен механизам (2015) Годишен извештај 2015.
13. Народен Правобранител (2020). Годишен извештај за степенот на обезбедување и заштита на човековите слободии права 2019.
14. Народен Правобранител (2021). Годишен извештај за степенот на обезбедување и заштита на човековите слободии права 2020.
15. Народен Правобранител (2022). Годишен извештај за степенот на обезбедување и заштита на човековите слободии права 2021.
16. Државен завод за статистика, Социјална заштита на деца, млади и возрасни лица од 2015 - 2022

17. Државен завод за статистика, Сторители на кривични дела, 2017
18. Zašto Okvirko? OkvirKO – priručnik za osnaživanje mladih u procesu izlaska iz alternativne skrbi.
19. UNICEF (ECARO) (2020). White Paper: The role of small-scale residential care for children in the transition from institutional to community-based care and in the continuum of care in the Europe and Central Asia Region, UNICEF ECARO Office
20. Смернице за алтернативно старање о деци- оквир Уједињених нација Generalna skupština A/HRC/11/L.13, 2009

Медиумски прилози

- За мрачните тајни на Домот за деца „25 мај„ – дали децата добро се чувани, објавено на 21 февруари, 2018 на Скопје инфо, <https://skopjeinfo.mk/za-mrchnite-tajni-na-domot-za-deca-25-maj-dali-decata-dobro-se-chuvani>
- Исчезна девојче од домот „25 Мај„, објавено на 3 април 2018 на порталот Фактор, <https://faktor.mk/ischezna-devojche-od-domot-25-maj>,
- Од домот „Ранка Милановиќ„ побегна штитеник, објавено на 25 мај 2018 на Скопје инфо, <https://skopjeinfo.mk/od-domot-ranka-milanovikj-pobegna-shtitenik>,
- Хоророт продолжува: повторно исчезната штитеничка од домот „Ранка Милановиќ„, објавено на 21 март 2018 на порталот Курир, достапно на: <https://arhiva.kurir.mk/makedonija/vesti/hororot-prodolzuva-povtorno-ischezna-shtitenichka-od-domot-ranka-milanovikj/>
- Денковска, А., Загрижени за иднината, мечтаат за љубов, Истражување: „Нова Македонија„ Два месеца меѓу домските деца, објавено на порталот актив.мк, достапно на: <https://www.aktiv.mk/com-akeeba/resursi/istrazuvacki-storii-2/333-zagrizeni-za-idinata-mechtaat-za-ljubov>
- Пеце Суперхикс: Мојот син е истепан додека сам играл кошарка во Капиштец, објавено на 28.03.2023 на порталот А1он.мк, достапно на: <https://a1on.mk/macedonia/pece-superhiks-mojot-sin-istepan-od-shtitenici-od-dom-za-deca-dodeka-sam-igral-kosharka-vo-kapishtec/>

Анекси

Анекс 1

Листа на институции вклучени во интервјуирањето

- Министерство за труд и социјална политика Република Македонија
- Установа за згрижување и воспитување на деца со воспитно-социјални проблеми и со нарушено поведење
- Центар за социјална работа – Скопје
- Полициска станица – Карпош
- ОУ Димо Хаџи Димов - Скопје

Анекс 2

Протоколи и инструменти за собирање податоци

ПРОТОКОЛ ЗА ИНТЕРВЈУ

со децата сместени во ЈУ за деца со воспитно-социјални проблеми и со нарушено поведење

I. ТЕМА: ПРИМЕНА НА МЕРКИ НА ТРЕТМАН

Неколку општи прашања за домот?

- Колку време престојуваш во домот? Дали ти се допаѓа? Како е уреден? со кого ја делиш собата? Дали ти се допаѓа собата? Дали има нешто што недостасува во домот? Што?

1. Група прашања за учество на децата во програмските и третмански активности (образовни, вонучилишни, советувања).

Училишни активности

- Дали одиш во училиште? Во кое? Дали ти се оди во училиште? Кои оцени најмногу ги добиваш? Ти треба ли помош во совладување на материјалот? Кои предмети ти се најтешки? Дали бараш помош? Дали некој ти помага во пишување домашни задачи? Кој?
- Дали си имал проблеми во училиште? Какви? Дали си имал конфликтни ситуации со други ученици? Како ги решаваш? (доколку не оди во училиште) Зошто си го прекинал школувањето? Сакаш ли да одиш во училиште?

Вонучилишни активности

- Дали посетуваш некои вонучилишни активности? спорт? јазик? компјутери? други активности? Дали сакаш да посетуваш некои вонучилишни активности? кои? Што најчесто правиш после училиште? Дали имате организирани активности во домот? Какви? можеш ли да наведеш примери? Дали вие иницирате некакви активности? Дали работите во групи? Можеш ли да наведеш некои примери?

Справување со здравствени и психолошки проблеми

- Дали имаш проблеми со здравјето? Какви? Дали си се обратил за помош? Каква помош си добил? Дали земаш одредени лекаства? Какви? Кој ти ги препишува? Дали имаш проблеми со спиење и несоница?
- Можеш ли да ми опишеш како се чувствуваш во домот? Дали добиваш одредена помош? Дали ти помага да се справиш со проблемите? Дали често ја губиш контролата? Зошто? Како се однесуваш тогаш? Што те прави смирен? Кој? Што ти помага најчесто во ваква ситуација?

Справување со други проблеми во домот

- Дали има нешто што ти недостасува во домот? што? можеш ли да наведеш? Дали си го побарал тоа? Дали си го добил?
- Дали сметаш дека полека ги надминуваш и решаваш личните проблеми кои си ги имал пред да дојдеш во домот? Кој ти помага во тоа? Како се соочуваш со своите лични проблеми? Како ги надминуваш? Дали лесно го губиш трпението тука? Зошто?
- Што би променил кај себе? Кои вештини сакаш да ги развиеш? Дали сметаш дека си го поправил своето однесување додека си тука? Што би променил? Што најмогу те повредува? Што најмногу те прави среќен?
- Доколку би имал моќ, што би променил во домот?

2. Група прашања поврзани со учество во социјалниот и културниот живот во заедницата.

Слободно време

- Можеш ли да опишеш како го поминуваш слободното време? Каде најчесто се движиш? имаш ли другари? Дали се дружиш со децата? Дали се дружиш со децата од соседството? Што мислиш, дали те прифаќаат? или избегнуваат? Зошто така мислиш? Дали ти сакаш да се дружиш со нив? Зошто?
- Дали се се обратил некаде за помош во врска со нешто? Каде? Дали знаеш каде да се обратиш?

II. ТЕМА: ПРОЦЕСОТ НА (РЕ)ИНТЕГРАЦИЈА НА ДЕЦАТЕ ВО ЗАЕДНИЦАТА

1. Група прашања за односот со семејството и со заедницата.

Комуникација и односи со семејството

- Дали имаш семејство? браќа, сестри, мајка, татко? Какви се односите со нив? Дали си се карал? за што најчесто? за што имало најмногу несогласувања? со мајката посебно? со таткото посебно? односот на родителите кон тебе? нивниот меѓусебен однос? во каква семејна атмосфера си живеел? со кого друг си живеел?
- Дали имаш контакти со нив? Дали сакаш да имаш? колку често се гледаш со нив? Дали си задоволен од комуникацијата? Дали доаѓаат да те видат во домот? Како се чувствуваш во врска со тоа? Што очекуваш од семејството?
- Што најмногу ти недостасува? Кој најмногу ти недостасува додека си во домот?

Социјална мрежа

- Дали имаш пријатели? Дали комуницираш со нив? Дали имаш кому да се обратиш за помош? Дали добиваш помош од нив? каква помош? Дали им веруваш на луѓето?
- Веруваш ли во можноста да ти помогнат некои организации и/или институции во државата? кои? Дали си се вклучил во некакви активности во заедницата? Какви?

2. Група прашања за адаптирање/интегрирање во заедницата

- Дали добро ја познаваш заедницата во која што моментално живееш? Дали лесно се снаоѓаш кога сакаш да одиш некаде? Дали мислиш дека те познават луѓето од твоето соседство? Дали го знаат твојот статус во домот? Дали тоа те повредува? Дали си се помирил со твојата состојба? Дали се повлекуваш?

3. Група прашања за стигматизација и социјално исклучување.

- Дали поради состојбата во која се наоѓаш се чувствуваш отфрлен од семејството, пријателите и заедницата? Дали те избегнуваат? можеш ли да го опишеш тоа? Како те гледаат другите луѓе на улица или на местата каде што престојуваш? Како се однесуваат? Дали те нарекуваат со погрдни имиња? Како се однесуваат со тебе? Си се обидел ли да промениш нешто во врска со тоа?
Како се чувствуваш поради тоа? можеш ли да опишеш?

4. Група прашања за активности поврзани со подготовка за излез од домот

- Дали твојата состојба ја сметаш за привремена? се надеваш ли дека ќе се промени нешто? Како? можеш ли да опишеш? Дали по завршување на мерката има каде да се вратиш?
- Дали персоналот се грижи за тоа како да се снајдете и однесувате кога ќе излезете од домот? Во однос на одредени обуки, вработување, односите со семејството и слично? Дали се чувствуваш подготвен да си одиш дома кај семејството?
- Дали некои служби ве посетуваат во домот? Кои? Дали очекуваш помош од нив по излегување од домот?

III. ТЕМА: ОДНОСИ НА ДЕЦАТА ВО ДОМОТ СО ПЕРСОНАЛОТ И СО ДРУГИТЕ ДЕЦА: СИЛНИ И СЛАБИ СТРАНИ, ПРЕДИЗВИЦИ

1. Група прашања за односот со персоналот

- Дали слободно може да ги изразувате вашите барања, потреби, проблеми? Имате ли потреба од повеќе комуникација со персоналот? Ви се овозможува ли почеста комуникација? Како се однесува персоналот со вас? Дали сметаш дека персоналот позитивно влијае врз тебе? Дали лесно воспоставуваш комуникација со нив?

2. Група прашања за одржување на редот и дисциплината

- Можеш ли да опишеш како се одржува редот и дисциплината во установата? Како персоналот се справува со насилството? Дали можеби толерира одредени облици на насилство?
- Дали се придржуваш кон редот и дисциплината? Дали знаеш кои се твоите права и обврски во домот? Дали се придржуваш до нив? Зошто?
- Дали имаш конфликтни ситуации со другите деца во домот? Како ги решаваш? Дали си бил казнет? со што најчесто?

3. Група прашања за виктимизација и супкултура на насилство во домот

- Како се однесуваат кон тебе другите деца? можеш ли да наведеш примери? Дали врз тебе применил некој сила? Дали некој од другите ти се заканувал? Зошто се случило тоа?

- Дали чувствуваш страв од некое дете? Дали те избегнуваат? Дали ти некого избегнуваш? Зошто? Дали се чувствуваш загрозен во домот?
- Дали често сакаш да бидеш сам во твојата соба? Дали сметаш дека другите деца се пријателски настроени кон тебе? Дали те почитуваат?

ПРОТОКОЛ ЗА ИНТЕРВЈУ
со фокус групи (стручни соработници во ОЕ за деца со воспитно-
социјални проблеми и со нарушено поведение

воведни прашања?

- Колку долго работите во домот и кои се вашите работни задачи? Можете ли накратко да ни кажете?
- Доколку некој од вас работел и во установите „25 Мај„ или „Ранка Милановиќ„, врз основа на вашето искуство можете ли да направите разлика меѓу згрижувањето во тие и во овој дом? Кои се позитивни, а кои негативни страни? Може ли да наведете?

I. ТЕМА: ПРИМЕНА НА МЕРКИ НА ТРЕТМАН

1. Дали децата лесно соработуваат со вас? Дали одредени активности кои се преземаат во домот како дело од мерките на третман имаат позитивно влијание? Можете ли да наведете некои примери?
2. Кои активности најчесто се преземаат? Бидејќи има повеќе деца можете ли да направите разлика меѓу нив во однос на нивното учество во предвидените активности во домот?
3. Според ваше мислење, дали има насилство или други девијантни појави во домот или надвор од него? Како се справувате со такви проблеми? Кои мерки најчесто се преземаат? Дали имаат позитивно влијание врз децата?
4. Како го оценувате процесот на ресоцијализација во однос на позитивни промени во однесувањето на децата?

II. ТЕМА: ПРОЦЕСОТ НА (РЕ)ИНТЕГРАЦИЈА НА ДЕЦАТЕ ВО ЗАЕДНИЦАТА

1. Според ваше мислење, како соседството гледа спрема децата сместени во домот? Дали соработуваат со вас или со децата? Дали има поплаки од нивна страна? За што најчесто? Како се справувате со тоа?
2. Според Ваше мислење, дали децата лесно се адаптираат во заедницата? Со какви проблеми најчесто се соочуваат?

3. Дали во однос на подготовката на децата за повторно враќање во местото каде што живеат се преземаат посебни мерки или активности? Кои најчесто?
4. Каква е соработката со семејството на децата? Дали семејството сака да соработува? Можете ли да наведете позитивни или негативни примери!

III. ТЕМА: СОРАБОТКА СО КЛУЧНИТЕ АКТЕРИ ВО СИСТЕМОТ ЗА ПРАВДА НА ДЕЦА

1. Од кого добивате најмногу помош во вршење на вашите дневни работни задачи? Како ја оценувате соработката со другите служби? Има ли граѓански организации кои се обраќаат до вас или вие до нив? За што најчесто соработувате? Колку сте задоволни од помошта и од соработката? Можете ли да наведете позитивни или негативни примери?
2. Доколку се соочувате со проблем поврзан со некое дете кому нејчесто се обраќате? Дали сте задоволни од добиената помош? Дали лесно се надминуваат проблемите?

IV. ТЕМА: МАТЕРИЈАЛНИ И КАДРОВСКИ КАПАЦИТЕТИ, СИЛНИ И СЛАБИ СТРАНИ, ПРЕДИЗВИЦИ

1. Дали сте задоволни од условите во домот за извршување на вашите работни задачи? Има ли доволно материјални услови во смисла на обезбедување храна, облека и други трошоци за децата?
2. Колку вработени сте во една смена? Според Ваше мислење, дали самите можете да се справите се секојдневните задачи?
3. За крај, можете ли да наведете неколку силни и слаби страни поврзани со функционирањето на домот? Има ли нешто дополнително да ни кажете што не сме ве прашале?

ПРОТОКОЛ ЗА ИНТЕРВЈУ

со клучни актери во системот на правда за деца (директор на ЈУ за згрижување деца, претставници од МТСП, полиција, здравствени и образовни установи)

воведни прашања?

- Дали сте вклучени во процесот на деинституционализација од самиот почеток? Како започна идејата? Колку траеше процесот од идеја до реализација?
- Дали, според Ваше мислење деинституционализација и сместувањето во мали групи домови е подобро решение за деца со воспитно-социјални проблеми и со нарушено поведење споредбено со институционалното згружување во установи? Зошто?
- Кои се според Вас предностите, а кои слабостите?

I. ТЕМА: ПРОЦЕСОТ НА ДЕИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈА (РЕСУРСИ, КАПАЦИТЕТИ, ЕФИКАСНОСТ, ОДРЖЛИВОСТ)

5. Кои се предуслови за успешно остварување на процесот на деинституционализација? Дали нашата земја и надлежните институции успеаа да ги исполнат предусловите?
6. Дали, според Вас процесот на деинституционализација се постави на цврсти темели? Зошто?
7. Дали институциите на системот имаат доволно ресурси и капацитети за успешно спроведување на процесот на деинституционализација? Можете ли да наведете добри примери. Можете ли да наведете негативни примери.
8. Како институциите на системот се справуваа со предизвиците при спроведување на процесот на деинституционализација?
9. Дали изборот на индивидуални стамбени куќи е добро решение според Вас? Дали изнајмувањето индивидуални куќи е одржливо решение? Со кои предизвици сте се соочиле при изборот на индивидуалните куќи?
10. Дали сте задоволни од изборот на индивидуалните куќи и нивната локација и прифатливост од заедницата? Можете ли да наведете добри примери. Можете ли да наведете лоши примери.

11. Која би била друга алтернатива според Вас? Дали се разговарало за други алтернативни сместувања на децата?

II. ТЕМА: ПРОЦЕСОТ НА (РЕ)ИНТЕГРАЦИЈА НА ДЕЦАТЕ ВО ЗАЕДНИЦАТА

5. Според Ваше мислење, како соседството гледа спрема децата сместени во домот? Дали соработуваат со вас или со децата? Дали има поплаки од нивна страна? За што најчесто? Како се справувате со тоа?
6. Според Ваше мислење, дали децата лесно се адаптираат во заедницата? Со какви проблеми најчесто се соочуваат?
7. Дали во однос на подготовката на децата за повторно враќање во местото каде што живеат се преземаат посебни мерки или активности? Кои најчесто?
8. Каква е соработката со семејството на децата? Дали семејството сака да соработува? Можете ли да наведете позитивни или негативни примери!

III. ТЕМА: КОМУНИКАЦИЈА И СОРАБОТКА СО КЛУЧНИТЕ АКТЕРИ ВО СИСТЕМОТ ЗА ПРАВДА НА ДЕЦА

3. Со кои служби најчесто соработувате во рамките на вашите надлежности? Како ја оценувате соработката со другите служби (со МТСП, ЦСР, полиција, јавно обвинителство, образовни и здравствени служби)?
4. Има ли граѓански организации кои се обраќаат до вас или вие до нив? За што најчесто соработувате? Колку сте задоволни од помошта и од соработката? Можете ли да наведете позитивни или негативни примери?
5. Доколку се соочувате со проблем поврзан со функционирањето на малите групни домови, со вработените или со некое дете каде нејчесто се обраќате? Дали сте задоволни од остварената комуникација и соработка? Дали лесно се надминуваат проблемите? Може ли да наведете позитивен пример. Може ли да наведете негативен пример.

IV. ТЕМА: ПРЕДИЗВИЦИ, СИЛНИ И СЛАБИ СТРАНИ НА ПРОЦЕСОТ НА ДЕИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈА И ФУНКЦИОНИРАЊЕТО НА МАЛИТЕ ГРУПНИ ДОМОВИ

4. Дали сте задоволни од функционирањето на МГД? Дали сте задоволни од работата на воспитувачите? Има ли доволно материјални услови во смисла на обезбедување храна, облека и други трошоци за децата? Како се обезбедуваат дополнителни материјални средства, односно финансиска помош и поддршка?
5. Дали, според Вас има доволни човечки капацитети за успешно функционирање на МГД? Според Ваше мислење, дали воспитувачита можат сами да се справат се секојдневните задачи?
6. За што најчесто се жалат воспитувачите? За што најчесто се жалат децата? Дали, според Ваше мислење деинституционализацијата е добро решение за децата со воспитно-социјални проблеми и со нарушено поведење? Можете ли да наведете добри примери. Можете ли да наведете лоши примери.
7. За крај, можете ли да наведете неколку силни и слаби страни поврзани со функционирањето на домот? Кои би биле одредени решенија? Дали сте разговарале за тоа со надлежните служби?
8. Има ли нешто дополнително да ни кажете што не сме Ве прашале?

ЛИСТА ЗА КОДИРАЊЕ

на одредени карактеристики на децата сместени во ЈУ за згрижување
на деца со воспитно социјални проблеми и со нарушено поведење

БРОЈ _____

возраст _____

националност _____

место на раѓање/ роден град _____

ОЕ _____

Дали има

- извод на родени
- државјанство
- здравствено осигурување

1. ИНДИВИДУАЛНИ РИЗИЧНИ ФАКТОРИ

Проблеми со менталното здравје (лечење, хоспитализација)

Присуство на здравствени проблеми (лечење, хоспитализација)

Проблеми со зависности

Проблеми со други социопатолошки појави (питачење, бегства,
скитање)

Образование, напуштање на училиштето

Доживеани трауми во детството

Смрт во семејството

Растење во институции (или во згрижувачко семејство)

2. СЕМЕЈНИ РИЗИЧНИ ФАКТОРИ:

Многудетно семејство

- број на членови на примарното семејство (родители, браќа, сестри) _____

Сиромаштија во семејството

Материјален статус на семејството:

- Мајка (вработена/невработена) _____
- Татко (вработен/невработен) _____

Социјален статус на семејството:

- дали се приматели на социјална- гарантирана парична помош или други парични права? _____
- други социјални услуги? _____

Образовен статус на родителите и занимање:

- мајка _____
- татко-----

Семејно насилство или друг вид на насилство

Отсуство на родител/и /развод

Осудуваност на родител/и

- татко осуден/претходно осуден _____
- мајка осудена/претходно осудена _____
- друг член од семејство осуден/претходно осуден/вид на изречена казна _____

Ментални болести во семејството

Проблеми со домување на семејството

Социопатолошки појави во семејството

- алкохолизам во семејството _____
- проституција во семејството _____
- зависност од дрога во семејството _____

Друго

3. КРИМИНАЛНА КАРИЕРА

Претходна осудуваност

- претходно изречена воспитна мерка (вид и кога е изречена) _____

- претходно извршено кривично дело/дела:

- должина на криминална кариера _____

Сегашна осудуваност (ако има потреба)

- вид на кривично дело/кривични дела

- место и начин на извршување

- изречена воспитна мерка

- време на отпочнување на мерката

- извршување на кривични дела за време на издржување на мерката

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски",
Скопје

316.624-053.6:343.85 (497.7)(047.31)
376-053.2-056.26/.36 (497.7)(047.31)

ИСТРАЖУВАЧКИ извештај : анализа на процесите на ресоцијализација и
(ре)интеграција на децата сместени во ЈУ за згрижување на деца со
воспитно социјални проблеми и со нарушено поведење / анализата ја
подготвија Весна
Стефановска ... [и др.]. - Скопје : Универзитет "Св. Климент
Охридски"--Битола, Факултет за безбедност--Скопје, 2024. - 106 стр. :
илустр. ; 25 см

Други автори: Оливер Бачановиќ, Драгана Батиќ, Наташа Пеовска. -
Библиографија: стр. 94-96. - Содржи и: Анекси

ISBN 978-608-4828-79-2

1. Стефановска, Весна [автор] 2. Бачановиќ, Оливер [автор] 3. Батиќ,
Драгана [автор] 4. Пеовска, Наташа [автор]
а) Малолетници -- Ресоцијализација -- Извештаи б) Малолетници --
Образование -- Специјални училишта -- Извештаи

COBISS.MK-ID 64363781